

ТРИ НАРИСИ З ТЕОРІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Зигмунд ФРОЙД

Copyright © 1905; 1990; 2008

I СЕКСУАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ¹

Наявність сексуальної потреби у людини і тварин в біології виражається тим, що в них передбачається “статевий потяг”. При цьому вдаються до аналогії з потягом до їжі, голодом. У народній мові немає слова, яке б відповідало слову “голод”; наука ж користується поняттям “л і б і д о”.

Буденна думка має доволі точне уявлення про природу і властивості цього статевого потягу. В дитинстві його начебто й не існує, він з’являється приблизно в період і у зв’язку з процесами статевого дозрівання, виражається в явищах непереборної притягальності, яку одна стать відчуває стосовно іншої, коли мета її полягає у статевому сполученні чи, принаймні, у таких діях, котрі ведуть до нього.

Проте в нас є підстави бачити у цих поглядах абсолютно викривлене відображення дійсності; якщо придивитися до них ближче, то знайдемо чимало помилок, похибок і неточностей.

Введемо два терміни: назвемо особу, яка спонукає до статевого потягу, **с е к с у а л ь н и м о б ’ е к т о м**, а дію, на яку штовхає потяг, **с е к с у а л ь н о ю м е т о ю**; у такому разі, як підтверджує точний науковий досвід, є численні відхилення як стосовно сексуального об’єкта, так і сексуальної мети, тому їх відповідність сексуальній нормі потребує окремого докладного розгляду.

1. Відхилення стосовно сексуального об’єкта

Загальноприйнята теорія статевого потягу найбільше нагадує поетичну казку про розтин людини на дві половини – чоловіка і жінку, які в коханні прагнуть з’єднатися знову, тому доволі несподівано почути, що є чоловіки, для яких у ролі сексуального об’-

єкта постає не жінка, а чоловік, і жінки, для яких таким об’єктом стає не чоловік, а жінка. Таких осіб називають протилежно сексуальними чи інвертованими, а сам факт – **і н - в е р с і є ю**. Кількість таких осіб досить значна, хоч точно встановити її важко².

А. ІНВЕРСІЯ

Поведінка інвертованих

Ці особи поводять себе у різних ситуаціях по-різному.

1) Вони **а б с о л ю т н о** інвертовані, тобто їхній сексуальний об’єкт може бути тільки однієї з ними статі, тим часом як протилежна стать ніколи не викликає в них статевого бажання, а залишає їх холодними чи навіть викликає статевоу огиду. Саме через огиду такі чоловіки виявляються нездатними здійснити нормальний статевий акт, або під час виконання його не дістають ніякої насолоди.

2) Вони **а м ф і г е н н о** інвертовані (психосексуальні гермафродити), тобто їхній сексуальний об’єкт може належати як до тієї ж, що й вони, так і до іншої статі; інверсія, отже, позбавлена характеру винятковості.

3) Вони **в и п а д к о в о** інвертовані, тобто за відомих зовнішніх умов, серед яких на першому місці є недоступність нормального статевого об’єкта і наслідування, вони можуть вибрати сексуальним об’єктом особу тієї ж, що й вони, статі і в такому статевому акті дістати задоволення.

У своїх судженнях інвертовані виявляють також різне ставлення стосовно особливостей свого статевого потягу. Одні з них ставляться до інверсії як до чогось само собою зрозумілого (подібно до того, як нормальний ставиться до спрямованості свого лібідо) й енергійно обстоюють її рівноправність поряд з нормальним. Інші ж обурюються фактом своєї інверсії і сприймають її як хворобливу нав’язливість³.

Інші варіації стосуються часових виявів інверсії. Або вона існує в індивіда так давно, відколи він себе пам'ятає, або виникла у нього тільки у певний момент до чи після статевого дозрівання⁴. Це характерна особливість інверсії. Вона або зберігається на все життя, або тимчасово зникає, або становить окремий епізод на шляху нормального розвитку. Інверсія може також проявитися у зрілому віці під кінець тривалого періоду нормальної статевої діяльності. Спостерігалося також періодичне коливання протягом життя між нормою та інверсією. Особливо цікавими є випадки, в яких лібідо змінюється, маємо на увазі інверсію, після того, як був набутий негативний досвід (спілкування) з нормальним сексуальним об'єктом.

Ці різні види варіацій загалом існують незалежно один від одного. У разі яскраво вираженої форми інверсії завжди можна стверджувати, що вона існувала вже з досить раннього віку і що дана особа цілком мириться з цією особливістю.

Багато хто з авторів відмовився б об'єднувати в одну групу перелічені тут випадки і віддав би перевагу опису відмінностей у межах цієї групи замість того, щоб визначити властиве всім групам загальне. Це залежить від погляду на інверсію. Але хоч яким би правильним не видавався пошук відмінностей, усе ж треба визнати, що є численні перехідні ступені, через те сама собою напрошується думка про утворення рядів.

Погляд на інверсію

Перша оцінка інверсії виявилася у погляді, згідно з яким вона є вродженою ознакою нервової дегенерації; це цілком відповідало тому факту, що спостережливі лікарі вперше зустрілися з нею у нервовохворих або в осіб, які справляли враження хворих. Така характеристика містить вказівки на дві риси-якості, які слід розглядати незалежно одну від одної, — природженість і дегенерацію.

Дегенерація

Щодо дегенерації виникає заперечення, яке пов'язане з недоречністю застосування цього слова взагалі. Стало звичним відносити до дегенерації різного роду хворобливі прояви не тільки безпосередньо травмуючого чи інфекційного походження. Поділ дегенератів, зроблений Маньяном, дав змогу навіть у найдосконаліших виявах нервової діяль-

ності не виключати застосування поняття дегенерації. За таких умов, дозвольте запитати, який узагалі смисл і який новий зміст міститься в оцінці слова “дегенерація”. Видається більш доцільним не говорити про дегенерацію: 1) у випадках, коли немає кількох значних відхилень від норми; 2) коли вона відчутно не позначається на працездатності і життєздатності⁵.

Багато фактів свідчать про те, що інвертовані не є дегенератами у прямому розумінні цього слова:

1. Інверсія зустрічається в осіб, у яких не спостерігається ніяких інших серйозних відхилень від норми.

2. Також в осіб, працездатність яких не порушена, які відзначаються навіть дуже високим інтелектуальним розвитком та етичною культурою⁶.

3. Якщо не брати до уваги випадки з медичної практики і намагатися охопити ширшу сферу, то у двох напрямках зустрічаєшся з фактами, що виключають погляд на інверсію як на ознаку дегенерації: а) треба взяти до уваги, що у стародавніх народів на вищому щаблі їхньої культури інверсія була поширеним явищем, майже інститутом, який виконував важливі функції; б) вона дуже часто зустрічається у багатьох диких і примітивних народів, тим часом як поняття дегенерації здебільшого вживається стосовно високорозвиненої цивілізації (І. Блох). Навіть у цивілізованих народів Європи клімат і раса величезною мірою впливають на поширення інверсії та на ставлення до неї⁷.

Вродженість

Цілком зрозуміло, що вродженість приписується тільки першому, найбільш яскраво вираженому класу інвертованих, на підставі запевнень цих осіб, що в жоден з періодів життя ніякої іншої спрямованості статевого потягу в них не виявилось. Уже сам факт існування двох інших класів інвертованих, особливо третього, важко поєднати з поглядом на це явище як на вроджене. Тому захисники такої думки схильні відокремлювати групу абсолютно інвертованих від усіх інших, відмовляючись, таким чином, від більш узагальненого погляду. Інверсія, згідно з цим поглядом, у цілій низці випадків має вроджений характер, а в інших вона могла б розвиватися інакше.

На противагу цьому погляду існує інший, згідно з яким інверсія належить до а б у -

т о г о статевого потягу. Погляд цей ґрунтується ось на чому: 1) багато хто з (також абсолютно) інвертованих у ранньому періоді життя зустрілися з явищем, яке справило на них сильне сексуальне враження і тривалим наслідком якого стала гомосексуальна схильність; 2) у багатьох інших можна вказати на сприятливі чи несприятливі зовнішні впливи життя, які призвели раніше чи пізніше до фіксації інверсії (спілкування винятково з особами тієї ж статі, спільний військовий похід, перебування у в'язниці, побоювання гетеросексуального спілкування, цілібат, статева слабкість тощо); 3) інверсії можна позбутися за допомогою гіпнотичного навіювання, що було б дивним, коли б вона мала вроджений характер.

Із цього погляду можна взагалі заперечувати (Х. Елліс) безсумнівність тлумачення інверсії як явища вродженого характеру. Зокрема, коли б розпитування у випадках, які зараховують до вродженої інверсії, було докладнішим, очевидно, також знайшли б переживання в ранньому дитинстві, що зумовили спрямованість лібідо; ці переживання не збереглися у свідомій пам'яті особи, але за допомогою відповідного впливу можна викликати спогад про них. На думку цих авторів, інверсію слід би вважати окремим випадком статевого потягу, спричиненого певними зовнішніми умовами життя.

Ця ж думка про вроджений характер інверсії, що, здається, все ж закріпилася, втрачає основу, коли взяти до уваги, що багато людей, без сумніву, переживають подібні сексуальні впливи (зокрема в ранній юності: розбещення, взаємний онанізм) і не стають унаслідок цього інвертованими чи, принаймні, не стають ними назавжди. Таким чином, виникає припущення, що альтернатива: вроджена чи набута інверсія – або неповна, або не зовсім відповідає наявним при інверсії випадкам.

Пояснення інверсії

Ні положення про вроджений характер інверсії, ні протилежне йому не пояснюють сутності. У першому випадку треба з'ясувати, що ж саме в ній вродженого, якщо тільки не прийняти найпримітивнішого пояснення, наче в людини у момент народження вже є зв'язок між статевим потягом й одним певним сексуальним об'єктом. У разі набутої інверсії виникає питання: чи достатньо різно-

манітних побічних впливів, щоб пояснити виникнення інверсії без урахування того, що в самому індивіді, можливо, дещо не йшло назустріч цим впливам? Заперечення цього останнього моменту не відповідало б усьому тому, що було викладено мною раніше.

Введення бісексуальності

З часів Ф. Лідстона, К'єрнана і Шевальє для пояснення можливості сексуальної інверсії наводять міркування, відмінні від повсякденного погляду на цей предмет. Згідно з цим поглядом людина може бути або чоловіком, або жінкою. Проте науці відомі випадки, коли статеві ознаки виявляються стертими і через це ускладнюється визначення статі, насамперед у царині анатомії. Геніталії таких осіб поєднують у собі чоловічі й жіночі ознаки (гермафродитизм). У виняткових випадках обидва статевих апарати розвинені кожен сам собою (істинний гермафродитизм); найчастіше ж має місце подвійне каліцтво⁸.

Прикметне у цих ненормальностях те, що вони несподіваним чином полегшують розуміння норми. Певною мірою анатомічний гермафродитизм властивий і нормі; в кожного нормально збудованого індивіда чоловічої чи жіночої статі є зародки апарата іншої статі, що збереглися як рудиментарні органи без функцій, або із зміненими функціями.

Висновок, що випливає з цих давно відомих анатомічних фактів, полягає у припущенні існування первісної бісексуальної схильності, яка з розвитком перетворюється на моносексуальність з незначними залишками ознак іншої статі.

Цілком природно було б перенести цей погляд і на психічну сферу й розуміти різні види інверсії як своєрідний психічний гермафродитизм. Щоб вирішити це питання, слід було б тільки простежити співвідносність інверсії з душевними і соматичними ознаками гермафродитизму.

Однак ці сподівання не справдилися. Залежність між можливим психічним і легко доказовим анатомічним гермафродитизмом не можна уявити собі такою тісною. Взагалі в інвертованих часом спостерігається зниження статевого потягу (Х. Елліс) і незначне анатомічне каліцтво органів. Таке буває, але аж ніяк не завжди, або не в більшості випадків. Отож, слід визнати, що інверсія і соматичний гермафродитизм у цілому не залежать одне від одного.

Далі великого значення надавали так званім вторинним і третинним ознакам і підкреслювали, що вони часто зустрічаються в інвертованих (Х. Елліс). І в цьому є велика доля істини. Проте не можна забувати, що вторинні й третинні статеві ознаки взагалі досить часто зустрічаються в іншій статі й утворюють, таким чином, натики на двостатевість, хоч статевий об'єкт не виявляє при цьому змін у напрямку інверсії.

Психічний гермафродитизм набув би реальних форм, якби поряд з інверсією статевого об'єкта хоча б відбувалися зміни інших душевних якостей, потягів і рис характеру в бодай найменшому наближенні до типових для іншої статі. Однак таку інверсію характеру можна зустріти певною мірою тільки в інвертованих жінок. У чоловіків, разом з інверсією, зберігається абсолютна душевна мужність. Якщо наполягати на існуванні душевного гермафродитизму, то слід додати, що у проявах його в різних сферах помічається тільки незначна протилежна зумовленість. Те ж саме стосується й соматичної двостатевості: за Хальбаном⁹, одиничні каліцтва органів і вторинні статеві ознаки зустрічаються цілком незалежно один від одного.

Вчення про бісексуальність у найзагальнішому вигляді сформульовано одним із захисників інвертованих чоловіків таким чином: жіночий мозок у чоловічому тілі. Однак ми не знаємо ознак "жіночості мозку". Підміна психологічної проблеми анатомічною такою ж мірою бездумна, якою й невиправдана. Пояснення, запропоноване фон Крафтом-Ебінгом, здається точнішим, ніж пояснення Ульріха, але сутнісно нічим від нього не відрізняється. Крафт-Ебінг вважає, що бісексуальна схильність передбачає в індивіда не тільки чоловічі й жіночі мозкові центри, а й відповідні соматичні статеві органи. Ці центри розвиваються лише в період статевого дозрівання, значною мірою під впливом незалежних від них за своєю будовою статевих залоз. Проте стосовно чоловічих і жіночих "центрів" можна було б сказати те ж, що й стосовно чоловічого й жіночого мозку. І, крім того, виникає питання, чи й узагалі існують обмежені частини мозку ("центри"), що пов'язані із статевими функціями, як, наприклад, з мовою.

Дві думки все ж не втрачають свого значення після всіх цих міркувань: по-перше, для пояснення інверсії слід узяти до уваги

бісексуальну схильність, але ось що залишається незрозумілим – у чому ж, крім анатомічної форми, полягає ця схильність, і, по-друге, в будь-якому разі тут ідеться про порушення, які стосуються розвитку статевого потягу¹⁰.

Сексуальний об'єкт інвертованих

Теорія психічного гермафродитизму передбачає: інвертовані мають статевий об'єкт, що протилежний нормальному. Інвертований чоловік не в змозі утриматися від чар, які йдуть від чоловічих якостей тіла і душі, він почуває себе жінкою і шукає чоловіка.

Хоч це твердження і справедливе стосовно цілого гурту інвертованих, воно водночас не є загальною ознакою інверсії. Не підлягає жодному сумніву і протилежне твердження – більшість інвертованих чоловіків зберігає психічний характер мужності, має порівняно небагато вторинних ознак іншої статі й у своєму статевому об'єкті визначально шукає жіночі психічні риси. Якби це було не так, то важко було б зрозуміти, чому чоловіча проституція, що пропонує себе інвертованим – як нині, так і в стародавні часи, – копіює в усіх зовнішніх виявах одяг і манери жінок: адже таке наслідування мало б ображати ідеал інвертованих. У греків, у яких серед інвертованих зустрічаються і найбільш мужні чоловіки, як правило, не мужній характер хлопчика, а його певна близькість до жіночого тілесного типу, як і до жіночих тілесних якостей – сором'язливість, стриманість, потреба у допомозі сторонньої особи і в повчанні, розпалювали любов до мужчини. Як тільки хлопчик ставав дорослим, він більше вже не був статевим об'єктом для чоловіка, а сам перетворювався на любителя хлопчиків. Отже, сексуальним об'єктом у цьому, як і в багатьох інших випадках, є не та сама стать, а поєднання обох статевих ознак, компроміс між душевними прагненнями до чоловіка і до жінки за умови збереження мужності тіла (геніталій), що став, так би мовити, відображенням власної біосексуальної природи¹¹.

Більш визначеними є стосунки у жінок. Активно інвертовані серед них найчастіше мають соматичні й душевні чоловічі ознаки і вимагають жіночності від своїх статевих об'єктів, хоч і тут, у процесі ближчого знайомства, очевидно, виявиться більша строкатість стосунків.

Сексуальна мета інвертованих

Важливий факт, про який не слід забувати, полягає у тому, що сексуальні цілі у випадках інверсії ніяким чином не можна назвати однорідними. У чоловіків статеві зносини *per se* далеко не тотожні інверсії; мастурбація також часто становить виняткову мету, а обмеження сексуальної мети – самим тільки виявленням почуттів – зустрічається тут навіть частіше, ніж у випадках гетеросексуального кохання. І в інвертованих жінок сексуальні цілі різноманітні; особлива перевага віддається, очевидно, дотику слизовою оболонкою рота.

Висновки

Не маємо цілковитої певності у тому, що на основі наявного на сьогодні матеріалу можна дати пояснення генезису інверсії, яке б задовольняло. Однак у процесі дослідження дійшли висновку, який може мати для нас більше значення, ніж розв'язання поставленого вище завдання. Ми звертаємо увагу на те, що уявляли собі зв'язок сексуального потягу з сексуальним об'єктом надто прямолінійним. Вивчення випадків, які вважаються ненормальними, показує, що між сексуальним потягом і сексуальним об'єктом існує зв'язок, який можна не помітити через одноманітність нормальних форм, у яких об'єкт немов би від народження приносить із собою потяг.

Це змушує в наших міркуваннях послабити зв'язок між потягом і об'єктом. Очевидно, статевий потяг спочатку не залежить від об'єкта і не зобов'язаний своїм виникненням його принадам.

**Б. ТВАРИНИ Й НЕЗРІЛІ
У СТАТЕВОМУ ВІДНОШЕННІ ОСОБИ
ЯК СЕКСУАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ**

Якщо особи, сексуальний об'єкт яких не відповідає визначеній статевій нормі, тобто інвертовані, видаються спостерігачу цілою групою індивідів (хоч в іншому відношенні, можливо, цілком повноцінні індивіди), то випадки, у яких сексуальними об'єктами є незрілі у статевому відношенні особи (діти), із самого початку здаються поодинокими відхиленнями. Виключно діти стають сексуальними об'єктами тільки у рідких випадках, здебільшого вони потрапляють у таку ситу-

ацію, коли зустрічаються з лінивим індивідом, котрий став імпотентом, або із здоровим індивідом, який відчуває імпульсивний (невідкладний) потяг і не в змозі оволодіти в цю хвилину відповідним об'єктом. Той факт, що статевий потяг може мати стільки варіацій і таке применшення свого об'єкта, кидає промінь світла на його природу; голод, який набагато міцніше прив'язаний до свого об'єкта, припустився б цього тільки в крайньому разі. Те ж саме можна сказати і щодо статевих відносин людей із тваринами, що нерідко зустрічається серед сільського населення, причому тут статевий потяг переходить межі виду.

З етичних міркувань з'являється бажання приписати випадки відхилення статевого потягу, як і інші тяжкі випадки, душевнохворим, але це неправильно. Досвід показує, що в останніх спостерігаються такі ж відхилення статевого потягу, як і в дорослих чи взагалі цілих рас і суспільних станів. Так, сексуальне жахливе зловживання дітьми часто зустрічається в учителів і вихователів тільки тому, що для цього виникають найбільш сприятливі можливості. Тільки у душевнохворих відповідні відхилення виявляються в гіпертрофованій формі, або ж, що найважливіше, таке відхилення заступило місце нормального сексуального задоволення.

Це дивне відношення сексуальних варіацій до шкали “здоров'я – душевна хвороба” змушує замислитись. Мені здавалося, що цей факт, який вимагає пояснення, вказує на те, що спонукання у сфері статевих життів належить до таких, які і в межах норми найгірше підпорядковуються вищим видам душевної діяльності. Той, хто в якомусь відношенні душевно ненормальний у соціальному, етичному розумінні, той, згідно з моїм досвідом, завжди є таким же і у своєму сексуальному житті. Проте є багато ненормальних у сексуальному житті, але таких, що в усіх інших відношеннях відповідають середній людині, котра не відстала від загальнокультурного розвитку людства, слабким пунктом якого залишається сексуальність.

Як результат цих міркувань у найзагальнішому вигляді можна було б відзначити, що під впливом різних умов у нас диво багатьох індивідів рід і цінність сексуального об'єкта відходять на задній план, а істотним і постійним у статевому потягу виявляється щось інше¹².

2. Відхилення стосовно сексуальної мети

Нормальною сексуальною метою вважається поєднання геніталій в акті, який називають *зляганням* і який приводить до розрядки сексуального напруження та до тимчасового згасання сексуального потягу (задоволення, котре аналогічне насиченню під час голоду). І все ж у нормальному сексуальному процесі можна помітити елементи, розвиток яких веде до відхилень, що були описані як перверсії. Попередніми сексуальними цілями вважаються певні проміжні процеси (що знаходяться на шляху до злягання) ставлення до сексуального об'єкта – обмацування й розглядування його. З одного боку, ці дії самі дають насолоду, а з другого, – вони підвищують збудження, яке має тривати аж до досягнення кінцевої сексуальної мети. З-поміж цих проміжних процесів один – взаємний дотик слизових оболонок губ, відомий як *поцілунок*, одержав з часом у багатьох народів (зокрема й цивілізованих) високу сексуальну цінність, хоч частини тіла, які беруть у цьому участь, не мають ніякого відношення до статевого апарату, а є входом у травний тракт. Усе це – ті моменти, які дають змогу встановити зв'язок між перверсією і нормальним сексуальним життям і які можна використати для класифікації перверсій. Останні являють собою або: а) в и х і д за межі тих анатомічних частин тіла, які призначені для статевого злягання, або б) з у п и н к у на проміжних процесах, які в нормі швидко зникають на шляху до кінцевої сексуальної мети.

а) Вихід за межі відповідних анатомічних частин тіла

Переоцінка сексуального об'єкта

Психічна оцінка, яку дістає сексуальний об'єкт як бажану мету сексуального потягу, в дуже рідких випадках обмежується його геніталіями, а здебільшого поширюється на все тіло і має тенденцію охоплювати всі відчуття, які викликає сексуальний об'єкт. Та сама переоцінка відбувається й у психічній сфері і виявляється у логічному засліпленні щодо душевних проявів та досконалості сексуального об'єкта, а також у готовності підкоритися й повірити всім його судженням.

Довірливість кохання є, таким чином, важливим, якщо не найважливішим, джерелом авторитету¹³.

Саме ця сексуальна оцінка так погано узгоджується з обмеженням сексуальної мети тільки поєднанням геніталій, що впливає на те, що й інші частини тіла обирають сексуальною метою¹⁴.

Значення фактора сексуальної переоцінки найкраще вивчати у чоловіків, оскільки лише їхнє інтимне життя відкрите для дослідження, у той час як інтимне життя жінки, почасти внаслідок культурних перекручень, почасти через конвенціональну потайність й невідвертість жінок, ще сховане у глухій пітьмі¹⁵.

Сексуальне використання слизової оболонки рота і губів

Використання рота як сексуального органа вважається перверсією, якщо відбувається зіткнення губів (язика) однієї особи з геніталіями іншої, але не в тому разі, коли слизові оболонки губів обох осіб торкаються одна одної. Останній випадок є наближенням до норми. Той, кому бридкі інші форми перверсій, що, здається, існують з найдавніших доісторичних часів людства, відчуває при цьому явне почуття огиди, яке не дає йому прийняти таку сексуальну мету. Проте межа цієї огиди нерідко є цілком умовною; той, хто з пристрасстю цілує губи красивої дівчини, часом з огидою дивиться на те, щоб скористатися її зубною щіткою, хоч немає ніяких підстав вважати, що його власна ротова порожнина, яка йому не бридка, чистіша за рот дівчини. Тут увага привертається до моменту відрази, яка заважає лібідозній переоцінці сексуального об'єкта, але своєю чергою, переборюється лібідо. У відразі хочуть бачити одну із сил, яка призводить до обмеження сексуальної мети. І все ж до геніталій вплив цих обмежуючих сил радше не доходить. Але не викликає сумніву, що й геніталії іншої статі самі собою також можуть бути предметом огиди і що така поведінка є характерною рисою всіх істеричних хворих (особливо жінок). Сила сексуального потягу здебільшого виявляється у переборенні цієї огиди (див. далі).

Сексуальне використання заднього проходу

У разі сексуального використання заднього проходу ще виразніше, ніж у поперед-

ньому випадку, стає зрозумілим, що саме огида накладає печать перверсії на цю сексуальну мету. Але хай не витлумачать моє зауваження як певну спробу виправдати цю гидливість тим, що дана частина тіла слугує для виділення і стикається з найбридкішим – з екскрементами. Таке пояснення не більше переконливе, ніж те, яким користуються істеричні дівчата для виправдання своєї огиди до чоловічих геніталій: вони слугують для сечовиділення.

Сексуальна роль слизової оболонки заднього проходу не обмежується сферою спілкування тільки між чоловіками, а надання переваги їй не є чимось характерним лише для інвертованих почуттів. Навпаки, очевидно, що педерастія у чоловіків має значення як аналогія статевому акту з жінкою, тоді як наслідком зв'язку інвертованих із сексуальною метою найчастіше є взаємна мастурбація.

Значення інших частин тіла

Поширення сексуальної мети на інші частини тіла у всіх своїх варіаціях не є чимось принципово новим, і нічого не додає до нашого знання про статевий потяг, який у цьому лише виявляє свій намір оволодіти сексуальним об'єктом в усіх напрямках. Але поряд із сексуальною переоцінкою, у разі виходу за анатомічні межі статевих органів, виявляється також інший момент, який із загальноприйнятого погляду здається дивним. Певні частини тіла – такі, як слизова оболонка рота і заднього проходу, що завжди зустрічаються в сексуальних прийомах, немов би домагаються, щоб на них самих дивилися як на геніталії і поводитися з ними відповідним чином. Ми ще почуємо далі, що це домагання виправдовується розвитком сексуального потягу й що у симптоматиці деяких хворобливих станів воно знаходить своє задоволення.

Неадекватне заміщення сексуального об'єкта – фетишизм

Особливе враження справляють випадки, коли нормальний сексуальний об'єкт заміщений іншим, що має до нього відношення, але аж ніяк не може бути нормальною сексуальною метою. Згідно з принципами класифікації статевих відхилень нам слід було б згадати про цю вкрай цікаву групу відхилень уже під час аналізу відступів від норми стосовно сексуального об'єкта, але ми відклали

це до моменту нашого знайомства із сексуальною переоцінкою, від якої залежать ці явища, пов'язані з відмовою від сексуальної мети.

Заступником сексуального об'єкта стає частина тіла, у цілому дуже мало придатна для сексуальних цілей (нога, волосся), або ж неживий об'єкт, що має певне відношення до сексуальної особи, точніше до її сексуальності (частина плаття, біла білизна). Цей заступник цілком правильно прирівнюється до фетиша, в який дикун утілює свого бога.

Перехідними до випадків фетишизму з відмовою від нормальної чи із спотвореним сексуальним домаганням можна вважати такі ситуації, в яких вимагається присутність певного фетиша у сексуальному об'єкті як умови досягнення сексуальної мети (такий чи такий колір волосся, таке плаття, навіть такі тілесні вади). Жодна варіація сексуального потягу, що межує з патологією, не заслуговує на таку увагу, як ця, завдяки дивним явищам, які вона породжує. Але для всіх випадків характерним є певне приниження прагнення до нормальної сексуальної мети, що зумовлюється виконавчою слабкістю статевих органів¹⁶. Зв'язок з нормою здійснюється шляхом психологічної переоцінки сексуального об'єкта, яка неодмінно переноситься на все, що асоціативно з ним пов'язане. Тому певна міра такого фетишизму завжди властива нормальному кохання, особливо на тих стадіях закоханості, коли нормальна сексуальна мета здається недосяжною, або досягнення її уявляється неможливим.

Дай хоч щось мені від неї. – Брошку із її грудей, підв'язку з ніг, або ж накидку.

(Й. Гете "Фауст")

Патологічним випадок стає тільки тоді, коли прагнення до фетиша зафіксувалось занадто сильно і заступило місце нормальної мети, а також, коли фетиш втрачає зв'язок з певною особою і стає єдиним сексуальним об'єктом. Такі взагалі умови переходу варіацій статевих потягів у патологічні відхилення.

Як уперше зауважив Біне, а згодом було доведено численними фактами, на вибір фетиша здебільшого впливає сексуальне враження, сприйняте у ранньому дитинстві і зафіксоване як постійне. Це можна порівняти з певною постійністю кохання нормальної людини ("On revient toujours a ses premiers amours"). Таке походження відхилень особливо очевидне у випадках, коли

вибір сексуального об'єкта зумовлений тільки фетишем (з питанням про значення сексуальних вражень у ранньому дитинстві ми зустрінемося ще в іншому місці¹⁷).

В інших випадках до заміщення об'єкта фетишем призвів символічний хід думок, здебільшого не усвідомлений даною особою. Цей хід думок не завжди можна простежити з певністю (вже у стародавніх міфах нога постає сексуальним символом)¹⁸; “хутро” зобов'язане своєю роллю фетиша асоціації з волоссям на *mons Veneris*; однак і ця символіка, мабуть, певною мірою пов'язана із сексуальними переживаннями дитинства¹⁹.

б) Фіксації попередніх сексуальних цілей

Виникнення нових намірів

Усі зовнішні і внутрішні умови, що утруднюють чи віддаляють досягнення нормальної сексуальної мети (імпотенція, дорожняча сексуального об'єкта, небезпеки статевих актів), само собою зрозуміло, підтримують схильність до того, щоб затриматися на підготовчих актах й утворити з них нові сексуальні цілі, які заступають місце нормальних. Якщо придивитися, виявляється, що, мабуть, завжди найдивніші з цих нових цілей визначаються все ж у процесі нормального сексуального акту.

Обмацування й розглядання

Для досягнення нормальної сексуальної мети людині потрібне, принаймні, деяке обмацування. Загальновідомо також, що шкіра, з одного боку, є взагалі джерелом насолоди, а з другого – завдяки відчуттям, викликаним дотиком до сексуального об'єкта, стає джерелом додаткової енергії. Тому фіксацію на обмацуванні, якщо тільки статевий акт розвивається далі, навряд чи можна зарахувати до перверсій.

Те саме стосується й розглядання, що зводиться в кінцевому підсумку до обмацування. Зорові враження рухаються тим самим шляхом, яким найчастіше пробуджується і лібідозне збудження і на перебіг якого, – якщо припустимий такий телеологічний підхід, – розраховує природний добір, спрямовуючи розвиток сексуального об'єкта в естетичному плані. Прикривання тіла, що прогресує разом з розвитком культури, пробуджує сексуальну зацікавленість, яка прагне оголенням заборо-

нених частин тіла прив'язати до себе сексуальний об'єкт; ця зацікавленість може відволікатися на художні цілі (“сублімуватися”), якщо вдається відвернути інтерес від геніталій і спрямувати його на тіло в цілому. Затримка на цій проміжній сексуальній меті підкресленого сексуального розглядання²⁰ властива певною мірою більшості нормальних людей, вона дає їм змогу спрямувати певну частку свого лібідо на вищі художні цілі. І навпаки, пристрасть до підглядання стає перверсією: а) якщо вона обмежується виключно геніталіями, б) якщо вона пов'язана з подоланням почуття огиди (*voyeurs*, підглядання під час виконання функції виділення), в) якщо вона, замість підготовки до досягнення нормальної сексуальної мети, витісняє її. Останнє яскраво наявне в ексгібіціоністів, які, якщо мені дозволено робити висновки на основі здійснених аналізів, показують свої геніталії для того, щоб в нагороду дістати можливість побачити геніталії інших²¹.

У разі перверсії, суть якої полягає в розгляданні і показі себе, виявляється цікава особливість, до аналізу якої ми звернемося під час розгляду наступного відхилення. Сексуальна мета виявляється тут у двох формах – активній і пасивній.

Силою, яка протистоїть пристрасті до підглядання, а іноді навіть перемагає її, є *с о р о м* (як раніше – *огида*).

Садизм і мазохізм

Схильність завдавати біль сексуальному об'єкту і протилежна їй – це найчастіші й найважливіші перверсії, що названі Крафт-Ебінгом відповідно – *с а д и з м о м* (активна форма) і *м а з о х і з м о м* (пасивна форма). Інші автори віддають перевагу вужчій назві – *а л г о л а г н і ї*, яка підкреслює задоволення від болю, що завдається, від жорстокості, тим часом як у поняттях, обраних Крафтом-Ебінгом, на передній план постають різноманітні приниження і покірність.

Коріння активної алголагнії, садизму в межах норми легко простежити. Сексуальність більшості чоловіків містить домішок агресивності, тобто схильності до насильницького подолання, біологічне значення якого полягає, мабуть, у потребі перебороти опір сексуального об'єкта ще й інакше – не тільки за допомогою актів залицяння. Садизм у цьому разі відповідав би перебільшеному, поставленому через зміщення на

головне місце, агресивному компоненту сексуального потягу.

Поняття садизму, у звичному розумінні цього слова, все ж коливається між тільки активною, насильницькою установкою стосовно сексуального об'єкта й установкою на таке задоволення, яке невід'ємне від підкорення і терзання цього об'єкта. Строго кажучи, тільки останній крайній випадок може бути названий перверсією.

Так само термін “мазохізм” охоплює всі пасивні установки на сексуальне життя і сексуальний об'єкт, крайньою формою яких є невіддільність у цьому об'єкті задоволення від фізичного і душевного болю. Мазохізм як перверсія, здається, далі відійшов від нормальної сексуальної мети, ніж протилежний йому садизм; можна сперечатися, чи з'являється він сам собою, чи завжди розвивається у садизм шляхом перетворення. Нерідко трапляється, що мазохізм стає лише продовженням садизму, оберненого на власну особистість, яка при цьому тимчасово займає місце і сексуального об'єкта. Клінічний аналіз крайніх випадків мазохістської перверсії підводить до висновку про те, що вони є наслідком перебільшення і фіксації первинної пасивної сексуальної установки, викликані різними факторами – комплексом кастрації, усвідомленням провини.

Біль, який при цьому переборюється, уподібнюється гидливості і сорому, які чинять опір лібідо.

Садизм і мазохізм займають особливе місце серед перверсій, оскільки покладена в їх основу протилежність активності й пасивності належить до найхарактерніших рис сексуального життя.

Історія людської культури, поза будь-яким сумнівом, доводить, що жорстокість і статевий потяг пов'язані між собою якнайтісніше, хоч пояснення цього зв'язку не пішло далі підкреслення агресивного моменту лібідо. На думку одних авторів, цей домішок агресивності до сексуального потягу є, власне, залишком канібалістської хтивості, тобто у цій агресивності бере участь апарат оволодіння, який задовольняє іншу, онтогенетично старішу, важливу потребу²². Була висловлена також думка, що будь-який біль сам собою містить можливість відчуття насолоди. Погодимося врешті з тим, що пояснення цієї перверсії ніяк не може вважатися задовільним і що, можливо, тут поєднуються в одному ефекті кілька душевних прагнень.

Однак найдивовижніша особливість цієї перверсії полягає все ж у тому, що пасивна й активна її форми завжди зустрічаються разом в одній увтішатися від болю, який статевими стосунками завдається йому. Садист завжди водночас і мазохіст, хоч у нього може переважати або активний, або пасивний бік перверсії, який становитиме домінуючу сексуальну діяльність²³.

Отже, бачимо, що деякі з перверсій завжди зустрічаються як протилежні пари. І це має велике теоретичне значення у зв'язку з матеріалом, який буде наведено далі²⁴. Цілком очевидно також, що існування протилежної пари “садизм – мазохізм” не можна пояснити безпосередньо, тільки домішком агресивності. Замість того виникає бажання накреслити зв'язок цих одночасно наявних протилежностей, що співіснують, із суперечністю чоловічого й жіночого начал, яка міститься в бісексуальності й значення якої у психоаналізі зводиться до взаємодії активного і пасивного.

3. Загальне про всі перверсії

Варіації і хвороба

Лікарі, які вперше вивчали випадки яскраво вираженої за певних умов перверсії, були, зрозуміло, схильні віднести їх до певних хвороб чи дегенерацій, на зразок інверсій. Однак порівняно з попередньо викладеним, у даному разі, дає змогу легше довести неправильність такого погляду. Щоденний досвід показує, що більшість із цих порушень, принаймні найважчі, становлять майже невід'ємну складову сексуального життя здорової особи, яка й дивиться на них так, як і на інші інтимності. Зокрема, там, де обставини сприяють цьому, і нормальна людина може на деякий час замінити нормальну сексуальну мету такою перверсією, або допустити її поряд з нормальним сексуальним життям. У будь-якої здорової людини також є деякі доповнення до нормальної сексуальної мети, які можна було б назвати перверсією, однак виняткова поширеність такої ситуації доводить недоцільність уживання в даному разі назви перверсії. Саме у сфері сексуального життя зустрічається з особливими, поки що не розв'язуваними труднощами, якщо хочеш провести різкий вододіл між варіантами у межах фізіологічної норми і хворобливої симптоматики.

Деякі із цих перверсій мають таку якість нової сексуальної мети, що вимагає особливої оцінки. За змістом вони настільки віддаляються від нормальної сексуальної мети, що не можна не назвати їх “хворобливими”, особливо ті, при яких сексуальний потяг, переборюючи опір (сором, огида, жах), виявляється в діях, котрі викликають здивування. Проте і в цих випадках не можна з певністю сказати, що злочинцем завжди виявляється особа, якій властиві інші важкі відхилення або ж вона душевно хвора. І тут не втечеш від факту, що особи, які звичайно поводяться нормально, у сфері сексуального життя, під владою найнестримнішого з усіх потягів, виявляють себе як хворі. І навпаки, за очевидною ненормальністю в інших життєвих ситуаціях здебільшого на задньому плані завжди відкривається ненормальна сексуальна поведінка.

Здебільшого є можливість відшукати хворобливий характер перверсії не у змісті нової сексуальної мети, а по відношенню її до норми: якщо перверсія з’являється не поряд з нормою (нормальними сексуальною метою й об’єктом), коли сприятливі умови стимулюють нормальне, а несприятливі блокують нормальне сексуальне життя, а, навпаки, за будь-яких умов витісняє і заміщує нормальне. Отже, бачимо у винятковості і фіксації перверсії найбільше підстав для того, щоб вважати її хворобливим симптомом.

Участь психіки у перверсіях

Можливо, саме в найогидніших перверсіях, які полягають у перетворенні сексуального потягу, найбільшу участь бере психіка. Тут проведена певна душевна робота, яка полягає, власне кажучи, в *ідеалізації потягу*, незважаючи на його огидний прояв. Всесильність кохання, мабуть, ніде не виявляється так сильно, як у цих помилках. У сексуальності високе і низьке завжди якнайтісніше пов’язані (“...від неба через світ у пекло”).

Два висновки

Під час вивчення перверсії ми дійшли висновку, що сексуальному потягу доводиться боротися насамперед з опором певним душевним силам, серед яких найважливіші – сором й огида. Припустимо, що ці сили беруть участь у тому, щоб стримувати потяг у межах, які вважаються нормальними; і якщо вони розвинулися в індивіді раніше,

ніж сексуальний потяг досяг повної своєї сили, то, очевидно, вони й зумовили певний напрям його розвитку²⁵.

Далі зазначимо, що деякі з досліджених перверсій стають зрозумілими тільки в разі, якщо припустити збіг різних мотивів. А коли до них можна застосувати аналіз (розкладання), то вони повинні бути складними за своєю природою. Це дає нам підстави припустити, що й сам сексуальний потяг може бути не чимось простим, а складатися з компонентів, які знову відділяються від нього у вигляді перверсій. Таким чином, клініка звернула нашу увагу на поєднання, які згладилися в одноманітності нормальної поведінки²⁶.

4. Сексуальний потяг у невротиків

Психоаналіз

Важливі додаткові знання про сексуальний потяг у осіб, принаймні дуже близьких до нормальних, можна дістати із джерела, до якого є лише один шлях. Тільки один спосіб дає змогу одержати ґрунтовні і правильні відомості про статеве життя так званих психоневротиків (тобто йдеться про випадки істерії, неврозу нав’язливих станів, які неправильно названі неврастенією, без сумніву, dementia graecox, паранойї), а саме – *спосіб психоаналітичного дослідження*. Він використовується як метод лікування. Розроблений Брейєром і мною у 1893 році і названий тоді “катартичним”.

Повинен зауважити, або нагадати попередження, зроблене в іншій праці: ці психоневрози, як свідчить мій досвід, – результат дії сил сексуальних потягів. Під цим я розумію не те, що енергія сексуального потягу доповнює сили, які живлять хворобливі явища (симптоми), а стверджую, що саме цей потяг є постійним і найважливішим джерелом неврозу. Отож сексуальне життя зазначених осіб проявляється винятково, або переважно, або частково лише у цих хворобливих симптомах. Симптоми ці – це сексуальна реалізація хворих. Доказом цього твердження служать для мене психоаналітичні дослідження випадків істеричних та інших неврозів, які я проводив протягом 25 років²⁷.

Психоаналіз усуває симптоми істериків, виходячи з припущення, що ці симптоми є заміщенням – ніби транскрипцією низки афективних душевних процесів, бажань,

прагнень, якими, завдяки особливому душевному процесу (в і т і с н е н н ю), перекрито шлях до здійснення через свідому психічну діяльність. Саме ці думки, які утримуються людиною в несвідомому стані, намагаються знайти вияв, що відповідав би їхній активній силі, р о з р я д и т и с я, і в разі істерії знаходять це у процесі к о н - в е р с і ї в соматичних феноменах, тобто в істеричних симптомах. За умови правильного, проведеного за допомогою особливих прийомів, зворотного перетворення симптомів афективні уявлення, які стають свідомими, дають змогу дістати найточніші відомості про природу і походження цих психічних утворень, раніше не усвідомлених.

Результати психоаналізу

Таким чином було встановлено, що симптоми являють собою заміщення прагнень, які запозичують свою силу із джерел сексуального потягу. Цьому цілком відповідає те, що ми знаємо про характер усіх психоневротиків та істериків, які взяті тут за зразок, про їхнє захворювання і про причини цього захворювання. В істеричному характері спостерігаються певна частка сексуального витіснення, яка виходить за межі норми, підвищений опір стосовно сексуального потягу, відомий нам як сором, огида, мораль, і немов би інстинктивна втеча від інтелектуальних занять сексуальною проблематикою, яка в деяких випадках є наслідок повного незнання сексуального, аж поки не буде досягнуто статевої зрілості²⁸.

Ця істотна, що є характерною для істерії, риса часто недоступна для грубого спостереження, оскільки існує інший конституційний фактор істерії – занадто сильно розвинений сексуальний потяг, але психологічний аналіз кожного разу вміє відкрити її і розв'язати суперечливу загадковість істерії констатацією протилежної пари – дуже сильної сексуальної потреби й надто категоричного заперечення сексуального.

Приводом до захворювання схильних до істерії стає ситуація, коли внаслідок власного дозрівання чи зовнішніх життєвих умов реальна сексуальна вимога серйозно пред'являє до них свої права. Конфлікт між вимогою потягу і протидією, що виходить із заперечення сексуальності, призводить до хвороби, яка не розв'язує конфлікт, а намагається уникнути його розв'язання шляхом перетворення

лібідозного прагнення у симптом. Якщо істерична людина, наприклад чоловік, захворіє від якогось банального прагнення, від конфлікту, в центрі якого перебуває сексуальний інтерес, то такий виняток – тільки уявний. Завдяки психоаналізу в таких випадках завжди можна довести, що саме сексуальний компонент конфлікту створює можливість захворювання, позбавляючи душевні процеси можливості нормального перебігу.

Невроз і перверсія

Значна частина заперечень проти цього мого положення пояснюється тим, що звично змішують сексуальність, з якої я вивожу психоневротичні симптоми, з нормальним сексуальним потягом. Однак психоаналіз дозволяє дізнатися ще більше. Він показує, що симптоми аж ніяк не утворюються (принаймні не виключно чи переважно) за рахунок так званого нормального сексуального потягу, а є конвертованим вираженням потягів, які дістали б назву перекручень (у широкому розумінні), якби їх можна було виявити без вилучення із свідомості безпосередньо в уявних намірах і вчинках. Симптоми, таким чином, утворюються почасти завдяки дії н е - н о р м а л ь н о ї сексуальності; невроз є, так би мовити, н е г а т и в о м п е р в е р с і ї²⁹.

У сексуальному потязі психоневротиків можна відшукати всі ті відхилення, які ми вивчали як варіації нормального і як вираження хворобливого сексуального життя.

а) В усіх невротиків (без винятку) в несвідомому душевному житті наявні прагнення до інверсії, фіксації лібідо на особах своєї ж статі. Не вдаючись до розширених пояснень, важко повністю з'ясувати вплив цього фактора на утворення картини хвороби: але можу запевнити, що тут завжди має місце несвідома схильність до інверсії, розуміння цього може мати велике значення для пояснення чоловічої істерії³⁰.

б) Можна довести, що у психоневротиків фактором, який утворює симптоми, є наявність у несвідомому різних схильностей до виходу за анатомічні межі, серед них найсильніші і найчастіше зустрічаються такі, які покладають роль геніталій на слизову оболонку рота і заднього проходу.

в) Виняткову роль серед факторів, що утворюють симптоми психоневрозів, відіграють окремі потяги, які виявляються здебіль-

шого у вигляді протилежних пар і в яких ми розпізнали носіїв нових сексуальних цілей: потяг до підглядання й ексгібіціонізму, з одного боку, та активно і пасивно виражений потяг до жорстокості – з другого. Наявність останнього потягу дає змогу зрозуміти страждання, яких завдає цей симптом, що майже завжди вирішальним чином впливає на соціальну поведінку хворих. Через цей зв'язок жорстокості з лібідо відбувається перетворення кохання у зненависть, ніжних душевних порухів у ворожі, характерні для великої кількості невротичних випадків і, як нам уявляється, навіть для всієї параної.

Інтерес до цих результатів зростає, якщо звернути увагу на деякі інші особливості фактичного стану речей.

а) Там, де у несвідомому є потяг, здатний утворювати пару з протилежним, завжди вдається довести дію і цього протилежного. Кожна “активна” перверсія супроводжується, таким чином, своєю “пасивною” парою; хто у несвідомому – ексгібіціоніст, той водночас любить і підглядати, хто страждає від наслідків витіснення садистських прагнень, у того має місце й інший потяг – мазохістського характеру. Повна подібність до прояву “позитивних” перверсій заслуговує, без сумніву, на більшу увагу, але в картині хвороби переважає лише та чи та з протилежних схильностей.

б) У яскраво вираженому випадку психоневрозу різко виявляється розвинутим тільки один із перверсійних потягів, хоч здебільшого має місце значна їх кількість і, як правило, наявні сліди усіх; але окремий потяг за своєю інтенсивністю не залежить від того, наскільки розвинуті інші. І в цьому розумінні вивчення позитивних перверсій відкриває нам точну їх протилежність.

Окремі потяги та ерогенні зони

Резюмуючи все, що нам дало дослідження позитивних і негативних перверсій, ми цілком природно підходимо до пояснення їх рядом “окремих потягів”, які, однак, не є первинними, а можуть бути розкладеними ще й далі. Під “потягом” розуміємо тільки психічне представництво постійного внутрісоматичного джерела подразнення, на відміну від “подразнення”, викликаного окремими збудженнями, що сприймаються ззовні. Таким чином, потяг є одним з понять, яке відмежовує душевне від

тілесного. Найпростішим і найімовірнішим припущенням стосовно природи потягів можна вважати те, що їм самим не притаманні ніякі якості, а їх можна брати до уваги тільки як мірило певної роботи, яка вимагається від душевного життя. Лише відношення потягів до їх соматичних джерел та їх цілей становить те, що відрізняє їх одного від одного і надає їм специфічних властивостей. Джерелом потягу є процес збудження у будь-якому органі, а найближчою метою потягу – припинення подразнення цього органа.

Наступна неостаточна гіпотеза у вченні про потяги, яка є для нас неминучою, припускає, що в органах тіла зароджується збудження двох типів, зумовлене відмінністю хімічної природи цих органів. Один із типів такого збудження ми називаємо власне сексуальним, а відповідний орган “ерогенною зоною”, в якій народжується окремий сексуальний потяг³¹.

У перверсіях, в яких сексуального значення надають ротовій порожнині і задньопрохідному каналу, роль ерогенної зони цілком очевидна. Вона виявляє себе в усіх відношеннях як частина статевих органів. У випадку істерії ці частини тіла, як і тракти слизових оболонок, що виходять з них, стають таким же місцем появи нових відчуттів і змін іннервації – навіть процесів, які можна порівняти з ерекцією, – як і справжні геніталії під впливом збуджень при нормальних статевих процесах.

З усіх психоневрозів значення цих ерогенних зон як бічних апаратів і сурогатів геніталій найяскравіше виявляється у випадку істерії, хоч цим ми аж ніяк не хочемо сказати, що згаданим ерогенним зонам слід надавати меншого значення при інших формах захворювання. Вони тут тільки менш помітні, оскільки при неврозі нав'язливих станів, параної та інших захворюваннях утворення симптомів відбувається у тих сферах душевного апарату, які знаходяться трохи далі від центрів тілесних рухів. Зокрема, при неврозі нав'язливих станів найцікавішим виявляється значення імпульсів, які породжують нові сексуальні цілі, і, як видається, є незалежними від ерогенних зон. Водночас під час одержання насолоди від підглядання й ексгібіціонізму ерогенній зоні відповідає око; під час сексуального потягу, який супроводжується компонентами болю

і жорстокості, ту саму роль перебирає на себе шкіра, яка в окремих місцях тіла диференціюється в органи відчуття і модифікується у слизову оболонку як ерогенна зона (sat exochm – переважно)³².

**Пояснення позірного
перевантаження перекрученої
сексуальності при психоневрозах**

Можливо, міркування, викладені попереду, пролили фальшиве світло на сексуальність психоневротика. Може здатися, що за вродженими особливостями психоневротика у своїй сексуальній поведінці такою ж мірою наближаються до перекручених, якою віддаляються від нормальних. Проте цілком імовірно, що конституційна схильність цих хворих, окрім надмірного сексуального витіснення й надзвичайної сили сексуального потягу, містить у собі ще й величезну схильність до перверсії в найширшому розумінні цього слова. Однак дослідження легких випадків свідчить, що останнє припущення не є обов'язковим, або що під час оцінки патологічних ефектів слід ігнорувати вплив принаймні одного фактора. Більшість психоневротиків починають хворіти тільки після настання статевої зрілості під впливом потреб нормального статевого життя, проти чого насамперед і спрямоване витіснення. Або ж захворювання виникає ще пізніше, коли лібідо не може задовольнитися нормальним шляхом. В обох випадках лібідо нагадує потік, головне річище якого загачене; воно заповнює колатеральні шляхи, які до того залишалися незаповненими. Таким чином, і схильність психоневротика до перверсії, яка видається такою великою (принаймні негативною), може зумовлюватися колатеральною течією, в будь-якому разі остання посилюється. Однак сексуальне витіснення, будучи внутрішнім фактором, без сумніву, має бути поставлене поряд з іншими, зовнішніми факторами, котрі так само, як і позбавлення волі, відсутність нормального сексуального об'єкта, небезпеки ненормального статевого акту, викликають в індивідів перверсії, котрі в іншому разі залишилися б нормальними.

У конкретних випадках неврозів різні фактори впливають по-різному: в одному разі вирішальною стає вроджена величина схильності до перверсії, в іншому – колатеральне посилення цієї схильності внаслідок відтискання лібідо від нормальної сексу-

альної мети і сексуального об'єкта. Водночас було б помилкою бачити суперечність там, де мають місце стосунки кооперації. Найбільшою мірою невроз виявляється у тих випадках, коли конституційні і життєві фактори збігаються. Ясно виражена конституція зможе, мабуть, обійтися без підтримки з боку життєвих вражень, сильне життєве потрясіння, можливо, призведе до неврозу все ж при посередництві конституції. Втім, такий погляд справедливий і для інших галузей, де йдеться про етіологічне значення як вродженого, так і випадково пережитого.

Якщо перевага віддається припущенню про те, що ясно виражена схильність до перверсії є наслідком особливої психоневротичної конституції, то, залежно від вродженого переважання тієї чи іншої ерогенної зони, того чи іншого окремого потягу, виникає можливість розрізняти чимало різноманітних видів таких конституцій. Чи впливає вроджена схильність до перверсії на виникнення певної форми захворювання – це, як і багато інших питань у даній сфері, залишається поки що без відповіді.

**Посилання
на інфантилізм сексуальності**

Довівши, що перекручені прагнення утворюють симптоми, характерні для психоневрозів, ми надзвичайно збільшили кількість людей, яких можна зарахувати до осіб з відхиленнями. Справа не лише в тому, що самі невротики становлять досить численний клас, треба ще взяти до уваги, що неврози у всіх своїх формах поступово й безперервно позначаються на здоров'ї; адже Мебіус мав підстави сказати: "Всі ми трішки істеричні". Таким чином, через надзвичайне поширення перверсій ми змушені припустити, що й схильність до них не стільки винятком, скільки одна з ознак нормальної конституції.

Начувані, що це питання дискусійне: чи є перверсії наслідком уроджених факторів, чи вони виникають у результаті випадкових переживань, як Біне вважав щодо фетишизму. Тепер нам уявляється розв'язання цього питання таким: хоч в основі перверсії перебуває щось вроджене, тобто щось таке, що властиве всім людям як схильність, проте воно варіюється за своєю інтенсивністю і чекає, щоб його збудили життєві впливи. Йдеться про вроджені, наявні в конституції коріння сексуального потягу, які в одних

випадках розвиваються до рівня справжніх носіїв сексуальної діяльності (перверсії), а в інших – зазнають недостатнього пригнічення (витіснення), саме тому обхідним шляхом вони здатні як симптоми хвороби перебрати на себе значну частину сексуальної енергії; водночас у найсприятливіших ситуаціях (тобто обминаючи обидві крайності), завдяки впливу обмеження та іншої переробки, розвивається так зване нормальне сексуальне життя.

Однак надалі стверджуватимемо, що таку конституцію, яка має зародки усіх перверсій, можна виявити тільки в дитини, хоч у неї всі потяги ледве відчутні. А якщо у результаті цього нам почне здаватися, що невротики зберегли свою сексуальність в інфантильному вигляді чи повернулися до такої, то нашу увагу має привернути сексуальне життя дитини, і в нас з'явиться бажання простежити гру тих впливів, які панують у процесі розвитку дитячої сексуальності аж до її перетворення на перверсію, невроз чи оформлення у нормальне статеве життя.

II

ІНФАНТИЛЬНА СЕКСУАЛЬНІСТЬ

Недостатня увага до дітей

Загальноновизнано, що статевий потяг у дитинстві відсутній і пробуджується лише у період життя, який дістав назву пубертатного. Але це дуже істотна помилка, вона спричинювала серйозні наслідки. Саме вона, головним чином, і призвела до нашого нинішнього незнання основних положень сексуального життя. Ґрунтовне вивчення сексуальної діяльності в дитинстві, мабуть, відкрило б нам істотні риси статевого потягу, допомогло б зрозуміти розвиток й утворення його з різних джерел.

Прикметно, що автори, котрі вивчали якості і реакції дорослого індивіда, приділяли набагато більше уваги доісторичним часам, життю предків, тобто спадковості, ніж іншому “доісторичному” періоду, який уже припадає на індивідуальний розвиток особистості, а саме – на дитинство. Можна було б припустити, що вплив цього періоду життя легше зрозуміти і що він має більше прав на увагу, ніж спадковість³³. Хоча в літературі й зустрічаються випадкові вказівки на передчасну сексуальну діяльність маленьких дітей: на ерекцію, мастурбацію і спроби, що нага-

дують коїтус, – усе ж пояснюються вони тільки як виняткові процеси, як курйози або огидливі випадки передчасної зіпсованості. Наскільки я знаю, жоден з авторів не мав чіткого уявлення про закономірності розвитку сексуального потягу в дитинстві, і в численних працях, присвячених розвитку дитини, розділу “Сексуальний розвиток” здебільшого немає³⁴.

Інфантильна амнезія

Причини цього дивного недогляду я пояснюю частково загальноприйнятими поглядами на виховання, які поділяють автори, частково психічним феноменом, що досі не піддавався поясненню. Я маю на увазі своєрідну амнезію, яка у більшості людей (не у всіх!) огортає перші роки дитинства – до 6-го чи 8-го року життя. Досі ми не дивувалися цій амнезії; а тим часом у нас для цього є всі підстави. Тому-то, як нам розповідають інші, у ці роки, про які ми нічого не зберегли у пам'яті, крім кількох незрозумілих уривків спогадів, ми живо реагували на враження, були здатні по-людському виражати горе і радість, виявляти любов, ревності та інші пристрасті, які нас тоді дуже хвилювали. Ми навіть висловлювали думку, що звертали на себе увагу дорослих, як доказ нашого розуміння і появи здатності до суджень. І про все це, ставши уже дорослими, ми самі нічого не пам'ятаємо. Чому ж пам'ять так відстає від наших інших душевних функцій? Адже у нас є всі підстави вважати, що вона ніколи потім не була такою сприйнятливою і здатною до відтворення, як у роки дитинства³⁵.

З другого боку, повинні припустити, чи можемо переконатися, здійснивши психологічні дослідження над іншими, що ті ж самі враження, які ми забули, залишили, однак, найглибші сліди в нашому душевному житті і мали вирішальний вплив на наш душевний розвиток. Таким чином, ідеться зовсім не про “випадання” спогадів дитинства в даний момент, а про амнезію, аналогічну тій, яку спостерігали у невротиків стосовно пізніших переживань і сутність якої полягає саме в недопущенні цих спогадів до свідомості (витіснення). Але які ж сили спричиняють таке витіснення дитячих вражень? Хто розв'яже цю проблему, пояснить також істеричну амнезію.

Усе ж варто підкреслити, що існування інфантильної амнезії створює нову точку

зіткнення між питаннями душевного життя дитини і психоневротика. Раніше ми вже звертали увагу на це, коли змушені були прийняти формулу, згідно з якою сексуальність психоневротика зберігалася на дитячому рівні або повернулася до нього. Чи не слід врешті-решт і саму інфантильну амнезію пов'язати знову ж таки із сексуальними переживаннями дитинства?

Втім, спроба пов'язати інфантильну амнезію з істеричною – дещо більше, ніж просто дотепна вигадка. Істерична амнезія, яка слугує витісненню, пояснюється тим, що в індивіда вже є запас спогадів, якими він не може свідомо розпоряджатися і які за асоціативним зв'язком притягують до себе все те, на що з боку свідомості спрямовується дія сил, котрі протидіють витісненню³⁶. Можна сказати, що без інфантильної амнезії не було б і істеричної амнезії.

Мені здається, що інфантильна амнезія, яка в кожній людини перетворює дитинство немов би на до історичну епоху і приховує від неї початок її власного статевих життя, винна в тому, що роль дитинства у розвитку сексуального буття в цілому не з'ясована. Поодинокий спостерігач не має змоги заповнити цю прогалину в нашому знанні. Вже у 1896 році я підкреслив значення дитячих років для розуміння певних важливих феноменів, пов'язаних із статевим життям, і відтоді не припиняв підкреслювати значення інфантильного життя для сексуальності.

Латентний сексуальний період дитинства і його прориви

Сексуальні прагнення дитини, які начебто суперечать нормі і є винятковими, а насправді дуже поширені, як і відкриття значення несвідомих дитячих спогадів невротика, дають змогу окреслити приблизно таку картину сексуальної поведінки людини в дитячому віці³⁷.

Видається безсумнівним, що новонароджений приносить із собою у світ зародки сексуальних прагнень, які протягом деякого часу продовжують розвиватися, а потім підлягають усе більшому пригніченню, що, своєю чергою, порушується закономірними проривами сексуального розвитку і що має затримуватися внаслідок інфантильних особливостей. Про закономірності й періодичність цього осцилюючого процесу розвитку майже

нічого не відомо, але, на нашу думку, сексуальне життя дітей, принаймні у віці трьох-чотирьох років, виявляється у формі, доступній для спостереження³⁸.

Сексуальні затримки

У цей період повної чи часткової латентності формуються ті душевні сили, які згодом виявляються як затримки (перешкоди) на шляху сексуального потягу і, як загати, звужують його спрямування (огода, почуття сорому, етичні і моральні вимоги ідеалу). Коли спостерігаєш за культурною дитиною, виникає враження, що побудова цих загат є наслідком виховання, і, без сумніву, виховання багато в чому цьому сприяє. Насправді ж цей розвиток зумовлений органічними причинами, зафіксований спадковістю, а інколи може відбуватися без будь-якої допомоги виховання. Безумовно, виховання не виходить за рамки наперед визначеної сфери впливу, обмежуючись лише тим, що доповнює раніше задане органічно і надає йому чіткішого і глибшого вияву.

Реактивні утворення і сублімація

Якими засобами створюються ці конструкції, що мають таке велике значення для пізньої культури і норми? Мабуть, за рахунок саме інфантильних сексуальних прагнень, приплив яких, отже, не припинився і в латентний період, але енергія яких – повністю чи частково – знаходила сексуальне використання і переключалася на інші цілі. Історики культури, очевидно, згодні з припущенням, що через таке відхилення сил сексуальних потягів від сексуальних цілей і спрямування їх на нові цілі – процес, який може бути названий сублімацією, – вивільняються потужні компоненти для виконання будь-якого виду культурної діяльності; до цього ми додали б, що те саме відбувається і під час розвитку окремого індивіда й бере свій початок у латентному сексуальному періоді дитинства³⁹.

Стосовно механізму такої сублімації можна ризикнути висловити деякі припущення. Сексуальні прагнення цих дитячих літ, з одного боку, не можуть знайти собі застосування, оскільки функції продовження роду з'являються пізніше, що є головною ознакою латентного періоду; з другого, – вони самі собою були б спотворені, адже йдуть від ерогенних зон і керуються потягами, які за

даного напрямку розвитку індивіда можуть викликати тільки неприємні відчуття. Тому вони лише породжують протилежні душевні сили (реактивні прагнення), котрі створюють згадані психічні загати для сильного пригнічення таких неприємних почуттів, як огида, сором і мораль⁴⁰.

Прориви латентного періоду

Розуміючи гіпотетичну природу і недостатню чіткість наших поглядів на процеси дитячого латентного періоду, повернемося до дійсності й зазначимо, що такий розвиток дитячої сексуальності можливий тільки в ідеалі, від якого окрема особа здебільшого відхиляється в якомусь одному пункті і часто значною мірою. Час від часу проривається певна частина сексуальних проявів, що не піддаються сублимації, або ж протягом усього латентного періоду зберігається якась сексуальна діяльність, яка триває аж до моменту посиленого вияву сексуального потягу під час статевого дозрівання. Вихователі, якщо взагалі і звертають увагу на дитячу сексуальність, поводять себе так, немов поділяють наші погляди на утворення сил моральної протидії сексуальності і неначе вони знали, що сексуальні діяння дитини перешкоджають вихованню, тому переслідують усі види її сексуальної активності як “вади”, будучи безпорадними будь-що з ними зробити. У нас же є всі підстави спрямувати наш інтерес на ці феномени, які так лякають вихователів, насамперед тому, що ми чекаємо від них пояснення первинної форми статевого потягу.

Вияви інфантильної сексуальності

Через причини, які стануть зрозумілими пізніше, для прикладу інфантильних сексуальних виявів візьмемо с с а н н я — явище, якому угорський педіатр Лінднер присвятив чудову працю⁴¹.

Ссання

Ссання (Ludein, Lutschen), яке з’являється вже у немовляти і може продовжуватися аж до зрілості чи зберігатися протягом усього життя, полягає в такому-ритмічно повторюваному смоктальному дотиканні ротом (губами), коли прийняття їжі виключене. Частина самих губів, язик, будь-яке інше місце шкіри, яке можна дістати, навіть великий палець ноги використовуються як об’єкт смоктання. Прагнення до хапання, що

виникає при цьому, виявляється через одночасне ритмічне смикання замочку вуха, з цією ж метою може використовуватися і частина тіла іншої людини (як правило, частина вуха). Ссання здебільшого поглинає всю увагу й завершується або сном, або моторною реакцією, схожою на оргазм⁴². Нерідко смоктання супроводжується рухами рук, що труть певні чутливі частини тіла, груди, зовнішні геніталії. Таким чином багато хто з дітей переходить від ссання до мастурбації.

Лінднер сам чітко розумів сексуальну природу цих дій і беззастережно підкреслював це. В буденному житті ссання часто прирівнюється до інших виявів невихованості дитини. Багато хто з педіатрів і невропатологів енергійно заперечували такий погляд, на основі якого частково змішувалось “сексуальне” і “генітальне”. Ці заперечення підводять до складного, проте неминучого питання, за якими як загальними ознаками будемо судити про сексуальні дії дитини. Я гадаю, що зв’язок явищ, який ми навчилися розуміти завдяки психоаналітичному дослідженню, дає змогу вважати ссання сексуальним проявом і саме на його прикладі вивчати істотні риси інших сексуальних дій⁴³.

Автоеротизм

У зв’язку із сказаним нам слід докладно розглянути це явище. Як найяскравішу ознаку цієї сексуальної дії (ссання) підкреслимо те, що потяг у даному разі спрямовується не на інших осіб; він дістає задоволення від власного тіла, тобто він а в т о е р о т и ч н и й, якщо скористатися вдалим висловом Х. Елліса⁴⁴.

Далі, це цілком зрозуміло, дії дитини, яка смоче, спрямовані на пошук задоволення, вже пережитого і тепер згадуваного. За допомогою ритмічного смоктання шкіри або слизової оболонки вона дуже просто дістає задоволення. Не важко також уявити, у зв’язку з чим дитина вперше познайомилася з цим задоволенням, яке тепер знову намагається відчутти. Перша і найважливіша для життя дитини діяльність — ссання грудей матері (чи їхніх заміників) — мала б уже познайомити її із цим задоволенням. Можна сказати, що губи дитини в даному разі виступають у ролі е р о г е н н о ї з о н и, і подразнення теплим молоком викликало відчуття задоволення. Спочатку задоволення від еrogenної зони поєднувалося із задово-

ленням від прийняття їжі. Сексуальна діяльність поки що невіддільна від функції, яка слугує збереженню життя, і тільки пізніше стає незалежною від неї. Хто бачив, як нагодована дитина із почервонілими щічками відпадає від грудей і з сяючою посмішкою поринає в сон, той повинен визнати, що ця картина дуже нагадує сексуальне задоволення дорослого. Потім потреба нового сексуального задоволення відділяється від потреби приймати їжу; таке розділення стає необхідним, коли в дитини з'являються зуби і вона приймає їжу не лише за допомогою ссання, а й жування. Дитина залюбки використовує для ссання не сторонній об'єкт, а частину своєї шкіри, бо це зручніше, бо таким чином вона дістає значну незалежність від зовнішнього світу, яким ще не може оволодіти, і тому, що у такий спосіб немовби створює собі іншу ерогенну зону, хоч і невисокої якості. Низька якість цієї іншої зони пізніше сприятиме тому, щоб шукати аналогічні частини тіла іншої особи, зокрема, губи. (Хотілося б підказати: "Шкода, що не можу поцілувати самого себе").

Не всі діти мають такий потяг до ссання; тому можна припустити, що до цього вдаються ті, у кого конституційно посилене значення губів. Якщо такий конституційний потяг не гальмується, то у таких дітей, коли вони стають дорослими, розвивається пристрасть до чуттєвих поцілунків, або, виростаючи чоловіками, набувають великої схильності до пияцтва і куріння. Якщо ж до цього в останніх приєднується витіснення, то вони будуть відчувати огиду до їжі і страждати від істеричного блювання. Завдяки подвійній функції зони губів витіснення перейде на потяг до їжі. Багато хто з моїх пацієнтів, які страждають порушеннями в прийманні їжі – істеричним глобусом, стисканням у горлі і блюванням, – у дитинстві були енергійними сисунками.

На прикладі ссання ми змогли ознайомитися з трьома істотними ознаками інфантильних сексуальних проявів. Вони полягають у п о є д н а н н і з якоюсь важливою для життя тілесною функцією, не знають сексуального об'єкта, тобто а в т о е р о т и ч н і, їхня сексуальна мета підпорядкована владі е р о г е н н о ї з о н и . Скажемо наперед, що ці ознаки зберігають своє значення і для більшості інших проявів інфантильних сексуальних потягів.

Сексуальна мета інфантильної сексуальності

Ознаки ерогенних зон

Із прикладів ссання можна одержати ще деякі відомості про ознаки ерогенних зон. Це місце на шкірі чи слизовій оболонці, певні подразнення якого викликають специфічне відчуття задоволення. Без сумніву, подразнення, які породжують задоволення, пов'язані з особливими, досі не відомими нам, умовами. Тут важливу роль має відігравати ритмічний характер подразнень, тобто сама собою напрошується аналогія з лоскотанням. Менш зрозумілим видається питання, чи слід називати відчуття задоволення, викликане таким подразником, якимось "особливим", а саме – сексуальним. У питаннях задоволення і незадоволення психологія ще настільки блукає у п'ятні, що тут потрібні найобережніші судження. Далі ми, мабуть, зустрінемося з доказами, які ніби підтверджують особливу якість цього задоволення.

Ерогенна властивість може бути пов'язана тільки з окремими частинами тіла. Як свідчить приклад із смоктанням, ерогенні зони є найчутливішими до тих чи інших подразнень. Однак той самий приклад вказує на те, що і будь-яке інше місце шкіри чи слизової оболонки може перебирати на себе функції ерогенної зони, а отже, повинно мати здатність до цього. Тому якість подразника більше впливає на почуття задоволення, ніж будова певних частин тіла. Бо дитина шукає на своєму тілі і вибирає для смоктання те місце, яке через набуту звичку стає улюбленим. Якщо ж при цьому вона випадково натикається на місце, звикле до цього (грудний сосок, геніталії), то перевага залишається за останнім. Подібне зміщення зустрічається і в симптоматиці істерії. При цьому невротичне витіснення найчастіше поширюється на власні генітальні зони, а ці зони передають свої подразнення іншим, у зрілому віці ці інші здебільшого виявляють себе в таких випадках, як геніталії. Крім того, і будь-яка інша частина тіла може стати збудливою і набути властивостей ерогенної зони. Ерогенні й істеріогенні зони мають однакові ознаки⁴⁵.

Інфантильна сексуальна мета

Сексуальна мета інфантильного потягу полягає в тому, щоб дістати задоволення шля-

хом відповідного подразнення вибраної ерогенної зони. Це задоволення має бути пережите раніше і залишити потребу в повторенні. І ми повинні бути готові до того, що природа підготувала все належним чином, щоб не віддати це переживання задоволення на волю випадку⁴⁶. Стосовно губів механізм, за допомогою якого досягається ця мета, нам уже відомий: він пов'язаний з тією частиною тіла, завдяки якій приймають їжу. Нам зустрінуться й інші подібні пристрої, що слугують джерелом сексуальності. Потреба у повторенні задоволення виявляється подвійно: у вигляді особливого відчуття напруження, здебільшого неприємного, і відчуття сверблячки чи роздратованості, з у м о в л е н и х ц е н т р а л ь н о і проєктованих на периферійні ерогенні зони. Тому сексуальну мету можна сформулювати ще таким чином: якщо замінити відчуття, спроектовані на ерогенні зони, таким зовнішнім подразником, який ліквідує роздратування, то виникає відчуття задоволення. Це зовнішнє подразнення полягає здебільшого у яких-небудь маніпуляціях, аналогічних до смоктання.

Цілком відповідно до наших фізіологічних знань буває й так, що ця потреба породжується також периферійно, тобто справжньою зміною ерогенної зони. Дещо дивним видається тільки те, що одне подразнення для свого припинення немов би вимагає іншого подразнення у тому ж самому місці.

Мастурбаційні сексуальні прояви⁴⁷

Нарешті, після того, коли ми зрозуміли, як виникає потяг в одній ерогенній зоні, не так важко з'ясувати й механізм інших сексуальних дій дитини. Найважливіша відмінність полягає в особливостях дій, потрібних для задоволення. Те, що стосовно зони губів виявлялося у смоктанні, в інших зонах, залежно від їх розташування й будови, виявляється в інших мускульних діях.

Прояви зони заднього проходу

Зона заднього проходу, подібно до зони губів, за своїм розташуванням цілком надається для того, щоб стати місцем, у якому можуть поєднуватися сексуальність та інші функції цієї зони. Слід зазначити, що ерогенне значення цієї частини тіла спочатку було дуже великим. Завдяки психоаналізу, хоч яким би це не було дивним, можна

з'ясувати, як варіюються сексуальні збудження у цій зоні в нормальних умовах і як часто у цієї зони на все життя залишається значна частина генітальної збуджуваності⁴⁸.

Поширені у дитячому віці розлади кишечника призводять до того, що ця зона зазнає інтенсивних подразнень. Катари кишечника в ранньому дитинстві, як-то кажуть, роблять дітей "нервовими": у разі наступного невротичного захворювання вони впливають на симптоматику неврозу, в розпорядженні якого виявляється все розмаїття розладів кишечника. Беручи до уваги збереження, хай у видозміненій формі, ерогенного значення заднього проходу, не слід зовсім ігнорувати й гемороїдальні впливи, яким стара медицина відводила важливу роль у поясненні невротичних станів.

Діти, які використовують анальну зону ерогенного подразнення, видають себе тим, що затримують калові маси до тих пір, доки ті, накопичившись у великій кількості, не викликають сильних мускульних скорочень і подразнень слизової оболонки під час проходження через задній прохід. При цьому разом із болем виникає й відчуття певної насолоди. Однією з найімовірніших ознак майбутніх дивацтв характеру чи нервовості є стійке небажання немовляти звільнити кишечник, коли його садовлять на горщик, тобто коли цього вимагає няня, й бажання виконувати цю функцію тільки тоді, коли самому заманеться. Для немовляти, очевидно, не так важливо, що при цьому забруднюється його ліжко, як те, щоб подбати про задоволення від дефекації. Вихователі правильно роблять, коли називають поганими тих дітей, які "приховуються" для виконання цієї функції.

Вміст кишечника, який як подразник для чутливої у сексуальному відношенні поверхні слизової оболонки поводить себе наче попередник іншого органа, що має вступити в дію тільки після того, як мине фаза дитинства, відіграє для немовляти ще й іншу важливу роль. Немовля ставиться до нього як до власної частини тіла, як до "подарунка", віддавання якого виявляє поступливість маленької істоти щодо оточуючих, а відмова у даному разі свідчить про впертість. Цей "подарунок" згодом набуває значення "дитини", що, як твердить одна з інфантильних сексуальних теорій, виникає завдяки їжі і народжується через кишечник.

Затримка фекальних мас, що навмисне використовується немовби для мастурбаційного подразнення зони заднього проходу або у стосунках з вихователями, є, між іншим, однією з причин таких поширених запорів у невротиків. Особливе значення анальної зони підтверджується також тим фактом, що рідко зустрічаються невротики, у яких не було б своїх специфічних скатологічних звичаїв, церемоній і т. ін., які вони ретельно приховують⁴⁹.

Таке мастурбаційне збудження анальної зони за допомогою пальця, що викликане зудом, зумовленим центрально чи підтриманим периферійно, спостерігається здебільшого у дітей старшого віку.

Прояви генітальної зони

Серед ерогенних зон дитячого тіла є одна, яка, без сумніву, відіграє не найпершу роль і тому не може бути носієм найбільш ранніх сексуальних переживань, але якій у майбутньому надається великого значення. І в хлопчика, і в дівчинки вона має безпосереднє відношення до сечовиділення: клітор, голівка пеніса; в хлопчика остання вкрита слизовим мішечком, так що їй не може бракувати подразнень секретами, які рано викликають сексуальне збудження. Сексуальні прояви цієї ерогенної зони, яка належить до справжніх статевих органів, кладуть початок наступного “нормального” статевого життя.

Завдяки місцю в анатомічній будові, подразненню секретами, обмиванню й обтиранню під час гігієнічного догляду і внаслідок окремих випадкових збуджень (скажімо, виповзання шлункових паразитів у дівчаток), відчуття задоволення, які здатні давати ці частини тіла, обов'язково звертають на себе увагу дитини вже у наймолодшому віці і пробуджують потребу в їх повторенні. Якщо кинути погляд на всю сукупність наявних умов і якщо взяти до уваги, що заходи щодо дотримання чистоти сутнісно діють так само, як і процес забруднення, то не можна не погодитися, що завдяки дитячому онанізму, від якого навряд чи хто-небудь вільний, утверджується майбутня перевага цієї ерогенної зони у статевій діяльності. Дія, яка усуває подразнення і приносить задоволення, полягає у терті рукою чи стисканні стегон, без сумніву, є рефлекторною. Останній прийом найчастіше використовується дівчатками. У хлопчиків перевага надається руці, і

це вказує на те, що в майбутньому до чоловічої статевої діяльності додається сильний потяг до оволодіння⁵⁰.

Точніше кажучи, слід розрізняти три фази інфантильної мастурбації. Перша стосується наймолодшого віку, друга – короткочасного розквіту сексуальних проявів у віці приблизно чотирьох років, і тільки третя відповідає тому, що найчастіше беруть до уваги, – пубертатному онанізму.

Друга фаза дитячої мастурбації

Онанізм дітей наймолодшого віку через певний час немов би зникає, безперервне ж продовження його до періоду статевої зрілості може свідчити про перше велике відхилення від бажаного культурного розвитку нормальної людини. Одного разу в дитячому віці, як правило, до чотирьох років, сексуальний потяг цієї генітальної зони пробуджується й потім існує деякий час до нового пригнічення, або ж залишається постійно. Можливі досить різноманітні варіанти, однак їх можна з'ясувати тільки у процесі детальної диференціації окремих випадків. Проте усі подробиці цієї другої фази інфантильних сексуальних переживань залишають найглибші (неусвідомлені) сліди у пам'яті даної особи, зумовлюють розвиток її характеру, якщо людина залишається здоровою, і, навпаки, визначають симптоматику неврозу, якщо вона захворіє, досягнувши статевої зрілості⁵¹. В останньому випадку весь цей другий сексуальний період виявляється забутим, а несвідомі згадки, котрі вказують на нього, є зміщеними (я вже згадував, що хотів би знайти зв'язок між цією інфантильною сексуальною діяльністю і нормальною інфантильною амнезією). За допомогою психоаналітичного дослідження вдається забуте вивести у свідомість і таким чином усунути нав'язливість, яка впливає з несвідомого психічного матеріалу.

Повернення дитинячої мастурбації

У згаданому віці дитинячі сексуальні збудження з'являються знову чи то у вигляді центрально зумовленого лоскотливого подразнення, яке потребує онаністичного задоволення, чи то у вигляді процесу, що схожий на полюцію і який, подібно до полюції у період статевого дозрівання, дає задоволення навіть і без допомоги будь-якої дії. Останній випадок частіше зустрічається

у дівчаток у другій половині дитинства; причини його не зовсім зрозумілі, і, мабуть, не завжди йому передуює період більш раннього активного онанізму. Симптоматика цього сексуального прояву дуже бідна; замість не розвиненого поки що статевого апарату здебільшого дає про себе знати сечовипускний апарат, який є немов опікуном першого. У цей час більшість хвороб сечового міхура є сексуальними захворюваннями; такої полюції відповідає enuresis nocturna, якщо тільки він не є епілептичним нападом.

Нова поява сексуальної діяльності зумовлюється внутрішніми причинами і зовнішніми стимулами; у випадках невротичного захворювання за формою симптомів можна вгадати і ті, й другі, а за допомогою психоаналітичного дослідження встановити вплив тих і тих факторів. Про внутрішні причини йтиметься далі; випадкові ж зовнішні стимули набувають тут великого значення і не втрачають сили протягом тривалого часу. На перше місце слід поставити вплив спокусника, який передчасно робить дитину сексуальним об'єктом і знайомить її із задоволенням, яке отримують від генітальної зони і яке за цих обставин справляє глибоке враження: надалі дитина змушена за допомогою онанізму знову вдаватися до цього задоволення. Такий вплив може йти як від дорослих, так і від інших дітей. Не можу не визнати, що в моїй статті у 1896 році "Atiologie der Hysterie" я переоцінив поширеність і значення цього впливу, бо тоді ще не знав, що навіть ті індивіди, які в дитячому віці мали такі переживання, могли залишитися здоровими у зрілості, а тому надавав спокусі більшого значення, ніж факторам конкретної сексуальної конституції і конкретного сексуального розвитку⁵². Само собою зрозуміло, що немає потреби спокушати тільки для того, щоб збудити сексуальне життя дитини. Таке пробудження виникає саме собою внаслідок внутрішніх причин.

Поліморфно-перекручені схильності

Повчально, що дитина під впливом спокусника може стати поліморфно-перекрученою, що її можна принадити найрізноманітнішими перекрученнями. Це свідчить про те, що в неї є схильність до цього у самій конституції, спокуса тому й зустрічає так мало опору, що душевні загати проти сексуальних надмірностей – сором, огида і мораль –

залежно від віку дитини, ще не вибудовані чи перебувають на стадії творення. Дитина поводить себе у цьому відношенні так, як середня некультурна жінка, у котрої зберігаються поліморфно-перекручені схильності. Така жінка за нормальних умов може бути сексуально неперекрученою, а під впливом спиртного спокусника набути смак до різних перверсій і вдаватися до них у своїй сексуальній активності. Таку ж поліморфну, тобто інфантильну, схильність використовує повія для своєї професійної діяльності. А беручи до уваги значну кількість жінок-повій і таких жінок, які схильні до цього, хоч й уникли цієї професії, не можна врешті-решт не визнати у такій схильності до перверсій чогось загальнолюдського й первинного.

Окремі потяги

Втім, вплив спокусника не допомагає розкрити первинні умови виникнення статевих потягів, а лише заплутує наше розуміння його, передчасно надаючи в розпорядження дитини сексуальний об'єкт, у якому дитячий сексуальний потяг поки що потреби не має. Однак слід погодитися з тим, що сексуальне життя, незважаючи на панування ерогенних зон, із самого початку має на увазі інших осіб у ролі сексуальних об'єктів. Такого роду компонентами є потяги до розглядання, до показування себе і до жорстокості, які певною мірою незалежні від впливу ерогенних зон і які тільки пізніше вступають у тісний зв'язок з генітальним життям, але вже у дитячому віці вони спостерігаються як самостійні прагнення, відмежовані спочатку від ерогенної сексуальної діяльності. Маленька дитина насамперед безсоромна і в певному віці виявляє недвозначне задоволення від оголення свого тіла, особливо підкреслюючи свої статеві органи. На противагу цій схильності, що вважається перекрученою, інтерес до розглядання статевих органів інших осіб виявляється, мабуть, у дещо старшому віці, коли перешкода від почуття сорому досягла вже деякого розвитку. Під впливом спокусника перверсія розглядання може набути великого значення в сексуальному житті дитини. Все ж з метою дослідження здорових і нервовохворих у дитячому віці повинен зробити висновок, що потяг до розглядання може бути у дитини і самостійним сексуальним виявом. Малі діти, увага яких спрямована на власні геніталії, як правило, мастур-

баційно, розвивають цей інтерес без сторонньої допомоги і, зокрема, виявляють його значною мірою до геніталій своїх товаришів по іграх. Оскільки можливість задовольнити цей інтерес створюється здебільшого тільки під час задоволення обох екскрементальних потреб, то такі діти стають *voyeur*'ами, старанно підглядають, коли інші мочаться чи випорожнюються. Після витіснення цієї схильності цікавість, спрямована на геніталії інших осіб (своїї чи протилежної статі), зберігається як гризотне нав'язливе прагнення, яке стає джерелом сильних тенденцій до утворення симптомів у деяких випадках неврозів.

Ще більшою мірою, порівняно із сексуальною діяльністю нормальної людини, у дитини розвивається такий компонент, як жорстокість сексуального потягу. Дитячому характеру взагалі властива жорстокість, оскільки затримка, що стримує потяг до оволодіння, який завдає болю іншим, здатність до співчуття формуються порівняно пізно. Ґрунтовний психологічний аналіз цього потягу, як відомо, ще не вдалося зробити. Ми можемо гадати, що жорстокі душевні порухи йдуть від потягу до оволодіння і виявляються у сексуальному житті в такий час, коли справжнє значення геніталій ще не сформувалося. Жорстокість панує у фазі сексуального життя, яку ми пізніше опишемо як прегенітальну організацію. Діти, які відзначаються особливою жорстокістю стосовно тварин і товаришів, справедливо викликають підозру в тому, що у них передчасно розвинулась інтенсивна сексуальна діяльність ерогенних зон, і при збігові з передчасною зрілістю усіх сексуальних потягів ерогенна, сексуальна діяльність здається все ж таки первинною. Відсутність затримки внаслідок співчуття породжує небезпеку, що цей, наявний у дитинстві, зв'язок жорстоких потягів з еротичними у подальшому житті виявиться нерозривним.

З часів сповіді Ж-Ж. Руссо всім вихователям відоме хворобливе подразнення шкіри стегон як джерело пасивного ерогенного потягу до жорстокості (мазохізму). З цього вони правильно сформулювали вимогу, що тілесне покарання, яке здебільшого реалізується саме на цій частині тіла, не повинно стосуватися тих людей, у яких завдяки пізнішим вимогам культурного виховання лібідо може бути витіснене на колатеральні шляхи⁵³.

Інфантильне сексуальне дослідження

Потяг до пізнання

Приблизно на той час, коли сексуальне життя дитини досягає свого першого розквіту, від трьох до п'яти років, припадають також перші спроби тієї діяльності, яку вважають прагненням до пізнання або дослідження. Потяг до пізнання не може бути зарахований до елементарних компонентів потягів, але він значною мірою підпорядкований сексуальності. Його задіяння відповідає сублімованому способу оволодіння, з другого боку, він працює на основі енергії потягу до підглядання. Відношення цього потягу до сексуального життя має велике значення, зосереджується на сексуальних проблемах і, можливо, навіть пробуджується ними.

Загадка сфінкса

Не теоретичні, а практичні інтереси є рушійною силою дослідницької діяльності дитини. Загроза умовам її життя внаслідок повідомлення або припущення щодо появи нової дитини, страх втратити у зв'язку з цією подією турботу і любов батьків змушують дитину замислюватися і розвивають її проникливість. Перша проблема, яка цікавить дитину у зв'язку з історією її виникнення, не є питанням про відмінність людей різної статі, а є загадкою: звідки беруться діти? З невеликим уточненням це тотожне із вигадкою, загаданою фіванським сфінксом. Факт існування двох статей спочатку не викликає у дитини ні запитань, ні міркувань. Для хлопчика є чимось само собою зрозумілим припускати існування таких самих геніталій, як і його власні, в усіх відомих йому людей, і здається неможливим поєднати відсутність таких геніталій з його уявленнями про цих інших людей. Хлопчик глибоко переконаний у цьому і вперто захищає своє переконання від заперечень, що виникають під впливом спостережень, і відмовляється від нього тільки після тяжкої внутрішньої боротьби (комплекс кастрації). Утворення, які заміщають у жінки цей начебто втрачений пеніс, відіграють велику роль у формуванні в неї різноманітних перверсій⁵⁴.

Комплекс кастрації і заздрість до пеніса

Припущення про існування в усіх людей таких самих (чоловічих) геніталій становить першу прекрасну і важливу за своїми

наслідками інфантильну сексуальну теорію. Дитині байдуже, що біологічна наука виправдує її забобони і вбачає у жіночому кліторі справжнього заступника пеніса. Маленька дівчинка не потрапляє під владу таких заперечень, коли помічає, що геніталії хлопчика збудовані інакше. Вона негайно готова визнати це, і в неї пробуджується заздрість з приводу пеніса, яка завжди переростає у бажання, що в майбутньому матиме велике значення, бути хлопчиком.

Теорія народження

Багато хто з людей може ясно пригадати, як інтенсивно у період, що передує пубертатному, вони цікавилися питаннями, звідки беруться діти. Анатомічне розв'язання цього питання тоді уявлялося по-різному: вони з'являються з грудей, або їх вирізають із живота, або ж пупчик відчиняється, щоб випустити їх. Про це дослідження, що мало місце у ранньому дитинстві, дорослі згадують дуже рідко, якщо тільки не вдаються до спеціального аналізу; оскільки дослідження таке давно було піддане витісненню, хоча результати його цілком подібні. Діти з'являються через те, що дорослі щось, певне, їдять (як у казках) і через шлунок, наче випорожнення, народжуються діти. Ці дитячі теорії нагадують про анатомічні структури, що зустрічаються у тваринному світі, особливо про клоаку тих тварин, які стоять нижче від ссавців.

Садистське розуміння статевих зносин

Якщо діти в такому ніжному віці стають свідками статевих зносин між дорослими, що є наслідком переконання останніх, нібито мала дитина ще не може зрозуміти нічого сексуального, то вони можуть сприйняти сексуальний акт тільки як певного роду биття чи насильство, тобто у садистському розумінні. Психоаналіз дає також змогу дізнатися, що таке враження раннього дитинства багато в чому сприяє формуванню схильності до садистського зміщення сексуальної мети у майбутньому. Згодом діти багато розмірковують над проблемою, в чому ж можуть полягати статеві зносини, або ж, як вони це називають, бути заміжною чи одруженим, і здебільшого шукають розгадку в аналогії з функціями сечовипускання чи випорожнення.

Типова невдача дитячого сексуального дослідження

Взагалі можна сказати, що дитячі сексу-

альні теорії є відображенням сексуальної конституції їх творців і, незважаючи на дивні помилки, вказують на значно більше розуміння сексуальних процесів, аніж можна було б припустити. Діти помічають зміни у матері під час вагітності і вміють їх правильно пояснити; казка про лелеку досить часто розповідається слухачам, які ставляться до неї з глибокою, але здебільшого мовчазною недовірою. Та оскільки дитячому сексуальному дослідженню залишаються невідомими два елементи – запліднювальна роль сімені та існування жіночого статевого отвору – між іншим саме ці пункти, в яких інфантильна організація ще відстала, старання цих інфантильних дослідників усе ж завжди закінчуються нічим і вони врешті відмовляються від подальшого пошуку, що нерідко назавжди послаблює потяг до пізнання. Сексуальне дослідження у цьому ранньому дитячому віці відбувається переважно на самоті; воно визначає перший крок до самостійної орієнтації у світі і призводить до значного відчуження дитини від тих навколишніх, яким до цього вона повністю довіряла.

Фази розвитку сексуальної організації

Досі ми намагалися підкреслити, що характерною ознакою сексуальної організації сутнісно є аутоеротичність (знаходження свого об'єкта на власному тілі) і що певні окремі потяги, в цілому не пов'язані і незалежні один від одного, прагнуть насолоди. Цей розвиток завершується так званим нормальним сексуальним життям дорослих, коли одержання насолоди служить функції продовження роду, й окремі потяги під приматом однієї ерогенної зони об'єдналися в міцну організацію для досягнення сексуальної мети зі стороннім сексуальним об'єктом.

Прегенітальні організації

Вивчення за допомогою психоаналізу затримок і порушень у процесі сексуального розвитку дає змогу докопатися до зародків і попередніх ступенів такої організації окремих потягів, які становлять своєрідний сексуальний режим. Ці фази сексуальної організації в нормі розвиваються рівно, лише натякаючи про себе. Тільки у патологічних випадках вони приходять у дію і стають помітними і для поверхового спостереження.

Такі фази організації сексуального життя, в яких генітальні зони ще не набули свого

домінуючого значення, ми назвемо *п р е г е - н і т а л ь н и м и*. Досі ми відкрили дві такі організації, які справляють враження повернення до раннього тваринного стану.

Першою такою прегенітальною сексуальною організацією є *о р а л ь н а*, або, якщо хочете, *к а н н і б а л ь н а*. Сексуальна діяльність тут ще не відділена від приймання їжі, суперечності всередині цих потягів ще не диференційовані. Об'єкт однієї діяльності є одночасно і об'єктом другої, сексуальна мета полягає у *п о г л и н а н н і* об'єкта, це прообраз того, що пізніше виявиться як *і д е н т и ф і к а ц і я* і відіграватиме значну психічну роль. Залишок цієї фіктивної, нав'язаної нам патологією, фази організації можна вважати у ссанні, коли сексуальна діяльність, відмежована від діяльності поглинання їжі, відмовляється від стороннього об'єкта заради об'єкта на власному тілі⁵⁶.

Другу прегенітальну фазу становить *с а д и с т ь к о - а н а л ь н а* організація. Тут уже розвинулася протилежність, яка проходить через усе сексуальне життя, але вона поки що не може бути названа *ч о л о - в і ч о ю* і *ж і н о ч о ю*, а повинна називатися *а к т и в н о ю* і *п а с и в н о ю*. Активність з'являється завдяки потягу до оволодіння з боку мускулатури тіла, а ерогенна слизова оболонка кишечника виявляє себе як орган із пасивною сексуальною метою; обидва прагнення мають свої об'єкти, які не збігаються. Поряд з цим інші окремі потяги виявляють свою діяльність аутоеротичним чином. У цій фазі вже можна довести наявність сексуальної полярності і стороннього об'єкта. Організації і підпорядкування функції продовження роду тут поки ще немає.

Амбівалентність

Ця форма організації вже може утримати протягом усього життя і назавжди підкорити собі значну частину сексуальної діяльності. Переважання садизму і функції клоаки, яку виконує анальна зона, надають їй яскравого архаїчного характеру. Іншою її ознакою є те, що обидва протилежних потяги, з пари в пару, розвинуті майже однаково, утворюючи відношення, яке було вдало назване Блейером *а м б і в а л е н т н і с т ю*.

Гіпотеза про прегенітальні організації сексуального життя ґрунтується на аналізі

неврозів і навряд чи може бути зрозумілою без знання цього аналізу. Ми можемо розраховувати, що продовження аналітичної роботи дасть нам ще більше даних про будову нормальної сексуальної функції.

Щоб доповнити картину інфантильного сексуального життя, треба додати, що вже в дитячому віці часто чи навіть завжди вибір об'єкта здійснюється в такій формі, у якій ми бачили його в пубертатному періоді, а саме – будь-які сексуальні прагнення спрямовуються тільки до однієї особи, котра має задовольнити всі окремі цілі. У такому вигляді сексуальне життя наближається до своєї кінцевої форми, характерної для статевої зрілості, яка можлива і в дитячому віці. Відмінність полягає лише в тому, що поєднання окремих потягів і підкорення їх зверхності геніталій у дитинстві ще майже не відбулося чи відбулося тільки незначною мірою. Отже, остання фаза сексуальної організації полягає в тому, що ця зверхність починає служити продовженню роду.

Двократний вибір об'єкта

Характерно, що вибір об'єкта відбувається двічі, двома поштовхами. Перший – у віці між двома і п'ятьма роками, він під час латентного періоду припиняється, або ж навіть регресує і відрізняється інфантильною природою всіх сексуальних цілей. Другий – з настанням пубертатного періоду; цей вибір і зумовлює остаточну форму сексуального життя.

Явище двократного вибору об'єкта, що за часом відповідає латентному періоду, має величезне значення для зміни цього останнього стану. Результати інфантильного вибору об'єкта даються взнаки у більш пізній період життя: вони або повністю зберігаються як такі, або оживають з настанням пубертатного періоду. Внаслідок розвитку витіснення, яке має місце між цими двома фазами, ними, як виявилось, все ж неможливо скористатися. Їхні сексуальні цілі піддалися зменшенню і тепер являють собою те, що ми можемо назвати *н і ж н и м* перебігом сексуального життя. Тільки психоаналітичне дослідження може довести, що за цією ніжністю, обоюванням і шануванням приховуються старі, які тепер стали непридатними, сексуальні прагнення окремих інфантильних потягів. Вибір об'єкта в пубертатний період відсторонюється від інфантильних об'єктів і

починається знову як чуттєвий потік. Незбіжність обох потоків часто призводить до того, що неможливо досягти одного з ідеалів сексуального життя – задовольнити всі бажання за допомогою тільки одного об'єкта.

Джерела інфантильної сексуальності

Простежуючи генезис сексуального потягу, ми досі гадали, що сексуальне збудження виникає: а) як відтворення задоволення, пережитого у зв'язку з іншими органічними процесами; б) завдяки подразненню відповідних периферійних ерогенних зон; в) як вияв деяких, не зовсім нам зрозумілих за своїм походженням, “потягів” – таких, як потяг до підглядання і жорстокості. Психоаналітичне дослідження, яке повертає нас від пізнішого періоду до дитинства, разом із спостереженням над дитиною, відкриває ще й інші постійні джерела сексуального збудження. Спостереження за дітьми має той недолік, що це об'єкти, які легко зрозуміти неправильно; психоаналіз у даному разі ускладнений тим, що може проникнути у свої об'єкти і зробити висновки тільки довгими круговими шляхами; але при доповненні цих методів одним одним можна досягти досить переконливих результатів.

Уже під час дослідження ерогенних зон ми виявили, що ці ділянки шкіри відрізняються від інших лише підвищеною подразливістю; остання ж певною мірою властива усій поверхні шкіри. Тому не дивно, що деякі види загальної подразливості шкіри мають яскраво виражений ерогенний характер. Серед них слід виділити насамперед температурні подразнення і, можливо, це дасть змогу зрозуміти терапевтичний вплив теплих ванн.

Механічні збудження

Далі треба вказати на можливість викликати сексуальне збудження ритмічними коливаннями тіла, які приводять до подразнень трьох видів: на відчуттєвий апарат вестибулярних нервів, на шкіру і на структуру, що залягають глибоко (м'язи, суглобовий апарат). При цьому, у зв'язку з появою почуття насолоди, варто спеціально підкреслити, що в даному випадку ми досить часто можемо використовувати у тому ж самому розумінні як поняття сексуальне “збудження”, так і поняття “насолода”; це примушує нас надалі шукати пояснення

даного факту. Зайвим доказом появи насолоди від механічних коливань тіла є те, що дітям дуже подобаються такі пасивні ігри-рухи, як коливання і підкидання, і вони вимагають безперервного повторення їх⁵⁶. Заколювання, як відомо, використовується для того, щоб приспати неспокійних дітей. Коливання під час поїздки в екіпажі і залізницею справляє такий величезний вплив на доросліших дітей, що, принаймні, всі хлопчики хоч раз у житті хочуть стати кучерами або кондукторами. А до того, що відбувається на залізниці, вони, як правило, виявляють загадково величезний інтерес, і саме у тому віці, коли посилюється діяльність фантазії (незадового до пубертатного періоду); все, що відбувається навколо, стає для них ядром суто сексуальної символіки. Очевидно, що одержуване задоволення від коливання дає змогу пов'язувати подорож залізницею із сексуальністю. Якщо ж до цього додається витіснення, яке перетворює на протилежне так багато з того, чому діти віддають перевагу, то ті ж особи в юнацькому віці чи вже дорослі реагують на коливання нудотою, дуже втомлюються від поїздки залізницею, або ж виявляють схильність до нападів страху під час подорожі й захищаються від повторення болісних переживань за допомогою страху перед залізницею.

До цього ж можна нагадати той незрозумілий поки що факт, коли збіг переляку й механічного коливання викликає тяжкий істеріоподібний травматичний невроз. Принаймні можна вважати таке: якщо інтенсивність цих впливів незначна, то вони стають джерелами сексуального збудження, якщо ж значна – викликають глибокий розлад сексуального механізму.

Робота м'язів

Відомо, що дитина потребує активної діяльності м'язів, яка дає їй надзвичайну насолоду. Твердження, що ця насолода має дещо спільне із сексуальністю, або навіть містить елемент сексуального задоволення, чи може стати стимулом до сексуального збудження, може викликати критичні заперечення, які будуть спрямовані і проти сформульованих раніше тверджень про те, що насолода від пасивних рухів діє сексуальним чином чи викликає сексуальне збудження. Але багато хто розповідає про факт,

який для них є безсумнівним, що перші ознаки збудження у геніталіях вони відчули під час бійки або ж боротьби з товаришами; проте і в цій ситуації, крім загальної м'язової напруги, має місце вплив дотикання до значних ділянок шкіри суперника. Схильність до м'язової боротьби з будь-якою особою, як і до словесної боротьби в дорослому віці ("Той, хто любить, той і дражнить") є доброю ознакою у виборі саме цієї особи як сексуального об'єкта. У тому, що м'язова діяльність сприяє сексуальному збудженню, можна бачити один з коренів садистського потягу. Для багатьох індивідів інфантильний зв'язок між бійкою і сексуальним збудженням є фактором, що визначає вибір виду статевого потягу⁵⁷.

Афективні процеси

Менший сумнів викликають інші джерела сексуального збудження дитини. Безпосереднє спостереження і наступне дослідження свідчать, що всі інтенсивні афективні процеси, навіть збудження від переляку, впливають на сексуальність, що, до того ж, може сприяти розумінню патологічного наслідку цих душевних порухів. У школяра страх перед іспитом чи напруження від розв'язання складного завдання може мати велике значення, зумовлюючи спалах сексуальних проявів і зміну ставлення до школи, оскільки за цих умов часто з'являється почуття роздратованості, яке змушує доторкатися до геніталій, або ж процес, схожий на полюцію з усіма її наслідками, зокрема почуття збен-теження. Поведінка дітей у школі, що загадує вчителю чимало загадок, узагалі заслуговує на те, щоб її поставити у зв'язок із зародженням у дітей сексуальності. Вплив численних неприємних афектів – боязкості, жаху, моторошних відчуттів, які збуджують сексуальність, – зберігається у багатьох людей і в зрілому віці і є поясненням того, чому так багато людей використовують будь-яку можливість пережити подібні відчуття, якщо тільки визначені привідні обставини (перенесення у вигаданий світ, читання, театр) не пригасять серйозність неприємних відчуттів.

Якби тільки можна було припустити, що сильні хворобливі відчуття мають таку ж ерогенну дію, особливо коли біль пригашений якоюсь сторонньою обставиною або утримується довше, то таке припущення пояснювало б головну причину садистсько-мазохістського по-

тягу, багатоманітну і складну будову якого ми, таким чином, починаємо поступово розуміти.

Інтелектуальна робота

Нарешті, легко переконатися, що зосередження уваги на інтелектуальній роботі й розумове напруження взагалі викликає у багатьох юнаків і людей зрілого віку сексуальне збудження, що повинно вважатися єдино правильним поясненням тих нервових захворювань, які невдало витлумачують як розумову "перевтому".

Якщо ми поглянемо на джерела дитячих сексуальних збуджень відповідно до цих недосконалих і неповно перелічених прикладів і вказівок, то в нас з'явиться можливість угадати наперед чи зробити такі узагальнення: мабуть, усе, що можна було використати для аналізу процесу сексуального збудження, пущено в хід, хоча його сутність, зрозуміло, стала для нас ще загадковішою. Сексуальне збудження насамперед пов'язане з чуттєвими поверхнями – шкіри та органів відчуття, джерелами ж його стають безпосередні подразнення відомих місць шкіри, що одержали назву ерогенних зон. У цих джерелах сексуального збудження вирішального значення набуває якість подразнення, хоч фактор інтенсивності (в разі болю) також відіграє певну роль. Але, крім того, в організмі є такі пристосування, внаслідок діяльності яких виникає сексуальне збудження як побічний результат багатьох внутрішніх процесів, тільки-но інтенсивність цих процесів переступає відомі кількісні межі. Те, що ми називали окремими сексуальними потягами, або безпосередньо виходить із цих внутрішніх джерел сексуального збудження, або ж складається з дії цих джерел та ерогенних зон. Можливо, в організмі не відбувається нічого більш-менш значущого, що так чи інакше не впливає на збудження сексуального потягу.

У даний момент я не в змозі надати цим загальним положенням більшої ясності і певності, головним чином з двох причин: по-перше, через новизну всього способу мислення і, по-друге, через ту обставину, що сутність сексуального збудження нам абсолютно невідома. Проте я не хотів би відмовитися від двох наступних зауважень, які обіцяють нам відкрити далекі горизонти на шляху до його пізнання.

А. Різні сексуальні конституції

Так само, як раніше ми мали змогу обґрунтувати існування різних вроджених сексуальних конституцій різним рівнем розвитку сексуальних зон, тепер можемо спробувати зробити те саме, додавши до цього безпосередні джерела статевого збудження. Можемо припустити, що, хоч ці джерела в усіх людей живляться однаковими потоками, все ж не у всіх вони однаково сильні і що перевага у розвитку окремих джерел сексуального збудження сприяє подальшій диференціації різних сексуальних конституцій⁵⁸.

Б. Шляхи взаємного впливу

Дотримуючись того ж образного способу викладу, що й досі, ми можемо сказати так: усі єднальні шляхи, які ведуть від інших функцій до сексуальності, мають бути прохідними й у зворотному напрямку.

Наприклад, якщо загальне для обох функцій володіння зоною губів є причиною того, що під час приймання їжі виникає сексуальне задоволення, то цей же момент пояснює також і порушення у прийманні їжі тоді, коли порушені ерогенні функції загальної зони. Якщо нам відомо, що концентрація уваги може викликати сексуальне збудження, то напрошується припущення, що за допомогою дії цим самим шляхом, але у зворотному напрямку, сексуальне збудження впливає на можливість на чомусь зосередити увагу. Більша частина симптомів неврозів, яку я пояснюю порушеннями сексуальних процесів, виявляється у порушеннях інших, не сексуальних тілесних функцій, і цей незрозумілий до цього часу зв'язок останніх з неврозами стає менш загадковим, якщо його розглядати як аналогію до взаємозв'язку тілесних і сексуальних функцій.

Однак ті ж шляхи, якими сексуальні порушення впливають на інші тілесні функції, повинні в нормі виконувати ще одну важливу роль. Цими шляхами мусить відбуватися прилучення сил сексуального потягу до процесу досягнення інших, не сексуальних цілей, тобто сублимація сексуальності. Маємо завершити наш виклад визнанням того, що про ці, без сумніву, наявні, різнобічно спрямовані шляхи нам поки що відомо дуже мало.

III

ПЕРЕТВОРЕННЯ ПІД ЧАС СТАТЕВОГО ДОЗРІВАННЯ

На початку пубертатного періоду розпочинаються зміни інфантильного сексуального життя, протягом яких воно остаточно входить у своє нормальне річище. Сексуальний потяг досі був переважно автоеротичним, тепер же він знаходить свій сексуальний об'єкт. Раніше його дії зумовлювались окремими потягами та еротичними зонами, незалежними одна від одної, і мали на меті лише одне – одержання певної насолоди. Тепер виникає нова сексуальна мета, для досягнення якої всі окремі потяги об'єднуються, а генітальна зона починає відігравати домінуючу роль з посеред ерогенних зон⁵⁹. Оскільки нова сексуальна мета зумовлює різні функції у різних статей, то і їхній сексуальний розвиток набуває різної спрямованості. Так, розвиток чоловіка у цій сфері більш послідовний і більш доступний нашому розумінню, тоді як у жінки спостерігається навіть своєрідний регрес. Запорукою нормальності статевих життів є насамперед точний збіг обох течій, орієнтованих на сексуальний об'єкт і сексуальну мету, – ніжної і чуттєвої, з яких перша зберігає у собі все те, що залишилося від раннього інфантильного розквіту сексуальності. Це схоже на прокладання тунелю з двох боків.

У чоловіка нова сексуальна мета пов'язана з виділенням сексуальних продуктів, хоч їй абсолютно не чужа й попередня – одержання задоволення; навпаки, рівень цього задоволення залежить від кінцевого акту сексуального процесу. Сексуальний потяг тепер починає служити функції продовження роду; він стає, так би мовити, альтруїстичним. Чи відбудеться перетворення, залежить від первинної схильності та усіх інших особливостей потягу.

Як і в будь-якому іншому випадку, коли в організмі виникають нові зв'язки і сполучення у складні механізми, так і тут з'являється можливість змін хворобливого характеру через появу цих нових утворень. Тому всі хворобливі порушення у статевому житті цілком можна розглядати як затримки в розвитку.

Переважання генітальної зони і попередня насолода

Тепер можемо чітко уявити вихідний пункт і кінцеву мету описаного процесу розвитку. Опосередковуючі його ланки у багатьох відношеннях нам поки що не відомі, в них криється ще не одна нерозгадана загадка.

Найсуттєвішим у процесах пубертатного періоду можна вважати те, що найбільше впадає у вічі, а саме – явне зростання зовнішніх геніталій порівняно з відносною затримкою їх зростання в латентний період дитинства. Водночас і розвиток внутрішніх геніталій просунувся настільки вперед, що вони виявились здатними тепер виділяти статеві продукти або ж сприймати їх для утворення нової істоти. Отже, утворено дуже складний апарат, який чекає того, щоб ним скористалися.

Цей апарат має вступати в дію, і спостереження показують, що подразнення надходять до нього трьома шляхами – із зовнішнього світу внаслідок збудження уже відомих нам ерогенних зон, із внутрішніх органів і, нарешті, з душевного життя, яке є сховищем зовнішніх вражень і приймачем внутрішніх збуджень і яке саме вимагає додаткового вивчення. Усі три шляхи ведуть до виникнення одного і того ж стану, який називається “сексуальним збудженням” і виявляється у двох видах ознак – душевних і соматичних. Душевні ж ознаки полягають у своєрідному почутті напруження дуже імпульсивного характеру. Щодо різноманітності тілесних змін, то тут насамперед слід виділити зміни геніталій, що має цілком очевидний смисл – приготування до сексуального акту (ерекція чоловічого органа, зволоження піхви).

Сексуальне збудження

З особливостями напруження під час сексуального збудження безпосередньо пов'язана проблема, розв'язання якої настільки складне, наскільки важливе для розуміння природи сексуальних процесів. Незважаючи на панування у психології різних поглядів на це питання, вважаю за потрібне наголосити на тому, що почуття напруження має характер незадоволення. Для мене вирішальним є те, що таке почуття несе в собі прагнення до зміни психічної ситуації, спонукає до дії, що абсолютно суперечить сутності

задоволення, яке відчують. Якщо ж напруження при сексуальному збудженні віднести до неприємних почуттів, то стає незрозумілим, чому воно, без сумніву, переживається як приємне. Адже завжди до напруження, породженого сексуальними процесами, додається насолода, навіть під час підготовчих змін у геніталіях явно відчувається своєрідне задоволення. Який же зв'язок згаданого неприємного напруження з цим почуттям задоволення?

Усе, що стосується проблеми “задоволення – незадоволення”, зачіпає одне з найбільш чітких місць сучасної психології. Ми спробуємо, наскільки можливо, більше дізнатися про це на прикладі одного випадку і не торкатимемося проблеми у повному її обсязі. Спершу звернемо увагу на те, як ерогенні зони реагують у новій ситуації. Безперечно, що у процесі виникнення сексуального збудження вони відіграють важливу роль. Так, найбільш віддалена від сексуального об'єкта зона – око – в умовах залицяння до об'єкта активізується в тій особливій формі збудження, причиною якого в сексуальному об'єкті є краса. Саме тому позитивні якості сексуального об'єкта ми називаємо іще “чарами”. З одного боку, з цим подразненням уже пов'язане задоволення, з другого – наслідком його є те, що виникає сексуальне збудження, або ж воно постійно підвищується. Якщо до цього приєднується збудження іншої ерогенної зони, наприклад, руки, що обмацує тіло, то виникає такий самий ефект: з одного боку, відчуття задоволення, яке посилюється завдяки задоволенню від підготовчих змін, а з другого – дальше посилення сексуального напруження швидко переходить у досить чітке неприємне відчуття, якщо йому не вдається діставати задоволення знову й знову. Більш зрозумілим видається інший випадок, наприклад, коли у сексуально незбудженої особи дотиканням подразнюють ерогенну зону, скажімо, шкіру на грудях у жінки. Саме це дотикання породжує почуття задоволення, але водночас воно здатне розбурхати таке сексуальне збудження, яке вимагає наростання задоволення. У цьому й полягає проблема: як це так відбувається, що чуттєва насолода викликає потребу у ще більшій насолоді?

Механізм попередньої насолоди

Роль ерогенних зон при цьому цілком зрозуміла. Те, що стосувалося однієї з них,

стосується й інших. Призначення всіх цих ерогенних зон – давати певне задоволення завдяки відповідному подразненню; задоволення підвищує напруження, яке, зі свого боку, повинно викликати адекватну моторну енергію, щоб довести статевий акт до кінця. Передостання фаза його знову ж таки полягає у відповідному подразненні ерогенної зони, тобто самої генітальної зони на *glans penis* за допомогою пристосованого для цього об'єкта – слизової оболонки піхви. Під впливом насолоди, яку приносить збудження, на цей раз рефлекторним шляхом розвивається моторна енергія, котра спонукає виділення статевих секретів. Ця остання насолода за своєю інтенсивністю є найбільш сильною, а своїм механізмом реалізації істотно відрізняється від попередньої. Вона породжується абсолютним зняттям сексуального напруження і являє собою повну насолоду від цього задоволення. З цією насолодою тимчасово згасає напруження лібідо.

Мені здається, доречно підкреслити відмінність між тією насолодою, яку дає збудження ерогенних зон, і тією, котра виникає під час виділення статевих секретів, і дати кожній з них відповідну назву. Перша насолода може бути названа *п о п е р е д н ь о ю*, на відміну від *к і н ц е в о ї*, або насолоди від задоволення. Попередня насолода являє собою таку, яка виникає у результаті інфантильного сексуального потягу, хоч, звичайно, і меншою мірою; кінцева ж насолода є новою, тобто вона, очевидно, пов'язана з умовами, що можливі тільки з настанням статевої зрілості. Формула нової функції ерогенних зон така: їх використовують для того, щоб за допомогою одержаної від них, як і у процесі інфантильного життя, попередньої насолоди зробити можливою ще більшу насолоду від задоволення.

Нещодавно мені вдалося пояснити явище, що належить до зовсім іншої сфери душевної діяльності, але яке також пов'язане із досягненням значної насолоди завдяки незначному відчуттю задоволення, що діє при цьому як спокуслива премія. Таким чином з'явилась можливість ближче розглянути сутність насолоди⁶⁰.

Небезпеки попередньої насолоди

Зв'язок попередньої насолоди з інфантильним сексуальним життям підтверджу-

ється тією патогенною роллю, яка може випадати на її долю. З механізму виникнення попередньої насолоди, очевидно, виникає і явна небезпека для можливості досягнення нормальної сексуальної мети: ця небезпека настає тоді, коли в якийсь момент підготовчих сексуальних процесів попередня насолода стає занадто великою, а відповідне напруження досить незначним. Тоді зникає сила прагнення до продовження сексуального процесу, весь шлях скорочується і відповідний підготовчий акт займає місце сексуальної мети. Цей висновок, як відомо, зумовлюється тим, що та чи та ерогенна зона, або ж той чи той окремий потяг уже в дитячому віці давали надзвичайно велике задоволення. Якщо ж додаються ще моменти, які сприяють фіксації, то в майбутньому доволі легко утворюється нав'язливість, що протидіє тому, щоб ця попередня насолода підпорядковувалась новому зв'язку. Саме таким насправді і є механізм численних перверсій, які являють собою зупинку на підготовчих актах сексуального процесу. Найлегше уникнути порушення функцій сексуального механізму, викликаного попередньою насолодою, якщо переважання генітальної зони визначене уже в період дитячого інфантильного життя. Для цього неначе справді вживаються заходи протягом другої половини дитинства (від 8 років до настання пубертатного періоду). Так, у цей час генітальні зони поводять себе, як у момент статевого дозрівання; вони стають місцем збудження відчуттів і підготовчих змін, якщо відчувається яка-небудь насолода від задоволення інших ерогенних зон, хоч цей ефект є ще безцільним, тобто не сприяє продовженню сексуального процесу.

Таким чином, уже в дитячому віці, поряд з насолодою від задоволення, має місце певне сексуальне напруження, хоч і не таке значне й постійне. Тепер можна зрозуміти, чому досліджуючи джерела сексуальності, ми могли сказати, що відповідний процес у сексуальному відношенні діє як такий, що задовольняє, і як такий, що збуджує. Очевидно, що у процесі дослідження ми спочатку уявляли собі відмінність між інфантильним і зрілим сексуальним життям занадто великою, і тепер вносимо поправку. Отож, інфантильні прояви сексуальності зумовлюють як відхилення від нормального сексуального життя, так і його нормальну форму.

Проблеми сексуального збудження

Врешті залишилось непоясненим, звідки ж береться сексуальне напруження, котре розвивається одночасно з насолодою від задоволення ерогенних зон, і яка реальна сутність цієї насолоди⁶¹. Гіпотеза, яка лежить на поверхні, про те, що це напруження виникає якимось чином із самої насолоди, є не тільки малоймовірною, вона просто відпадає насамперед тому, що у процесі найбільшої насолоди, яка безпосередньо пов'язана з виливанням статевих продуктів, не з'являється ніякого напруження, а, навпаки, попереднє напруження зникає. Отже, насолода і сексуальне напруження можуть бути пов'язаними між собою не тільки опосередкованим чином.

Роль статевих продуктів

Окрім того факту, що за звичайних умов тільки звільнення від статевих продуктів кладе кінець сексуальному збудженню, є ще й інші підстави пов'язати сексуальне напруження з викиданням статевих продуктів. При статевому стримуванні через різні, але правильні проміжки часу, статевий апарат звільняється від статевих продуктів уночі під час сновидіння, що являє собою статевий акт і приносить насолоду. Стосовно цього процесу – нічної полюції, – очевидно, слід припустити, що тут сексуальне напруження, яке здатне відшукати найкоротший галюцинаторний шлях для заміщення акту, є функцією накопичення сімені у резервуарах для статевих продуктів. Таким же чином, як показує досвід, відбувається відносно виснаження сексуального механізму. Коли немає запасів сімені, тоді не тільки неможливе виконання статевого акту, а й зникає подразливість ерогенних зон, відповідне подразнення яких не може викликати насолоди. Отже, побіжно ми дізналися, що певний рівень сексуального напруження необхідний навіть для збудження ерогенних зон.

Відтак доводиться припустити, якщо я не помиляюсь, досить поширену точку зору, згідно з якою накопичення статевих продуктів породжує сексуальне напруження і підтримує його тим, що тиск цих продуктів на стінки органів, у яких вони знаходяться, діє як подразник на спинальний центр, стан якого сприймається вищими центрами і відбивається у свідомості як певне відчуття напруження. Якщо збудження ерогенних зон

підвищує сексуальне напруження, то це могло б відбуватися лише у тому разі, коли б ерогенні зони перебували в тісному анатомічному зв'язку з цими центрами, тоді підвищення тону збудження за умови достатнього сексуального напруження приводить у дію статевий акт, а недостатнє збудження – лише стимулює вироблення статевих продуктів.

Слабкість цього вчення, яке, наприклад, підтримує і Крафт-Ебінг, описуючи сексуальні процеси, полягає в тому, що воно, будучи створеним для пояснення статевої діяльності дорослого чоловіка, мало уваги звертає на три види обставин, які слід було б також якось витлумачити. Ці обставини стосуються дитини, жінки і кастрованого чоловіка. В усіх трьох випадках не може бути й мови про накопичення статевих продуктів у тому розумінні, як це ми маємо у нормального чоловіка, що утруднює безпосереднє застосування пропонованої схеми. Усе ж треба визнати, що можна відшукати факти, які дають змогу підпорядкувати цьому вченню також і зазначені випадки. Врешті-решт доводиться остерігатися того, щоб факту накопичення статевих продуктів не приписати чогось такого, з чим він, мабуть, не пов'язаний.

Оцінка внутрішніх статевих органів

Спостереження за чоловіками-кастрами свідчать, що сексуальне збудження найчастіше не залежить від вироблення статевих продуктів, оскільки бувають випадки, коли операція не впливає на лібідо, хоч, як правило, спостерігається і поведінка протилежна тій, що стала мотивом операції. Крім того, давно відомо, що хвороби, які призводять до припинення вироблення чоловічих статевих клітин, не зачіпають лібідо і потенцію індивіда, який тепер став стерильним. Тому не так то й дивно, як це описує К. Рігер, що втрата чоловічих статевих залоз у зрілому віці може абсолютно не вплинути на душевний стан індивіда. Кастрація у ранньому віці, до пубертатного періоду, за своїм впливом хоч і наближається до ліквідації статевих ознак, однак при цьому доводиться брати до уваги не тільки втрату статевих залоз самих по собі, а й затримки в розвитку інших факторів, пов'язаних із зникненням цих залоз.

Хімічна теорія

Досліди над тваринами з видаленням статевих залоз (яєчок і яєчників) і відповідна

зміненна пересадка нових таких органів від хребетних тварин нарешті пролили світло на походження сексуального збудження і при цьому ще применшили роль накопичення клітинних статевих продуктів. За допомогою експерименту стало можливим перетворити (Е. Штейнах) самця на самицю і навпаки — самицю на самця, коли відповідно і водночас із зміною соматичних статевих ознак змінювалась і психосексуальна поведінка тварини. Проте цю зміну зумовлює не та частина статевої залози, яка виробляє специфічні статеві клітини (сперматозоїди та яйцеклітини), а її інтерстиціальна тканина, якій автори надають особливого значення як “пубертатній залозі”. Цілком можливо, подальші дослідження покажуть, що в нормі “пубертатна залоза” має двостатеву будову, — чим анатомічно обґрунтовується вчення про бісексуальність вищих тварин, — і тепер можна припустити, що вона не єдиний орган, який має відношення до утворення сексуального збудження і статевих ознак. У будь-якому разі це нове біологічне відкриття межує з тим, що нам було вже відомо про значення щитовидної залози у розвитку сексуальності. Ми можемо припустити, що з інтерстиціальної частини статевої залози виділяються особливі хімічні речовини, які викидаються у кров і заряджують певну частину центральної нервової системи сексуальним напруженням, тобто саме так, як це відбувається під час перетворення токсичного подразнення на особливе подразнення органа іншими сторонніми для організму отруйними речовинами. Яким чином виникає сексуальне збудження під час подразнення ерогенних зон, якщо зарядженість центральних апаратів залишається попередньою, і яка суміш суто токсичних і фізіологічних подразнень виникає при цьому — про це поки що важко говорити навіть гіпотетично. Для нас у погляді на сексуальні процеси суттєвим залишається тільки те, що існують особливі речовини, які своїм походженням зобов'язані сексуальному обміну речовин. Саме ця, здавалося б, малоімовірна гіпотеза підтверджується висновком, на який досі майже не звертали уваги, але який, безперечно, цього заслуговує. Неврози, які можна пояснити тільки порушенням сексуального життя, виявляють найбільшу клінічну схожість з феноменами інтоксикації та абстиненції, що виникають під час первинного вживання

таких отруйних речовин (алкалоїдів), які дають насолоду.

Теорія лібідо

З припущеннями про хімічну основу сексуального збудження прекрасно узгоджуються наші уявлення і наше розуміння психічних проявів сексуального життя. Ми виробили поняття лібідо як поняття про кількісно змінну силу, якою можна вимірювати всі процеси і перетворення у сфері сексуального збудження. Це лібідо відрізняємо від енергії, яку взагалі слід покласти в основу душевних процесів, у зв'язку з її особливим походженням.

Відмежуванням лібідозної психічної енергії від іншої ми висловлюємо припущення про те, що сексуальні процеси організму відрізняються від процесів живлення його особливим хімізмом. Аналіз перверсій і психоневрозів переконав нас у тому, що сексуальне збудження виникає не тільки з так званих статевих, а й з усіх органів тіла. У нас, таким чином, виникає уявлення про певну кількість лібідо, представленого психічно, або, як ми його називаємо, Я - лібідо, зменшення чи збільшення, розподіл чи зміщення енергії якого має дати нам змогу глибше пояснити психосексуальні феномени.

Проте аналітичне дослідження цього Я - лібідо стає можливим тільки тоді, коли це лібідо знаходить психічне застосування так, що прив'язується до сексуального об'єкта, тобто перетворюється на об'єкт - лібідо. Тоді ми бачимо, як воно зосереджується на об'єктах, фіксується на них, або ж залишає ці об'єкти, переходить з них на інші і з цих останніх позицій спрямовує сексуальну діяльність індивіда, яка веде до задоволення, тобто до часткового, тимчасового згасання лібідо. Психоаналіз так званих неврозів перенесення (істерія, невроз нав'язливих станів) дає змогу переконатися у цьому.

Стосовно долі об'єкта-лібідо можемо ще сказати, що коли воно відлучається від інших об'єктів, то опиняється у вільному стані, але врешті-решт може повернутися до Я так, що знову стане об'єктом-лібідо.

Я - лібідо, на відміну від об'єкта-лібідо, ми називаємо ще нарцистичним лібідо. З позицій психоаналізу дивимося на вир нарцистичного лібідо, неначе через кордон, який не можна переступити, і в нас складається уявлення про взаємовідносини

обох форм лібідо. Нарцистичне лібідо, або Я - л і б і д о, уявляється нам великим резервуаром, з якого виходять усі симпатії до об'єктів і в який вони знову повертаються; нарцистична прихильність до Я здається вихідним станом, котрий мав місце у ранньому дитинстві; і хоч пізніше його використання приховувалося, він сутнісно залишився незмінним.

Завдання теорії лібідо, яка має пояснити невротичні і психотичні захворювання, полягає в тому, щоб у термінах економії лібідо відобразити всі спостережувані феномени і гіпотетичні процеси. Неважко побачити, що при цьому доля лібідо матиме велике значення, й особливо у тих випадках, коли буде потрібно пояснити глибокі психотичні порушення. Складність полягає в тому, що метод нашого дослідження — **психоаналіз** — поки що дає нам правильні відомості тільки про перетворення об'єкта-лібідо, а Я-лібідо він ще не може повною мірою відділити від інших діяльних енергій у Я⁶². Тому подальший розвиток теорії лібідо нині можливий тільки у формі спекулятивних суджень. Але якщо, слідом за К.Г. Юнгом, занадто розширити поняття лібідо, взагалі ототожнюючи його із психічною рушійною силою, то це знівелює усі завоювання попередніх психоаналітичних спостережень.

Відмежування сексуальних потягів від інших і водночас обмеження обсягу поняття “лібідо” саме сексуальністю особливо підтверджується викладеною вище гіпотезою про специфічний хімізм сексуальної функції.

Відмінність між чоловіком і жінкою

Відомо, що тільки з настанням статевої зрілості оформлюється різка відмінність чоловічого характеру від жіночого, тобто їх протилежність, яка впливає на весь спосіб життя людини більше, ніж будь-що інше. Вроджені чоловічі й жіночі властивості добре помітні уже в дитячому віці: розвиток гальм сексуальності (сорому, огиди, співчуття тощо) настає у дівчинки раніше і зустрічає менший опір, ніж у хлопчика; схильність її до сексуального витіснення взагалі уявляється більшою; там, де з'являються окремі потяги сексуальності, там вони надають перевагу пасивній формі. Проте автоеротична діяльність ерогенних зон є однаковою в обох статей і завдяки цій схожості в дитинстві немає можливості розріз-

няти статі так, як у віці статевої зрілості. Беручи до уваги автоеротичні і мастурбаційні сексуальні прояви, можна було б висловити припущення, що сексуальність маленьких дівчаток має цілком чоловічий характер. Більше того, якби ми могли вкласти у поняття “чоловічий” і “жіночий” цілком визначений зміст, то тоді можна було б обстоювати положення, що лібідо завжди і закономірно за своєю природою є чоловічим, незалежно від того, чи воно зустрічається в чоловіка, чи у жінки, і незалежно від його об'єкта — чи то чоловік, чи жінка⁶³.

З того часу, як я ознайомився з гіпотезою про бісексуальність, вважаю цей момент вирішальним у даному разі і гадаю, що, не віддаючи належного бісексуальності, навряд чи можна зрозуміти сексуальні прояви чоловіка і жінки, які фактично мають місце.

Керівні зони у чоловіка і в жінки

Незалежно від сказаного вище я можу додати лише таке: і в дитини жіночої статі керівна ерогенна зона міститься у кліторі, а, отже, цілком гомологічна чоловічій статевій зоні, яка розташована на головці статевого органа. Все, що мені вдалося з'ясувати про мастурбацію в маленьких дівчаток, стосувалося клітора, а не тих частин зовнішніх геніталій, які мають значення для наступної генітальної функції. У мене самого є сумнів, чи здатна дівчинка під впливом спокуси дійти до чого-небудь іншого, крім мастурбації клітора, хіба що тільки в абсолютно винятковому випадку. Таке поширене саме в дівчаток довільне розрядження сексуального збудження виявляється насамперед у пульсуючих скороченнях клітора, і часті ерекції його дають змогу дівчинці правильно і без спеціального повчання розуміти сексуальні вияви іншої статі, просто шляхом перенесення на хлопчиків власних відчуттів сексуальних процесів.

Хто хоче зрозуміти перетворення маленької дівчинки в жінку, той повинен простежити подальшу долю цієї збудливості клітора. Період статевого дозрівання, під час якого у хлопчика спостерігається такий великий спалах лібідо, виявляється в дівчинки у вигляді нової хвилі витіснення, яке стосується насамперед сексуальності клітора. При цьому витісненню підлягає певна частка

чоловічого сексуального життя. Процеси витіснення, що виникають під час статевого дозрівання жінки, посилення гальмування сексуальності, викликають подразнення лібідо чоловіка і значно посилюють його сексуальну діяльність; з підвищенням лібідо усе відчутніше стає сексуальна переоцінка, яка найповніше виявляється тільки стосовно жінки, котра відмовляє чи заперечує свою сексуальність. За клітором тоді зберігається роль передавача цього збудження, коли статевий акт стає можливим і він сам збуджується, – тоді він передає його сусіднім частинам жіночих геніталій, подібно до того, як тріска смолистого дерева використовується для того, щоб розпалити твердіше паливо. Часто минає деякий час, перш ніж здійснюється ця передача, протягом якого молода жінка залишається фригідною. Ця фригідність може стати тривалою за умови, коли зона клітора не передає своєї збудливості, яка готується великою (мастурбаційною. – *Прим. перекл.*) діяльністю в дитячому віці. Відомо, що часто фригідність жінок є лише позірною, локальною. Вони фригідні біля входу в піхву, але ж збудливі з боку клітора або навіть інших ерогенних зон. До цих суто ерогенних приводів фригідності приєднуються ще й психічні, які також зумовлені витісненням.

Якщо перенесення ерогенної подразливості від клітора на вхід до піхви вдається, то разом з цим у жінки змінюється і зона, яка відіграє керівну роль у більш пізній сексуальній діяльності, тоді як у чоловіка з дитинства зберігається та ж сама сексуальна зона. У цій зміні керівної ерогенної зони, так само як і у хвилі витіснення, з настанням статевої зрілості, яка неначе ліквідує інфантильну мужність, приховуються основні причини можливого захворювання неврозом, насамперед істерією і переважно у жінок. Отож усі ці умови найтіснішим чином пов'язані із сутністю жіночності.

Пошук об'єкта

Саме тоді, коли завдяки процесам статевого дозрівання стверджується переважання генітальної зони, а поява ерекції чоловічого статевого органа власно вказує на нову сексуальну мету – на потребу проникнення у порожнину тіла для збудження генітальної зони, – у психічному плані відбувається досить важливий процес пошуку об'єкта,

підготовка до якого починається з раннього дитинства. Коли найперше сексуальне задоволення було пов'язане з прийманням їжі, сексуальний потяг знаходив сексуальний об'єкт поза власним тілом – у материнських грудях. Пізніше воно було позбавлене цього об'єкта, мабуть, саме тоді, коли у дитини з'явилася можливість отримати загальне уявлення про особу, якій належить орган, що дає їй задоволення. Як правило, тоді статевий потяг стає автоеротичним, і тільки після завершення латентного періоду знову відновлюється первинне відношення між потягом та об'єктом. Ось чому цілком небезпідставно можна стверджувати, що ссання дитиною грудей матері є прообразом будь-яких любовних стосунків. Відтак і пошук об'єкта є сутнісно повторною зустріччю⁶⁴.

Сексуальний об'єкт у наймолодшому дитячому віці

Але від цього першого і найважливішого зв'язку та відділення сексуальної діяльності від приймання їжі залишається ще значна частка лібідо, яка готує вибір об'єкта, тобто дає змогу повернути втрачене щастя. Протягом усього латентного періоду дитина навчається л ю б и т и інших осіб, які допомагають їй у безпорадних ситуаціях і задовольняють її потреби, так само, як це робить немовля стосовно годувальниці, неначе продовжуючи ці взаємини. Можливо, не всі погодяться ототожнювати ніжні почуття і оцінку дитини, які вона виявляє до своїх нянь, із статевим коханням, але я вважаю, що й точніші психологічні дослідження доведуть: тотожність одних та інших почуттів усе ж не підлягає ніякому сумніву. Спілкування дитини із своїми нянями є для неї безперервним джерелом сексуального збудження і задоволення через ерогенні зони, тим більше, що няня – здебільшого мати, яка сама виявляє до дитини почуття, котрі виходять із сфери її сексуального життя, а саме: вона пестить, цілує і заколисує її та ставиться до неї явно як до повноцінного⁶⁵ сексуального об'єкта. Мати, мабуть, перелякалася б, якби їй пояснили, що вона усіма своїми пестощами пробуджує у дитини сексуальний потяг і готує майбутню силу цього потягу. Вона вважає свої дії виявом асексуальної “чистої” любові, оскільки добросовісно уникає викликати в геніталіях дитини збудження більше, ніж те, що потрібне для

догляду за нею. Але статевий потяг, як нам уже відомо, можна розпалити, не тільки збуджуючи генітальну зону; те, що ми називаємо ніжністю, одного разу обов'язково справить відповідний вплив на генітальну зону. Якби мати краще розуміла, яке важливе значення має потяг для всього душевного життя, для всіх етичних і психічних проявів дитини, то й тоді б вона почувала себе вільною від будь-яких докорів. Адже вона тільки виконує свій обов'язок, коли навчає дитину любити; нехай вона виросте діловою людиною з енергійною сексуальною потребою і нехай здійснить у своєму житті все те, на що призначався цей потяг. Зрозуміло, надмірна батьківська ніжність може стати шкідливою, оскільки не лише прискорює її статеву зрілість, а ще й тому, що "розбещує", робить дитину в майбутньому нездатною тимчасово відмовитися від кохання чи обмежити його. Однією з безсумнівних ознак майбутньої нервової неврівноваженості є те, що дитина виявляється ненаситною у своїх вимогах батьківської ніжності, а з іншого боку, саме невротичні батьки найбільше схильні до надмірної ніжності, тому вони найчастіше пробуджують своїми пестощами схильність дитини до невротичного захворювання. З цього прикладу, між іншим, видно, що в невротичних батьків існує більша можливість передати свою хворобу дітям саме таким шляхом, ніж через спадковість.

Інфантильний страх

З найменшого віку діти поводять себе так, неначе їхня прив'язаність до няні за своєю природою – сексуальна любов. Спочатку страх дітей є лише вираженням того, що їм не вистає любові людини, тому кожному сторонню людину вони зустрічають із страхом; вони лякаються темряви, бо в темряві також не видно любові людини, і заспокоюються, якщо в темряві можуть тримати за руку цю особу. Найчастіше значення всіх дитячих переляків або жахливих казок нянь переоцінюють, коли звинувачують останніх у тому, що вони виховують боягузтво у дітей. Саме діти, схильні до боягузтва, і сприйнятливі до таких казок, які на інших дітей не справляють жодного враження, адже до страхів схильні діти з дуже сильним або передчасно розвиненим чи внаслідок пестощів з дуже вимогливим сексуальним потягом. При цьому таке дитя поводить себе неначе

доросла людина, перетворюючи своє лібідо на страх, коли не знаходить задоволення. А дорослий індивід, коли внаслідок незадоволеного лібідо стає невротичним, поводить себе у своєму боягузстві, як дитя, – лякається самотності, тобто він боїться залишитися без особи, в коханні якої цілком певен, і цей свій страх прагне вгамувати дитячими засобами⁶⁶.

Обмеження інцесту

Якщо ніжність батьків до дитини щасливо уникнула того, щоб так сильно і передчасно, тобто до настання пубертатного періоду, пробудити сексуальний потяг дитини, що душевні збудження явно прориваються до генітальної системи, – то вона виконала своє завдання щодо підготовки дитини до вибору сексуального об'єкта у зрілому віці. Зрозуміло, дитині найпростіше вибрати своїм сексуальним об'єктом тих осіб, яких вона любить з дитинства, так би мовити, притупленим лібідо⁶⁷. Але завдяки тому, що сексуальне дозрівання відкладається, було достатньо часу, щоб, поряд з іншими гальмами сексуальності, виробити обмеження інцесту, всмоктати ті моральні заповіді, які при виборі об'єкта абсолютно виключають любих з дитинства осіб, кровних родичів. Дотримання цього обмеження є насамперед культурною вимогою суспільства, яке повинно боротися проти поглинання сім'єю всіх інтересів, що йому потрібні для утворення більш високих соціальних одиниць; тому суспільство всіма засобами домагається того, щоб розхитати у кожному зокрема, особливо в юнаків, зв'язок із сім'єю, який тільки в дитинстві має вирішальне значення⁶⁸.

Проте вибір об'єкта відбувається спочатку у уяві, і статеве життя дозріваючого юнацтва може розіграватися лише у фантазіях, тобто в уявленнях, які ніколи не повинні здійснитися⁶⁹. В усіх людей у таких фантазіях знову-таки виявляються інфантильні схильності, тільки тепер підсилені соматично; серед цих фантазій, закономірно і періодично, на першому місці виступає диференційоване за ступенем статевого напруження сексуальне прагнення дитини до батьків, сина до матері і дочки до батька⁷⁰. Разом з подоланням, відкиданням цих чітких інцестуозних фантазій здійснюється один з найзначніших і водночас найболісніших психічних процесів пубертатного періоду – звільнення від авторитету батьків, завдяки якому

створюється така важлива для загальнокультурного процесу протилежність між новим і старим поколіннями. На шляху розвитку на кожній із зупинок, яку належить зробити окремому індивіду, певна їх кількість застрягає і, таким чином, з'являються також особи, які так ніколи і не зуміли звільнитися від авторитету батьків та відірвати від них свою ніжність зовсім, або хоч частково. Здебільшого це дівчата, які, на радість батькам, повністю зберігають свою дитячу любов до них далеко за межами пубертатного періоду, і тут доволі повчально спостерігати, що вже у шлюбі в цих дівчат не вистачає можливості дарувати своїм чоловікам те, що належить. Вони стають холодними жінками й залишаються фригідними у сексуальних стосунках. Звідси зрозуміло, що, здавалося б, зовсім не сексуальна любов до батьків і статева любов живляться з того самого джерела, тобто перша з них відповідає інфантильній фіксації лібідо.

Чим уважніше придивляєшся до глибинних порушень психосексуального розвитку, тим виразніше вимальовується особливе значення інцестуозного вибору об'єкта. У психоневротиків завдяки негативному ставленню до сексуальності значна частина чи навіть уся психосексуальна діяльність, яка спрямовується на пошук об'єкта, лишається в несвідомому⁷¹. Для дівчат, котрі відчувають велику потребу в ніжності і водночас з жахом сприймають реальні вимоги сексуального життя, непереборною спокусю стає, з одного боку, бажання втілити у життя ідеал сексуального кохання, а з другого — за ніжністю приховати своє лібідо. Цю ніжність вони здатні виявляти без самонарікань, зберігаючи на все життя інфантильну, відтворену в період настання статевої зрілості, схильність до батьків і сестер. Психоексперти легко може довести, що такі особи в прямому розумінні слова є закоханими у своїх кровних родичів, приховуючи за допомогою симптомів та інших виявів хвороби свої несвідомі думки і переводячи останні у свідомість. Навіть у тих випадках, коли людина, яка раніше була здоровою, захворіла після нещасного кохання, можна цілком певно встановити, що механізм цієї хвороби полягає у поверненні її лібідо до осіб, яким у дитинстві була віддана перевага.

Вплив інфантильного вибору об'єкта

І навіть той, хто вдало уник інцестуозної фіксації свого лібідо, все ж не повною мірою

вільний від її впливу. Очевидним відлунням цієї фази розвитку є серйозна закоханість молодого хлопця, як це нерідко буває, у зрілу жінку, або дівчини — в немолодого, авторитетного чоловіка, які можуть оживити в них образ матері і батька⁷². Під впливом цих, тільки більш віддалених, прообразів здійснюється вибір об'єкта взагалі. Насамперед чоловік шукає об'єкт під впливом спогадів про матір, оскільки; вони володіють ним з раннього дитинства; у повній відповідності з цим, якщо мати жива, вона опирається цьому оновленню і вороже зустрічає його. Отже, легко зрозуміти, що будь-яке порушення в дитинстві цих ставлень до батьків має щонайтяжчі наслідки для зрілого сексуального життя, і ревності закоханих завжди мають інфантильне коріння або, принаймні, підкріплюються інфантильними переживаннями. Сварка між батьками, нещасливий шлюб зумовлюють велику схильність до порушення сексуального розвитку в дітей чи призводять до їх невротичного захворювання.

Інфантильна схильність до батьків є, мабуть, найважливішим, але все ж не єдиним із слідів, які, відтворюючись під час статевого дозрівання, вказують шлях до вибору об'єкта. Інші нахили того самого походження, також ґрунтуючись на переживаннях дитинства, дають змогу чоловікові спрямувати свій вибір у різних сексуальних напрямках і створити, таким чином, зовсім різні умови для вибору об'єкта⁷³.

Запобігання інверсії

Завдання, яке виникає під час вибору об'єкта, полягає в тому, щоб не прогавити протилежну стать. Воно, як відомо, розв'язується шляхом спроб і помилок. З настанням статевої зрілості перші прагнення часто і, між іншим, без особливої шкоди виявляються неправильними. Дессуар цілком слушно звернув увагу на закономірність романтичної дружби юнаків і молодих дівчаток з особами тієї ж статі й віку. Найбільшою силою, здатною запобігти тому, щоб інверсія сексуального об'єкта залишилась назавжди, є, без сумніву, притягальна сила протилежних статевих ознак; тут важко щось і додати. Але цей фактор сам собою явно недостатній для того, щоб виключити інверсію; до нього приєднуються ще й інші моменти. Вочевидь насамперед стимулюючі суспільні фактори.

Як можна переконатися, там, де інверсія не розглядається як злочин, вона цілком імпонує нахилам багатьох індивідів. Щодо чоловіка, то можна припустити, що дитячі спогади про ніжність матері та інших осіб жіночої статі, які в дитинстві піклувалися про нього, енергійно сприяють тому, щоб спрямувати вибір на жінку. До того ж залякування і суперництво, яких дитина зазнала з боку батька, відволікають її від захоплення однаковою з нею статтю. Обидва ці моменти стосуються і дівчаток, сексуальна діяльність яких перебуває під особливою опікою матері. Таким чином, формується вороже ставлення до своєї власної статі, яке справляє вирішальний вплив на загально-визнаний нормальний вибір об'єкта. Виховання хлопчиків чоловіками (рабами у стародавньому світі), очевидно, сприяло гомо-сексуальності; дещо зрозумілішою є частота інверсій у сучасної знаті завдяки широкому використанню чоловічого обслуговування і значно меншим клопотанням матері про дітей. У деяких істериків розвиток відбувається так, що через відсутність у ранньому дитинстві одного з батьків (смерть, розлучення, відчуження) той, хто залишився, приковує до себе всю любов дитини, внаслідок чого створюються умови, які пізніше з абсолютною певністю визначають вибір сексуального об'єкта, а разом з тим і можливість постійної інверсії.

РЕЗЮМЕ

Тепер саме час спробувати резюмувати викладене. Ми виходили з відхилень статевого потягу стосовно об'єкта і його мети й зустрілися з таким питанням: з'являються ці відхилення внаслідок вродженої схильності чи виникають протягом життя? Відповідь на нього впливає з нашого погляду на умови виявлення статевого потягу в психоневротиків, тобто численної групи людей, які не дуже відрізняються від здорових, – погляду, який ґрунтується на психоаналітичному дослідженні. Ми встановили, що у цих осіб можна довести схильність до всіх перверсій як прояву несвідомої сили, яка знаходить свій вияв в утворенні симптомів, і можна сказати, що невроз являє собою немовби негатив перверсії. У зв'язку з відомим тепер поширенням схильності до перверсії

змушені підтримати точку зору, за якою схильність до перверсії становить загальний первинний нахил статевого потягу людини, з якого протягом періоду статевого дозрівання розвивається нормальна сексуальна поведінка внаслідок органічних змін і психічних гальм. Сподіваємося, що зуміємо довести існування цього первинного нахилу в дитячому віці; з-поміж сил, які обмежують спрямованість сексуального потягу, підкреслимо наявність сорому, огиди, співчуття та соціальних конструкцій моралі й авторитету. Тому в кожному зафіксованому відхиленні від нормального сексуального життя побачимо затримки в розвитку та інфантилізм. Значення змінності первинного нахилу слід поставити на перше місце, і між ним й усіма життєвими впливами припустити відношення кооперації, а не протилежності. З другого боку, нам здавалося, що оскільки первинний нахил мав би бути комплексним, то й сам статевий потяг уявлявся нам чимось таким, що охоплює багато факторів, які немов розпадаються у перверсіях на свої компоненти. Отже, перверсії уявлялися нам, з одного боку, затримками, з другого – дисоціаціями нормального розвитку. Обидва погляди поєдналися у припущення того, що статевий потяг дорослого утворюється шляхом об'єднання численних прагнень дитячого життя у цілісність – в одне прагнення з однією-єдиною метою.

Ми доповнили дані міркування думкою про перевагу первинних схильностей у психоневротиків, розглядаючи ці схильності як колатеральні наповнення бічних шляхів під час перегородження основного річища потоку за допомогою витіснення, а потім перейшли до аналізу сексуального життя дитини⁷⁴. Ми висловили жаль з приводу того, що дитячому віку відмовляли у сексуальному потязі і що поширені сексуальні прояви дитини описували як виняткові явища. Нам здавалося, що дитина приносить із собою у світ зародки сексуальної діяльності й уже під час приймання їжі дістає сексуальне задоволення, яке постійно прагне відчувати знову в процесі добре відомих актів ссання. Але сексуальна діяльність дитини розвивається не однаково з іншими її функціями, а регресує після короткого періоду розквіту, від двох до п'яти років, під час так званого латентного періоду. Розвиток сексуального збудження у цей час не припиняється, а продовжується і нагромад-

жує запас енергії, яка здебільшого використовується на інші, не сексуальні цілі, а саме: з одного боку, на приєднання сексуальних компонентів до соціальних почуттів, з другого (за допомогою витіснення і реактивного утворення), – на формування наступного сексуального обмеження. Таким чином, сили, призначення яких – утримувати сексуальний потяг у певних межах, створюються в дитячому віці здебільшого за рахунок перекручених сексуальних прагнень і за допомогою виховання. Частина ж інфантильних сексуальних прагнень не знаходить такого застосування і може виявитися як сексуальна діяльність. У такому разі дізнаємося, що сексуальне збудження дитини походить з різних джерел. Насамперед задоволення виникає завдяки відповідному чуттєвому подразненню так званих ерогенних зон, якими можуть бути, очевидно, будь-які місця на шкірі чи органі відчуття, тим часом як існують добре відомі ерогенні зони, збудження яких унаслідок впливу певних органічних механізмів забезпечується з самого початку. Далі виникає сексуальне збудження як другорядне внаслідок різних інших процесів в організмі, коли вони досягають певної інтенсивності, особливо під час сильних душевних потрясінь, хоч і болісних за своєю природою. Збудження з усіх цих джерел ще не об'єдналися, а кожне окремо переслідує свою мету, яка полягає насамперед у відчутті певного задоволення. Отже, статевий потяг у дитинстві не сконцентрований і спочатку не має свого об'єкта, тобто він автоеротичний.

Уже в дитинстві починає виділятися ерогенна зона геніталій, що так само, як і будь-яка інша зона, приносить задоволення під час відповідного безпосереднього або ж опосередкованого подразнення. Це задоволення, разом із задоволенням з інших джерел, що досі, не зовсім зрозуміло, було названо сексуальним збудженням, яке по своєму пов'язане з генітальною зоною. Доводиться лише шкодувати, що нам не вдалося до кінця з'ясувати відношення між сексуальним задоволенням і сексуальним збудженням, або між діяльністю генітальної зони та іншими джерелами сексуальності.

Внаслідок вивчення невротичних порушень ми помітили, що в дитячому сексуальному житті із самого початку спостерігаються зародки сексуальних компонентів усіх по-

тягів. На першій, доволі ранній стадії наперед виступає оральна (ротова) еротика; друга з цих регенітальних організацій характеризується перевагою садизму й анальної еротики; і лише на третій стадії сексуального життя починає задіюватися власне генітальна зона.

Один з найнесподіваніших результатів, який ми встановили, полягає в тому, що ранній розквіт інфантильного сексуального життя (2–5 років) містить у собі також і вибір об'єкта з багатою душевною діяльністю. Тому пов'язану з ним відповідну фазу, незважаючи на недостатнє об'єднання окремих компонентів потягу й на непевність сексуальної мети, доводиться вважати важливою умовою подальшої сексуальної організації.

Факт дворазового початку сексуального розвитку людини, тобто перерва цього розвитку протягом латентного періоду, видався нам вартим особливої уваги. Саме в ньому, мабуть, приховується здатність людини до розвитку вищої культури і водночас схильність до неврозу. У споріднених з нею тварин, наскільки ми знаємо, нічого подібного не буває. Джерела походження цієї особливості слід було б шукати у стародавній історії людства.

У яких межах сексуальна діяльність у дитячому віці може вважатися нормальною, не шкідливою для подальшого розвитку, – на це питання ми відповісти не змогли. Характер сексуальних виявів був мастурбаційним. Далі наш досвід засвідчив, що зовнішні впливи спокуси можуть призвести до передчасного прориву латентного періоду, ще до його завершення, і що при цьому статевий потяг дитини фактично є поліморфно-перекрученим; нарешті, будь-яка подібна рання сексуальна діяльність знижує здатність дитини до впливів виховання.

Незважаючи на обмеженість наших знань про дитячу сексуальність, ми повинні були зробити спробу вивчити її зміни, пов'язані з настанням пубертатного періоду. З усіх об'єктів дві найважливіші – підпорядкування всіх інших джерел сексуального збудження примату генітальної зони і процес вибору об'єктів. Обидві зміни мають прообраз уже в дитячому житті. Перша відбувається завдяки механізму використання попередньої насолоди, причому здебільшого самостійні сексуальні акти, які викликають насолоду і збудження, стають підготовчими для нової

сексуальної мети: виливання статевих продуктів, у процесі чого досягається найбільша насолода. При цьому слід узяти до уваги диференціацію людських істот на чоловіків і жінок. Нами встановлено таке: щоб людині жіночої статі перетворитися в жінку, треба реалізувати нове витіснення, яке має усунути певний елемент інфантильної мужності і підготувати її до зміни в напрямку формування переважання генітальної зони. Нарешті, ми з'ясували, що вибором об'єкта керує дедалі помітніша в інфантильному віці й істотно оновлена з настанням пубертатного періоду сексуальна схильність дитини до своїх батьків і нянь та, внаслідок оформлення в цей час інцестуозного обмеження, переорієнтована з цих осіб на подібних до них. Насамкінець додамо, що протягом перехідного пубертатного періоду соматичні і психічні процеси розвитку деякий час протікають паралельно, не пов'язуються один з одним до того моменту, поки з проривом інтенсивного душевного, любовного руху до інервації геніталій не виникає нормальна повнота любовної функції.

Моменти, що перешкоджають розвитку

Будь-який крок на цьому довгому шляху розвитку може призвести до фіксації, будь-яке поєднання у цьому заплутаному процесі здатне стати приводом до дисоціації статевого потягу, як це ми вже показали на різних прикладах. Нам залишається зробити огляд різних внутрішніх і зовнішніх факторів, що перешкоджають розвитку, і додати, в якому місці механізму виникають викликані ними порушення. Те, що тут ставимо в один ряд, насправді може бути нерівноцінним, і треба рахуватися з труднощами, які закономірно з'являються під час визначення значущості окремих компонентів.

Конституція і спадковість

На перше місце тут можна поставити вроджені особливості сексуальної конституції, які мають, напевне, вирішальне значення, але про них, як правило, можна судити лише за більш пізніми наслідками і не завжди з цілковитою певністю. Під цими особливостями розуміємо переважання того чи іншого джерела сексуального збудження і вважаємо, що така відмінність вродженого нахилу в будь-

якому разі повинна виявитися у кінцевому результаті, навіть тоді, коли вона не виходить за межі норми. Зрозуміло, можливі й такі варіанти первинного вродженого нахилу, які обов'язково і без сторонньої допомоги здатні призвести до ненормального сексуального життя. Їх можна назвати "дегенеративними" і розглядати як вираження спадкового обтяження. У зв'язку з цим відзначу такий вартий уваги факт. Більше ніж у половини хворих з важкими випадками істерії, неврозу, нав'язливих станів тощо, які піддавалися психотерапевтичному лікуванню, мені вдалося достовірно довести наявність у батьків до шлюбу сифілісу в різних його формах – чи то прогресивного паралічу, чи то іншого анамнестично встановленого сифілічного захворювання. Окремо підкреслю, що діти, які внаслідок цього стали невротичними, не мають ніяких тілесних ознак сифілісу. Отже, ненормальна сексуальна конституція лише останньою чергою – це результат сифілічної спадковості. Хоч я і далекий від того, щоб виводити етіологічні умови невропатичної конституції із сифілісу батьків, проте, вважаю, мої спостереження не позбавлені сенсу.

Спадкові умови позитивно перекинутих не так добре відомі, бо такі люди неохоче дають відомості про себе; однак є підстави припускати, що при перверсіях має значення те ж саме, що і при неврозах. Нерідко в тих сім'ях, де зустрічається перверсія, наявний і невроз, наприклад, у такій комбінації: чоловічі представники сім'ї, або один з них, є позитивно перверсними чи перверсним, а жіночі, внаслідок схильності їхньої статі до витіснення, від'ємно перверсними, істеричними; і це переконливий доказ знайденого нами істотного зв'язку між обома порушеннями.

Подальша переробка

Проте не можна дотримуватися того погляду, ніби тільки зародки різних компонентів сексуальної конституції зумовлюють форми сексуального життя. Існує вплив ще й інших причин, і подальші можливості розвитку сексуальності залежать від того, як складеться доля потоків сексуальної енергії, що виходять з різних джерел. Ця подальша переробка є, мабуть, найвизначнішим фактором, тоді як, судячи з описаного, однакова конституція може привести до трьох різних кінцевих наслідків. Якщо збе-

рігаються усі вроджені нахили в їх певному взаємовідношенні, яке вважається ненормальним, і вони закріплюються з настанням зрілості, то у результаті може сформуватися перверсне сексуальне життя. Аналіз таких ненормальних конституціональних нахилів ще недостатньо розроблений, однак нам усе ж відомі випадки, які легко пояснити подібними нахилами. Автори, наприклад, розглядають цілий набір фіксованих перверсій, засадничою умовою яких є вроджена слабкість сексуального потягу. В такій формі ця думка мені здається неправильною, але вона набуває сенсу, якщо мається на увазі конституціональна слабкість одного фактора сексуального потягу – генітальної зони, яка в подальшому житті перебирає на себе функцію об'єднання окремих сексуальних дій з метою продовження роду. Це необхідне з настанням пубертатного періоду об'єднання, у разі слабкості сексуального потягу, може не відбутися, а один з найсильніших інших компонентів і проявиться як перверсія⁷⁵.

Витіснення

Інший результат маємо тоді, коли в ході розвитку деякі з особливо сильних вроджених компонентів витісняються, але треба пам'ятати, що вони ніяк не усуваються повністю. При цьому певні збудження виникають цілком звичайно, але завдяки психічним гальмам не досягають своєї мети і відсуваються на різні інші шляхи, доки не перетворюються на симптоми. У результаті може скластися майже нормальне сексуальне життя, проте значною мірою обмежене і доповнене психоневротичним захворюванням. Такі випадки ми виявили за допомогою психоаналітичного дослідження невротиків. Сексуальне життя цих осіб розпочинається так само, як інвертованих, чималий період їхнього дитинства заповнюється перекрученою сексуальною діяльністю, котра інколи виходить далеко за межі моменту статевого дозрівання; потім через внутрішні причини – здебільшого до настання статевої зрілості, а в деяких випадках навіть набагато пізніше – відбувається поворот витіснення, і з цього часу замість перверсії з'являється невроз, хоч старі прагнення не зникають. Пригадується прислів'я: "Замолоду – гультіпака, на схилі віку – чернець", тільки молодість у цьому разі минає дуже швидко. Ця заміна перверсії неврозом

у житті тієї ж особи має бути так само, як і згаданий раніше розподіл перверсій і неврозу між різними особами однієї сім'ї, розглянута у зв'язку з висновком, що невроз є негативом перверсії.

Сублімація

За ненормального конституціонального нахилу третій напрямок розвитку сексуальності стає можливим завдяки процесу сублімації, яка внаслідок сильного збудження, котре виникає з різних джерел сексуальності, відкриває вихід і застосування сексуальної енергії в інших сферах, породжує значне підвищення психічної працездатності з небезпечної самої по собі схильності. Тут приховується одне з джерел художньої творчості, і залежно від того, повна чи неповна ця сублімація, аналіз характеру високообдарованих, здібних до художньої творчості осіб засвідчує в них різну суміш працездатності, перверсії і неврозу. Окремим видом сублімації є пригнічення шляхом реактивного утворення, що, як з'ясувалося, виникає уже в латентному періоді розвитку дитини, щоб за сприятливих обставин проіснувати протягом усього життя. Те, що ми називаємо "характером" людини, зіткане значною мірою з матеріалу сексуальних збуджень і складається з фіксованих у дитинстві потягів, з набутих унаслідок сублімації таких конструкцій, призначення яких – енергійне пригнічення перекручень, неприпустимих душевних порухів⁷⁶. Таким чином, загальний перверсний сексуальний нахил дитинства може вважатися джерелом наших чеснот, оскільки дає поштовх до їх розвитку шляхом реактивних утворень⁷⁷.

Пережите випадково

Усі інші впливи за своїм значенням далеко поступаються таким сексуальним виявам, як витіснення і сублімація, причому внутрішні умови згаданих процесів нам абсолютно невідомі. Хто зараховує витіснення і сублімацію до конституціональних нахилів, той має підстави стверджувати, що кінцева форма сексуального життя є насамперед результатом вродженої конституції. Проте не дилетант не буде заперечувати, що в такій сукупності факторів залишається місце і для модифікуючих впливів, випадково пережитих як у дитинстві, так і пізніше. Не так уже й легко оцінити роль конституціональ-

них і вхідних факторів та їх взаємовідношення. В теорії завжди схильні переоцінювати перші; терапевтична ж практика підкреслює значущість останніх. Не можна забувати, що між обома моментами має місце відношення кооперації, а не заперечення. Конституціональний фактор має дочекатися такого переживання, яке сприятиме його виявленню. Вхідний момент потребує підтримки з боку конституції, щоб почати діяти. Для більшості випадків можна припустити так званий “додатковий ряд”, у котрому зниження інтенсивності одного фактора вирівнюється завдяки підвищенню інтенсивності другого; однак немає ніяких підстав заперечувати існування полярних випадків на кінцях ряду.

Якщо ж вважати переживання раннього дитинства найважливішими з-поміж вхідних моментів, то це ще більше відповідатиме психоаналітичному дослідженню. Один етіологічний ряд розчленовується в такому разі на два, з яких перший можна назвати *підготовчим* (dispositionelle), а другий – *кінцевим* (definitive). У першому спільно діють конституція і випадкові переживання дитинства, у другому – нахил і травматичне переживання. Усі моменти, що порушують сексуальний розвиток, виявляють свою дію таким чином, що викликають регресію, повернення до попередньої фази розвитку.

Тут ми продовжуємо реалізувати поставлене перед собою завдання – перераховувати усі відомі нам фактори, які впливають на сексуальний розвиток, чи то діючі сили, чи то тільки їхні вияви.

Передчасна зрілість

Таким фактором є довільна *передчасна сексуальна зрілість*, яку можна цілком довести принаймні в етіології неврозів, хоч її, як і інших факторів, самої собою також недостатньо, щоб породити невроз. Вона виражається у порушенні, скороченні чи припиненні інфантильного латентного періоду і є причиною захворювань, викликаючи такі сексуальні вияви, які через відсутність гальм сексуальності і нерозвиненої генітальної зони можуть набувати характеру самих лише перверсій. Ці схильності до перверсій можуть і залишатися такими ж, або, після реалізації витиснення, стати рушійними силами невротичних симптомів. У будь-якому разі передчасна сексуальна зрілість утруднює

бажану в майбутньому можливість оволодіти сексуальним прагненням (з боку вищих душевних інстанцій) і підвищує їх нав'язливий характер. Нерідко рання сексуальна зрілість розвивається паралельно передчасному інтелектуальному розвитку; саме такою вона є в історії дитинства найвидатніших обдарованих індивідів; тоді вона, мабуть, не діє так патогенно, як у тих випадках, коли проявляється ізольовано.

Тимчасові моменти

У тому ж ключі, що й передчасна зрілість, повинні розглядатися інші фактори, які можна об'єднати з цією зрілістю як *тимчасові*. Очевидно, філогенетично зумовлено те, в якому порядку стають активними ті чи ті потяги і як довго вони можуть виявлятися, доки не будуть піддані впливу з боку новосформованого потягу чи витиснення. Проте як стосовно цієї часової послідовності, так і тривалості активності потягів, бувають, мабуть, варіанти, які повинні вплинути на результат цих процесів. Не може не мати значення поява певного потоку раніше чи пізніше, ніж протилежного йому, оскільки дію витиснення не можна усунути; тимчасова зміна компонентів завжди зумовлює зміну результату. З другого боку, найбільш інтенсивні потяги найчастіше протікають на диво швидко. Прикладом тут може бути гетеросексуальна прив'язаність осіб, які в майбутньому стають гомосексуальними. Досить сильні прагнення в дитинстві не завжди переживають у дорослому віці; можна також розраховувати, що вони зникнуть, поступившись місцем протилежним прагненням. (“Суворі пани недовго володарюють”). Чим пояснюється така тимчасова поплутаність процесів розвитку, сказати важко. Тут відкривається перспектива для дослідження фундаментальних біологічних, можливо, навіть історичних проблем, до яких ми ще не наблизились.

Наполегливість

Значення всіх ранніх сексуальних виявів зростає завдяки психічному фактору невідомого походження, який поки що можна описати, зрозуміло, тільки попередньо як психологічний феномен. Я веду мову про підвищену *наполегливість*, або здатність до *фіксації* ранніх вражень сексуального життя, якими слід

доповнити фактичні дані про майбутніх невротиків і перекручених, тому що такі ж самі передчасні сексуальні вияви не можуть в інших осіб закарбовуватися так глибоко, щоб нав'язливо вимагати повторення і щоб перебороти наявні способи сексуального потягу на все життя. Пояснення цієї нав'язливості криється частково все ж у другому психічному факторі, від якого ми не можемо відмовитися, коли пояснюємо причини неврозу, а саме – у переважанні в душевному житті спогадів над свіжими враженнями. Цей момент, очевидно, насамперед залежить від інтелектуального розвитку і його значення зростає разом із зростанням рівня особистої культури. І навпаки, дикуна характеризують “як нещасне дитя моменту”⁷⁸. Внаслідок обернено-пропорційної залежності між культурою і вільним сексуальним розвитком, результати якої можна чітко простежити у способі нашого життя, на низьких ступенях культури чи соціалізації доволі неістотно, а на високих – важливо, як саме протікає життя дитини.

Фіксація

Щойно згадані сприятливі психологічні фактори збільшують значення випадково пережитих впливів на дитячу сексуальність. Останні, щонайперше спокушений (хлопчик) чи спокушена (дівчинка) з боку інших дітей чи дорослих, дають матеріал, який може за допомогою перших (психічних) зафіксувати і потягти за собою стійкі порушення. Значна частина відхилень від нормального сексуального життя (у невротиків і в осіб перекручених від самого початку) ґрунтується на враженні, неначебто вони вільні від своєї сексуальності періоду дитинства.

* * *

ІНФАНТИЛЬНА ГЕНІТАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ (Доповнення до теорії сексуальності)

Основна складність психоаналітичних досліджень бачиться в тому, що, незважаючи на безперервні десятирічні спостереження, все ж нелегко помітити загальні риси і типові відношення, поки вони, нарешті, не впадуть в око з цілковитою очевидністю; а тому викладеними нижче міркуваннями я хотів би виправити цей недогляд у сфері інфантильної сексуальної теорії.

Читач, ознайомлений з моїми “Трьома нарисами з теорії сексуальності”, має знати, що наступні видання цієї праці я ніколи не переробляв, а лише доповнював і вносив невеличкі зміни в текст, розвиваючи таким чином свої погляди. При цьому нерідко було так, що написане раніше і додане пізніше не повною мірою зливалися в одне, вільне від будь-яких суперечностей, ціле. Спочатку вся моя увага зосереджувалася на визначенні основної відмінності сексуального життя дітей від сексуального життя дорослих, потім на передній план вийшли вивчення *п р е г е н і т а л ь н о ї о р г а н і з а ц і ї* лібідо і прекрасний, багатий на висновки, які з нього випливають, факт *д в о р а з о в о г о* *п о ч а т к у* сексуального розвитку. Нарешті, наша увага спрямовувалась на *д о с л і д ж е н н я* *і н ф а н т и л ь н о ї* *с е к с у а л ь н о с т і*, але важко було визначити, наскільки її кінцевий стан (приблизно у п'ятирічному віці) *н а б л и ж а є т ь с я* до остаточно сформованої сексуальності дорослого. На цьому питанні я спинився в останньому виданні теорії сексуальності (1922).

На стор. 34 цього видання⁷⁹ я нагадую, що “часто чи навіть завжди вже у дитячому віці вибір об'єкта здійснюється у такій формі, як і в пубертатному періоді, а саме – будь-які сексуальні прагнення спрямовуються тільки на одну особу, яка стає предметом для досягнення усіх сексуальних цілей. У даному разі сексуальне життя дуже схоже на завершену форму, тобто таку, що настає у період статевої зрілості, яка, однак, певною мірою можлива і в дитячому віці. Відмінність останньої від справжньої полягає тільки в тому, що поєднання окремих потягів (*Partialtriebe*) і підпорядкування їх впливові геніталій у дитинстві ще майже не реалізовані, або ж реалізовані досить неповно. Отже, остання фаза сексуального розвитку полягає в тому, що цей вплив починає слугувати врешті-решт продовженню роду”.

Сьогодні мене вже більше не задовольняє висновок про те, ніби в ранньому дитячому віці зовсім не відчувається переважання геніталій, або ж відчувається надто слабо. Подібність дитячого сексуального життя до життя дорослих значно більша, ніж здається, і вона не обмежується подібністю у виборі об'єкта. Якщо навіть справжнього поєднання окремих потягів під приматом геніталій не від-

бувається, все ж на кульмінаційному етапі розвитку інфантильної сексуальності інтерес до геніталій та їх використання набувають домінуючого характеру і мало чим відрізняються від цих же процесів у період статевої зрілості. Сутність же цієї “інфантильної генітальної організації” відмінна від завершеної генітальної організації дорослих. Вона, зокрема, полягає в тому, що для обох статей вирішальну роль тут відіграють тільки одні геніталії – чоловічі. А тому існує не примат геніталій, а примат фалоса.

На жаль, ми можемо проілюструвати таку ситуацію тільки на прикладі хлопчика. Що ж стосується відповідних процесів у маленької дівчинки, то на це явище не маємо чітко визначеного погляду. Маленький хлопчик, без сумніву, помічає відмінність між чоловіками і жінками, але в нього поки що немає підстав пов'язувати цю відмінність із відмінністю їхніх геніталій. Для нього цілком природною є думка про те, що в усіх інших живих істот – людей і тварин – такі ж самі геніталії, як і в нього; нам відомі випадки, коли він шукає щось подібне своєму органу навіть у неживих предметів⁸⁰. Ця легко збудлива, мінлива, доволі багата відчуттями частина тіла значною мірою зосереджує на собі інтерес хлопчика і безпосередньо ставить усе нові й нові завдання перед його допитливістю. Він хотів би побачити цю частину тіла і в інших осіб, щоб порівняти її із своєю власною, а тому поводить себе так, неначе передчуває, що цей орган міг би і повинен був би бути більшим; ця рушійна сила, якою пізніше (у зрілому віці) стане дана частина чоловічого тіла, зараз спрямовується переважно на розпалювання потягу до дослідження, сексуальної зацікавленості. Чимало експібіціоністських й агресивних дій дитини, які в трохи пізнішому віці вважалися б вередуванням, у результаті аналізу виявляються експериментами, здійснюваними саме з метою сексуального дослідження.

На певному етапі такого дослідження дитина робить відкриття, що пеніс не є обов'язковою приналежністю всіх схожих на неї істот. Поштовхом до цього стає випадок, коли дитина раптом помітила, який вигляд мають геніталії маленької сестри чи подружки. Кмітливі діти ще раніше, на основі своїх спостережень за сечовипорожненням дівчаток, бачачи інше розташування їхніх

статевих органів і сприймаючи інший шум рідини, починають підозрювати, що тут щось не те, і потім намагаються з'ясувати реальний стан речей. Відомо також, як діти реагують на відсутність пеніса у дівчинки, вони не вірять своїм очам, вважають, що все ж споглядають пеніс, намагаються пояснити собі цю суперечність тим, що орган ще малий і виросте; поступово доходять важливого в афективному відношенні висновку: він принаймні був, але потім його відібрали. Відсутність пеніса пояснюється як результат кастрації, і перед дитиною постає завдання з'ясувати відношення кастрації до самої себе. Подальші міркування такого плану загальновідомі, тому немає потреби їх повторювати. Мені тільки здається, що значення кастраційного комплексу можна повною мірою оцінити лише тоді, коли взяти до уваги його розвиток у фазі примату фалоса.

Крім того, відомо, яке велике значення у приниженні жінки, страху перед нею, схильності через це до гомосексуальності впливає саме з непереборного переконання в тому, що жінка позбавлена пеніса. Ференці нещодавно цілком правильно пояснив символ жаху в міфології – голова Медузи справляє враження жіночих геніталій, позбавлених пеніса⁸¹.

Однак не слід уважати, наче дитина так швидко й легко підсумовує свої спостереження стосовно того, що у деяких жінок немає пеніса і що це є наслідком кастрації як покарання за щось недобре. Навпаки, дитина гадає, що лише негідні жінки, які, мабуть, зробили щось таке недозволене, як і сама дитина, позбулися своїх геніталій. А шановані жінки – такі, як мати, ще довго зберігають пеніс. Тому для дитини бути жінкою ще не означає не мати пеніса⁸². Тільки пізніше, коли дитина прагне розв'язати проблему народження дітей і відкриває, що народжувати їх можуть тільки жінки, вона втрачає уявлення про те, що пеніс повинен бути і в матері, а іноді вигадує дуже складні теорії для пояснення заміни пеніса на дитину. При цьому діти ніколи не відкривають для себе існування жіночих геніталій: дитина проживає в животі (кишках) матері і народжується через вихід із кишечника. Ці останні теорії виходять уже за межі проблем інфантильної сексуальності.

Важливо також зазначити, що нам дає для розуміння дитячого сексуального розвитку добре знайома статева полярність. Спершу протилежність виявляється у моменті вибору об'єкта, який передбачає наявність і суб'єкта. На етапі прегенітальної садистсько-анальної організації про чоловіче і жіноче поки що не йдеться, оскільки панівною тут є протилежність між активним і пасивним. На наступному етапі розвитку інфантильної генітальної організації хоч і є чоловіче, але жіночого все ж немає; протилежність тут означає: або чоловічі геніталії, або ж кастрований індивід. Тільки після закінчення розвитку, під час статевої зрілості, сексуальна полярність пов'язується з поняттям про чоловічий і жіночий. Чоловіче охоплює суб'єкт, активність і володіння пенісом, за жіночим залишається об'єкт і пасивність. Вагіна набуває цінності як ємкість для пеніса, їй випадає у спадок роль материнської утробы.

1 Дані, що містяться у першій статті, знайшли відображення у відомих публікаціях фон Крафта-Ебінга, Молля, Мебіуса, Х. Елліса, фон Шренк-Нотцінга, Левенфельда, Ейленбурга, Блоха, М. Хіршвельда та у працях, що видані останнім "Jahrbuch fur sexuelle Zwischenstufen"; оскільки в них є посилання й на іншу літературу з даної теми, я не вважав за потрібне наводити докладні пояснення. Погляди, які ґрунтуються на психоаналітичному дослідженні інвертованих, запозичені зповідомлень І. Задгера і власного досвіду.

2 Про ці труднощі і спробу визначити кількість інвертованих див. роботу Магнуса Хіршвельда в "Jahrb. fur sexuelle Zwischenstufen", 1904.

3 Такий опір невідчепному характеру інверсії може створити умову, що сприятиме терапевтичному впливові за допомогою гіпнозу чи психоаналізу.

4 З різних боків цілком правильно зазначалось, що автобіографічні дані інвертованих про час настання їх схильності до інверсії не заслуговують довір'я, оскільки вони можуть витіснити із своєї пам'яті докази їх гетеросексуального відчуття; психоаналіз підтвердив це підозріння стосовно доступних йому випадків інверсії, змінивши їх анамнез усуненням дитячої амнезії.

5 З якою обережністю слід ставити діагноз «дегенерація» і яке невелике практичне значення він має, можна бачити з міркувань Мебіуса (Über Entartung // Grenzfragen des Nerv und Seelenle., 1900, № 3): "Якщо осягнути поглядом широку сферу виродження, на яку тут кинуте деяке світло, то, й не продовжуючи, можна сказати, що діагноз – дегенерація – взагалі не має великого значення".

6 Захисникам "уранізму" треба віддати належне в тому розумінні, що деякі з найвидатніших і найвідоміших нам людей були інвертованими, можливо, навіть абсолютно інвертованими.

7 У погляді на інверсію патологічна точка зору відмежована від антропологічної. Ця зміна є заслугою І. Блоха (Beitrag zur Aetiologie der Psychopathia sexualis, 2 частини, 1902–1903), який енергійно підкреслив факт поширення інверсії у стародавніх культурах.

8 Пор. останній опис соматичного гермафродитизму: Т а р у ф і, Hermaphroditismus und Zeugungstahigkeit, нім.

вид. Р. Тойшнера, 1903, № роботи Нойгебауера в кількох томах "Jahrb. fur sexuelle Zwischenstufen".

9 Н а l b а n І. Die Entstehung der Geschlechtscharaktere // Archiv fur Gynakologie, Bd. 70, 1903. Там же подано й літературу.

10 Першим, хто вказав на бісексуальність для пояснення інверсії, був (згідно з літературним звітом у 6-му томі "Jahrbuch fur sexuelle Zwischenstufen") Е. Глей, котрий опублікував уже в січні 1884 році статтю ("Les aberrations de l'instinct sexuel" в "Revue philosophique"). Цікаво, зокрема, що більшість авторів, які пояснюють інверсію бісексуальністю, надають значення цьому моменту не тільки стосовно інвертованих, а й усіх нормальних і, отже, розуміють інверсію як результат порушеного розвитку. Так, уже Шевальє (Inversion sexuelle, 1893), Крафт-Ебінг (Zur Erklärung der konträren Sexualempfindung // Jahrb. f. Psychiatria und Neurologie, Bd. XIII) кажуть про те, що є численні спостереження, з яких випливає принаймні можливість існування цього другого центру (нерозвиненої статі). Д-р Ардуен (Die Trauenfrage und die sexuelle Zwischenstufen) у другому томі "Jahrbuch fur sexuelle Zwischenstufen" висловлює припущення: "У кожної людини є чоловічі й жіночі елементи (порівняй цей "Jahrbuch", Bd. 1889; "Die objektive Diagnose der Homosexualität" д-ра М. Хіршвельда, с. 8–9 і наст.), тільки – відповідно до приналежності до тієї чи іншої статі – одні розвинуті більше, ніж другі, якщо казати про гетеросексуальних осіб". Для Г. Германа (Genesis. Das Gesetz der Zeugung, 9 Bd. Libido und Mania, 1903) не підлягає сумніву, "що в кожній жінки є чоловічі зародки і властивості, а в кожного чоловіка – жіночі" і т. д. У 1906 році В. Флісс (Der Aufbau des Lebens) пред'явив своє право власності на ідею бісексуальності (у розумінні двостатевості).

11 Хоча психоаналіз досі не дав пояснення походженню інверсії, він усе ж відкрив психічний механізм її походження і значною мірою збагатив розуміння питань, які доводиться при цьому брати до уваги. В усіх досліджених випадках ми встановили, що ті, хто зазнав інверсії у більш пізньому віці, в дитинстві пройшли фазу дуже інтенсивної, але короткочасної фіксації на жінці (здебільшого на матері), після подолання якої вони ототожнюють себе з матір'ю й вибирають самих себе на роль сексуального об'єкта, тобто, виходячи з нарцисизму, шукають у юнацькому віці чоловіків, схожих на них самих, яких хочуть любити так, як любила їх мати. Пізніше ми часто виявляли, що чоловіки, які здавалися інвертованими, ніяким чином не були байдужими до чарівності жінок, а постійно переносили на чоловічі об'єкти збудження, породжене в них жінками. Таким чином, вони протягом усього життя відтворюють механізм, який спричинив їхню інверсію. Виявилось, що нав'язливий потяг до чоловіка зумовлений їхньою ж тривожною втечею від жінки.

Психоаналітичне дослідження якнайрішучіше противиться спробам відмежувати гомосексуалістів від інших людей як якусь особливу групу. Вивчаючи ще й інші сексуальні збудження, а не тільки ті, що відкрито виявляють себе, це дослідження встановлює: всі люди здатні обирати об'єкт тієї самої, що й вони, статі і роблять цей вибір у своєму несвідомому. Більше того, прив'язаність лібідозних почуттів до осіб своєї статі відіграє не меншу роль як фактор нормального душевного життя, а як рушійна сила захворювання навіть серйознішу, ніж прив'язаність до протилежної статі. Психоаналізу, навпаки, первісною видається можливість вибору об'єкта незалежно від його статі, змога однаково вільно вступати в контакт як з чоловічими, так і з жіночими об'єктами, як це спостерігається в дитячому віці, у диких умовах і в епохи стародавні. Саме з цього первинного стану шляхом обмеження в той чи інший бік розвивається нормальний чи інвертований тип. За психо-

аналізом, винятковий сексуальний інтерес чоловіка до жінки – це проблема, яка потребує пояснення, вона не є зрозумілою сама собою, на основі хімічного притягання. Вирішальний момент щодо кінцевого статевого вибору наближається тільки з настанням статевої зрілості і є результатом дії цілої низки факторів, які поки що не піддаються врахуванню, частина з них – конституційні, а частина – привхідні за своєю природою. Безперечно, деякі з цих факторів можуть виявитися настільки сильними, що вирішальним чином впливатимуть на кінцевий статевий вибір. Але взагалі велика кількість вихідних факторів зумовлює і різноманітні кінцеві картини явної сексуальної поведінки людей. Знаходить підтвердження те, що люди інвертованого типу здебільшого мають архаїчну конституцію і примітивні психічні механізми. Найсуттєвішими ознаками інвертованих видаються вплив нарцистичного вибору об'єкта і збереження еротичного значення анальної зони. Конституційні особливості крайніх типів інвертованих не дають достатніх підстав, щоб відокремлювати їх від решти людей. Те, що властиво таким крайнім типам, як, мабуть, доволі вагомим обґрунтування їхньої ненормальності, можна знайти також, хоч меншою мірою, і в конституції перехідних типів і в цілком нормальних. Аналіз показує, що навіть за умов тільки кількісної різниці відмінність у результатах може мати за своєю природою якісний характер. Зазначимо, що серед привхідних факторів, які зумовлюють вплив об'єкта ми виявили примусову відмову (сексуальне залякування в дитинстві), і звернули увагу на те, що наявність обох батьків у сім'ї має велике значення для цього вибору. Відсутність у дитинстві сильного батька нерідко сприяє інверсії. Нарешті, слід наголосити на тому, що слушно чітко розмежовувати поняття – інверсія сексуального об'єкта і поєднання протилежних статевих ознак у суб'єкта. Відома частка самостійності цілком очевидна і в цьому відношенні.

На цілий спектр цікавих поглядів на інверсію вказав Ференці у статті “До нозології чоловічої гомосексуальності (гомоеротики)” (Intern. Zeitschrift für arztliche Psychoanalyse, II, 1914). Як цілком справедливо зазначає Ференці, під терміном “гомосексуальність”, який він пропонує замінити більш вдалим “гомоеротика”, розуміють багато дуже різних, нерівноцінних в органічному і психічному відношеннях, станів на тій підставі, що їм усім властивий загальний синдром інверсії. Він вимагає чіткого розмежування принаймні двох типів: суб'єкт-гомоеротик, який почуває і поводить себе як жінка, та об'єкт-гомоеротик, який є абсолютно мужнім і в той же час підміняє жіночий об'єкт об'єктом тієї, що й він, статі. Першого він вважає справжнім «проміжним сексуальним» типом (у розумінні М. Хіршвельда), другого він – менш вдало – називає невротиком, який страждає від нав'язливості. Боротьба зі схильністю до інверсії, так само, як і можливість психічного впливу на неї, властива тільки об'єкту-гомоеротику. Визнавши ці два типи, слід додати, що у багатьох осіб змішується певна частка суб'єкта-гомоеротики з деякою часткою об'єкта-гомоеротики.

В останні роки роботи біологів, насамперед Е. Штейнаха, пролили яскраве світло на органічні умови гомоеротики, як і взагалі на природу статевих ознак.

Шляхом експериментів з кастрації з наступною пересадкою залоз іншої статі у різних ссавців удалося перетворити самців на самиць і навпаки. Перетворення більш-менш повно зачепили соматичні ознаки і психосексуальну поведінку (тобто суб'єкт- і об'єкт-еротики). Носієм цієї, визначальної для статі, сили вважається не та частина статевої залози, яка становить статеві клітини, а так звана інтерстиціальна тканина цього органу (пубертатна залоза).

В одному випадку вдалося змінити стать чоловіка, який позбувся яєчок внаслідок туберкульозного захворювання. В інтимному житті він поводив себе по-жіночому, як пасивний гомосексуаліст, і в нього спостерігалися яскраво виражені жіночі статеві ознаки вторинного характеру (особливості волосяного покриву, відкладання жиру на грудях і на стегнах). Після пересадки йому крипторхічного людського яєчника цей чоловік почав поводити себе як чоловік і спрямовувати своє лібідо нормальним чином на жінку. Одночасно зникли жіночі соматичні ознаки (А. Lipschutz. Die Pubertatsdrüse und ihre Wirkung, Bern, 1919).

Безпідставно було б твердити, що завдяки цим прекрасним дослідженням про інверсію набуває нового змісту, і передчасно чекати від них справді нового шляху до загального “виліковування” гомосексуальності. В. Флісс цілком слушно підкреслив, що ці експерименти не знецінюють учення про вроджену схильність вищих тварин до бісексуальності. Мені видається більш імовірним, що подальші дослідження такого типу дадуть безпосереднє підтвердження гіпотетичної бісексуальності.

12 Найглибша відмінність між любовним життям у стародавньому світі і нашим полягає, мабуть, у тому, що античний світ робив акцент на самому потягу, тоді як ми переносимо його на об'єкт цього потягу. Прадавні люди поважали потяг й були готові нагородити ним і малоцінний об'єкт, між тим як ми знецінюємо вияви потягу самого по собі й виправдовуємо його гідними якостями об'єкта.

13 Не може відмовити собі в тому, щоб не нагадати про готовність гіпнотизованих підкорятися й вірити гіпнотизеру. Це змушує мене вважати, що сутність гіпнозу слід вбачати у несвідомій фіксації лібідо на особистості гіпнотизера (за допомогою мазохістського компонента сексуального потягу).

Ш. Ференці пов'язав цю ознаку навіювання з «батьківським комплексом» (Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen, 1, 1909).

14 Однак слід зауважити, що сексуальна переоцінка характерна не для всіх механізмів вибору об'єкта і що далі ми познайомимося з іншим, точнішим поясненням сексуальної ролі інших частин тіла. Фактор «голоду», який наводився Хоше та І. Блохом для пояснення переходу сексуального інтересу з геніталій на інші частини тіла, як мені видається, не має тут такого значення. Різні шляхи, якими із самого початку йде лібідо, поєднані між собою як сполучені посудини, при цьому варто брати до уваги феномен колатеральних течій.

15 Здебільшого жінки не вдаються до “сексуальної переоцінки” чоловіка, але остання майже завжди має місце стосовно власної дитини.

16 Ця слабкість залежить від конституційних умов. Психоаналіз довів вплив сексуального залякування у ранньому дитинстві як п р и в х і д н о ї умови, що відмежовує від нормальної сексуальної мети і спонукає до її заміщення.

17 Поглиблене психоаналітичне дослідження спонукало до справедливої критики твердження Біне. Всі його спостереження за змістом – це перше зіткнення з фетишем, який уже привернув сексуальний інтерес, тим часом як з наявних обставин не можна зрозуміти, яким чином він викликав цей інтерес. Крім того, всі ці сексуальні враження “раннього дитинства” припадають на вік після 5–6 років, однак дані психоаналізу ставлять під сумнів, чи можуть у такому пізньому віці знову утворитися патологічні фіксації. Істинний стан речей полягає в тому, що за першою згадкою про появу фетиша знаходиться загибла і забута фаза сексуального розвитку, яка заміщена фетишем як “оповитим спомином” залишком й осадом якого і є фетиш. Цей поворот фази у бік розвитку фетиша, що збігається у часі з першими дитячими роками, як і сам вибір останнього, спричинені конституцією.

18 Відповідно до цього черевик чи туфля є символом жіночих геніталій.

19 Психоаналіз заповнив ще одну прогалину в розумінні фетишизму, показавши на значення копрофільної н ю х о в о ї н а с о л о д и при виборі фетиша. Нога і волосся – дуже пахучі об'єкти, що стають фетишами після відмови від нюхових відчуттів, які стали неприємними. У перверсії, яка полягає у фетишизмі ноги, сексуальним об'єктом завжди є брудна нога з поганим запахом. Інший погляд, який пояснює, чому надається перевага носі як фетишу, випливає з інфантильних сексуальних теорій (див. далі). Нога замінює жінці пеніс, який у неї відсутній. В окремих випадках фетишизму ноги вдалося довести, що потяг до підглядання, який із самого початку спрямований на геніталії і прагне знизити наблизитися до самого об'єкта, затримався на своєму шляху через заборону і витіснення, а тому зупинився на носі чи черевіку в ролі фетиша. Згідно ж з дитячими уявленнями жіночі геніталії малювалися в уяві як чоловічі.

20 Мені здається безсумнівним, що поняття “красивого” корениться у сексуальному збудженні і спочатку означало те, що збуджує сексуально (“принади”). Цим пояснюється і той факт, що самі геніталії, вигляд яких викликає найсильніше сексуальне збудження, ми ніколи, власне, не вважали “красивими”.

21 Аналіз цієї перверсії – як і більшості інших – несподівано відкриває її численні мотиви і значення. Нав'язливість ексгібіціонізму, наприклад, дуже залежить ще й від кастраційного комплексу, через що при ексгібіціонізмі постійно підкреслюється цілісність власних чоловічих геніталій і відновлюється дитяче задоволення з приводу відсутності такого органа у жінок.

22 У цьому зв'язку пор. подану далі інформацію про прегенітальну фазу сексуального розвитку, що підтверджує цей погляд.

23 Замість численних доказів на підтвердження цієї думки процитую тільки з Х. Елліса (Das Geschlechtsgefühl, 1903): “В усіх відомих випадках садизму і мазохізму, навіть описаних Крафтом-Ебінгом, в одного й того ж індивіда завжди є сліди (як уже довели Колен, Скотт і Фере) обох груп явищ”.

24 Пор. “амбівалентність”, про яку буде сказано далі.

25 З другого боку, ці сили, що стримують сексуальний розвиток, – огида, сором, мораль – треба розглядати як історичний осад зовнішніх обмежень, які накладаються на сексуальний потяг у процесі психогенезу людства. Можна спостерігати, як у розвитку окремої людини вони свого часу з'являються самі собою, внаслідок виховання і сторонніх впливів.

26 Забігаючи наперед, я зауважу, стосовно розвитку перверсій: є всі підстави вважати, що до їх фіксації так само, як і в разі фетишизму, тут мали місце зародки нормального сексуального розвитку. Досі аналітичне дослідження на окремих випадках могло показати, що і перверсія є осадом розвитку доєдипового комплексу, після витіснення якого знову утверджуються найсильніші вроджені компоненти сексуального потягу.

27 Тільки доповненням, а не обмеженням може бути таке твердження: нервові симптоми формуються, з одного боку, як результат лібідозних потягів, а з другого – як наслідок Я-реакції проти них.

28 Studien über Hysterie, 1895. Й. Брейер говорить про пацієнтку, до лікування якої він уперше застосував катартичний метод: “Сексуальний момент був на диво не розвиненим”.

29 Фантазії розбещених, які чітко усвідомлюються й реалізуються за сприятливих обставин у діях, у ворожій формі проєктуються на інших: маячні побоювання параноїків і несвідомі фантазії невротиків, відкриті психоаналізом як основа їхніх симптомів, за своїм змістом збігаються до найменших деталей.

30 Психоневроз нерідко поєднується з явною інверсією,

при цьому гетеросексуальний потяг повністю придушується. Віддаючи належне справедливій думці, на яку мене наштотували, маю сказати, що тільки зауваження В. Флісса в Берліні, зроблене між іншим, звернуло мою увагу на закономірну схильність до інверсії всіх психоневротиків, після того як я виявив її лише в окремих випадках. Цей факт, досі не оцінений належним чином, повинен би мати більший вплив на всі теорії гомосексуальності.

31 Нелегко довести справедливості цієї гіпотези, запозиченої з вивчення певного класу невротичних захворювань. Однак, з іншого боку, відмовившись від посилання на цю гіпотезу, взагалі важко сказати що-небудь варте уваги про потяг.

32 Тут слід згадати твердження Молля, котрий розкладає сексуальний потяг на контректаційний і детумесцентний. Контректація – це потреба у дотиках до шкіри.

33 Немоżliво також правильно оцінити роль спадковості, не віддавши належного дитинству.

34 Пізніше висловлена тут думка мені самому здалася настільки ризикованою, що я вирішив перевірити її, переглянувши літературу вдруге. Проте я і тепер змушений залишити це місце без змін. Наукова розробка тілесних і душевних феноменів сексуальності в дитячому віці перебуває ще в зародковому стані. Один автор – С. Белл (A preliminary study of the emotion of love between the sexes // American Journal of Psychology, XIII, 1902) зазначає: “Я не знаю жодного вченого, який подав би ґрунтовний аналіз емоції такою, якою вона є в юності”. Соматичні сексуальні прояви допубертатного періоду привернули увагу дослідників тільки як ознаки виродження та у зв'язку з явищами виродження. Розділу про любовне життя дітей немає як у всіх описах психології цього віку, котрі я читав, так і у відомих працях Прейєра, Болдуїна (Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse), Пепа (L'enfant de 3–7 ans, 1894), Штрюмпеля (Die pädagogische Pathologie, 1899), Карла Грооса (Das Seelenleben des Kindes, 1904), Т. Геллера (Grundriss der Heilpädagogik, 1904), Селлі (Untersuchungen über die Kindeheit, 1897) та ін. Найкраще уявлення щодо теперішнього стану речей у цій галузі все ж одержуєш з газети “Die Kinderfehler” (починаючи з 1891 р.). Зокрема, переконуєшся, що існування кохання в дитячому віці відкривати вже не доводиться. Пере (1 с.) відстоює його, у К. Грооса (Ігри людей, 1899) воно згадується як щось загальновідоме, оскільки деяким дітям навіть у дуже ранньому віці притаманні сексуальні прагнення і вони відчувають потребу доторкатися до особи іншої статі (S. 336); найбільш ранній випадок появи статевих любовних переживань (sex-love), за спостереженням С. Белла, стосувався дитини двох з половиною років. У зв'язку з цим порівняй іще: Елліс. Das Geschlechtsgefühl (нім. переклад Курелла), 1903, Appendix, II. Моя оцінка літератури з дитячої сексуальності може бути переглянута хіба що після виходу ґрунтовної праці С. Холла (Adolescence, its psychology and its relation to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education, 2 vol., N. V., 1908). Книжка ж А. Молля “Das Sexualleben des Kindes”, яка з'явилася знову, не дає підстав для такої переоцінки. Дивись зате: Bleuler. Sexuelle Abnormalitäten der Kinder // Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Schulgesundheitspflege, IX, 1908.

Книжка д-ра Г. Гуг-Гельмута “Aus dem Seelenleben des Kindes”, 1913, цілком враховує сексуальний фактор, на який до цього не звертали уваги.

35 Проблему, пов'язану з найбільш ранніми спогадами, я спробував розв'язати у статті “Über Deckerinnerungen” (Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie, VI, 1899).

36 Немоżliво зрозуміти механізм витіснення, якщо брати до уваги лише один з двох взаємопов'язаних процесів. Для порівняння можна згадати спосіб, яким туристів піднімають на вершину великої піраміди в Пізі: з одного боку, їх підштовхують, а з другого – тягнуть.

37 Цей матеріал також свідчить про те, що дитячі роки дорослих невротиків у цьому відношенні нічим суттєво не відрізняються від дитячих років здорових людей, хіба що тільки інтенсивністю і ясністю.

38 Певна анатомічна аналогія такого прояву інфантильних сексуальних функцій, про яку я говорив, підтверджується відкриттям Байєра (Deutsche Archiv für klinische Medizin, Bd. 73) про те, що внутрішні статеві органи (uterus) новонароджених значно більші, ніж дітей старшого віку. Однак погляд на цю інволюцію після народження, встановлену Хальбаном і для інших частин генітального апарату, остаточно не доведений. За Хальбаном (Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie, 1904), цей регресивний процес завершується протягом кількох тижнів позатривного життя.

Автори, які вбачають в інтерстиціальній частині статевий залози орган, що визначає стать, шляхом анатомічних досліджень, своєю чергою, також дійшли висновку про існування інфантильної сексуальності та латентного сексуального періоду. Цитую із згаданої вище книжки Ліпшютца про пубертатну залозу: "...Фактам швидше відповідає твердження про те, що дозрівання статевих ознак у тому вигляді, як воно виявляється в пубертатному періоді, розгортається тільки як наслідок надто прискореного перебігу процесів, які розпочинаються значно раніше, на нашу думку, вже в ембріональному житті" (с. 169). "Те, що досі мало назву просто пубертатного періоду, являє собою, мабуть, "другу велику фазу статевого дозрівання", що починається з середини другого десятиріччя". Дитячий вік до початку другої великої фази можна було б назвати "середньою фазою статевого дозрівання" (с. 170).

Ця, підкреслена Ференці (Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse, VI, 1920), подібність анатомічних знахідок до психологічних спостережень порушується лише вказівкою на те, що "перший кульмінаційний пункт" розвитку сексуального органа припадає на ранній ембріональний період, тоді як ранній розквіт дитячого сексуального життя, очевидно, припадає на три-чотирирічний вік. Звісно, йдеться не про абсолютний збіг у часі анатомічного формування і психічного розвитку. Відповідні дослідження проведені над статевою залозою людини. Оскільки в тварин у психологічному розумінні латентного періоду не буває, то важливо було б дізнатися, чи можна довести наявність і в інших вищих тварин тих же анатомічних даних, на основі яких автори припускають існування двох кульмінаційних пунктів сексуального розвитку.

39 Назву "латентний сексуальний період" я також запозичив у В. Флісса.

40 У випадку, про який тут йдеться, сублімація сил сексуального потягу відбувається шляхом реактивних утворень. Однак у цілому треба розрізняти поняття "сублімація" і "реактивне утворення" як поняття, що описують два зовсім різні процеси. Можливі ще й інші, простіші механізми сублімації.

41 В "Jahrbuch für Kinderheilkunde", N. F., XIV, 1879.

42 Тут уже виявляється те, що має значення протягом усього життя людини: сексуальне задоволення – найкращий снотворний засіб. Більшість випадків безсоння на нервовому ґрунті пояснюються сексуальною незадоволеністю. Відомо, що безсоромні няньки присипляли дітей, які плачуть, погладжуванням їхніх геніталій.

43 Д-р Галанд опублікував у 1919 році в "Neurolog. Zentralblatt" № 20 під заголовком "Das Lutscherli" сповідь дорослої дівчини, яка не відмовилась від цієї дитячої форми сексуальних дій, і описує задоволення від ссання як такого, що цілком схоже на сексуальне задоволення, особливо від поцілунку коханого.

"Не всі поцілунки нагадують lutscherli; ні, ні, далеко не

всі! Важко навіть описати, як приємно стає в усьому тілі від смоктання: тікаєш геть від цього світу, з'являється повне задоволення, відчуття щастя і байдужість до будь-чого іншого. Охоплює дивне почуття; хочеться лише спокою, який би ніщо не порушувало. Це невимовно прекрасно: не відчуваєш ані болю, ані страждань, і поринаєш в інший світ".

44 Хоч Х. Елліс визначив термін "автоеротичний" дещо інакше, – маючи на увазі збудження, викликане не зовні, а зсередини. Для психоаналізу істотне значення має не походження, а ставлення до об'єкта.

45 Наступні міркування та інші спостереження змушують приписати властивість ерогенності всім частинам тіла і внутрішнім органам. З цього приводу пор. сказане далі про нарцисизм.

46 У біологічних міркуваннях майже неможливо уникнути того, щоб не вдатися до телеологічного способу мислення, хоч добре відомо, що у певних випадках не можна повністю застрахуватися від помилки.

47 З цього приводу див. багату, але здебільшого погано зорієнтовану за своїми поглядами, літературу про онанізм, наприклад Rohleder "Die Masturbation", 1899, далі II книга віденської дискусії "Die Onanie", Wiesbaden, 1912.

48 Пор. статтю "Charakter und Analerotik" в "Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre", другий том, 1909, далі: "Ober Triebumsetzung, insbesondere der Analerotik" Я "Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre" і т. д., четвертий том, 1918.

49 У роботі, що надзвичайно поглиблює наше розуміння анальної еротики ("Anal" und "Sexual" // Imago, IV, 1916), Лу Андреа Саломе зазначила таке: історія першої заборони, висловленої дитині, – заборони діставати задоволення від анальної функції та її продуктів, – є вирішальною для всього її подальшого розвитку. Маленька істота має при цьому вперше відчуття ворожий її потягам навколишній світ, навчитися відрізняти своє власне існування від чужого їй світу і потім здійснити перше "витіснення" можливої для неї насолоди. З цього моменту "анальне" стає символом усього, що треба відкинути, усунути з життя. Відмежуванню анальних процесів від генітальних, що стає актуальним пізніше, заважають велика анатомічна і функціональна подібність і залежність між цими процесами. Генітальний апарат залишається поряд з клоакою, причому "у жінки він навіть запозичений в останньої".

50 Незвичні прийоми при онанізмі у зрілому віці вказують, мабуть, на вплив спроб переборювати заборону онанувати.

51 Вичерпного аналітичного пояснення чекає ще і той факт, що усвідомлення провини невротиків завжди, як це нещодавно визнав Блейлер, пов'язується із спогадами про онаністичні дії здебільшого під час пубертатного періоду. Найгрубіший і найважливіший фактор цієї залежності становить, імовірно, факт, що онанізм є втіленням усієї інфантильної сексуальності і тому здатний узяти на себе почуття провини, яке стосується цієї сексуальності.

52 Х. Елліс на додаток до свого твору про статево-почуття (1903) наводить кілька автобіографічних звітів осіб, які залишилися у майбутньому здебільшого нормальними, розповідає про їхні перші переживання в дитинстві і про причини цих переживань. Ці повідомлення, зрозуміло, мають той недолік, що не з'ясовують особливостей доісторичного періоду статевого життя дитини, який прихований інфантильною амнезією і може бути встановлений тільки за допомогою психоаналітичного дослідження хворого. Проте ці повідомлення все ж цінні у багатьох відношеннях, і аналогічні розпитування змусили мене дещо змінити погляд на етіологію істерії, про що згадується в тексті.

53 Зробити такі висновки про інфантильну сексуальність у 1905 році фактично мені дали право результати психоаналітичного дослідження над дорослими. Безпосередні

спостереження над дитиною не могли тоді бути повною мірою використані і дали лише окремі натяки і цінні підтвердження. Відтоді, завдяки аналізу окремих випадків невротичних захворювань у ранньому дитячому віці, вдалося практично вивчити інфантильну психосексуальність (Jahrbuch f. psychoanalytische und psychopathologische Forschungen, Bd. I, 1909, і наст.). Із задоволенням можу повідомити, що безпосереднє спостереження цілком підтвердило висновки психоаналізу і таким чином стало добрим доказом того, що цей метод дослідження заслуговує повної довіри.

“Аналіз фобії п’ятирічного хлопчика” навчив, крім того, ще багато чого такого нового, на що досі психоаналіз відповіди не давав. Наприклад, того, що сексуальна символіка, зображення сексуального за допомогою несексуальних об’єктів та їх відношень починається буквально з перших років, коли дитина оволодіває мовленням. Далі мою увагу звертають на такі слабкі місця викладу, де я задля ясності описую відмінність у поняттях аутоеротизм і любов до об’єкта як відмінність різних за часом фаз. Проте із згаданого аналізу (як і з повідомлень Белла: див. вище) видно, що діти віком від 3 до 5 років здатні на дуже чіткий, який супроводжується сильними афектами, вибір об’єкта.

54 Є підстави говорити про кастраційний комплекс у жінок. І хлопчики, і дівчатка вигадують теорію, що і в жінки спочатку був пеніс, який зник внаслідок кастрації. Вироблене врешті-решт переконання, що у жінки відсутній пеніс, часто назавжди залишає в індивіда чоловічої статі зневажливе почуття до жінки.

55 Пор. роботу Абрахама про залишки цієї фази у дорослих невротиків: Untersuchungen über die früheste prägenitale Entwicklungsstufe der Libido // Intern. Zeitschrift f. arztl. Psychoan., IV, 1916.

56 Багато хто може згадати, що, гоїдаючись на гоїдалках, відчуває такий тиск повітря на геніталії, який нагадує сексуальне задоволення.

57 Аналіз випадків невротичних хвороб – нездатності ходити і побоювання простору – усуває сумніви щодо сексуальної природи насолоди від руху. Сучасне культурне виховання, як відомо, вдається до широкого використання спорту, щоб відволікати молодь від сексуальної діяльності; точніше було б сказати, що воно замінює сексуальну насолоду від руху і спрямовує сексуальну діяльність – на один з її аутоеротичних компонентів.

58 Обов’язковий висновок із сказаного вище вимагає, щоб кожному індивіду приписувалась оральна, анальна, уретральна та інші види еротики, але констатація відповідних цим еротикам душевних комплексів не означає ненормальності чи неврозу. Те, що відрізняє нормальну людину від ненормальної, може полягати лише у відносній силі окремих компонентів сексуального потягу та в особливостях використання їх у процесі розвитку.

59 Схематично викладений у тексті матеріал передусім має на меті підкреслити відмінності між різними періодами. Наскільки ж інфантильна сексуальність за вибором об’єкта й особливостями фалічної фази наближається до завершеності сексуальної організації, вказується вище.

60 Пор. видану в 1905 році мою працю “Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten”; “попередньою” насолодою, яка утворюється за допомогою реалізації певних прийомів дотепності, насамперед користуються для того, щоб дати вихід значно більший насолоді шляхом знищення внутрішніх загат.

61 Досить повчально, що німецька мова вживанням слова “Lust” – насолода (задоволення) немовби рахується із згаданою в тексті роллю підготовчого сексуального збудження, яке одночасно викликає деяку вдовolenість і певну суму сексуального напруження. Термін “Lust” має подвійне значення, вказуючи як на відчуття сексуального напруження

(Ich habe Lust – я хотів би, відчуваю потребу), так і задоволення.

62 Див.: Zur Einführung des Narzibmus // Jahrb. fur Psychoanalyse, II, 1913. Термін “нарцисизм” запроваджений не Некке, як там помилково зазначено, а Х. Еллісом. (Рос. перекл.: Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности.– М.– Пг., 1923).

63 Слід визнати, що хоч за загальноприйнятим поглядом зміст понять “чоловічий” і “жіночий” є цілком недовизначним, насправді в науці розрізнення цих понять становить досить складну проблему, принаймні їх можна розглядати у трьох смислах. “Чоловічий” і “жіночий” кажуть у розумінні активності і пасивності, або в біологічному чи у соціологічному значенні. Перше з цих трьох значень – найістотніше і тільки воно використовується у психоаналізі. Вище в тексті саме у цьому розумінні лібідо називається чоловічим, тому що потяг завжди активний, навіть тоді, коли мета його – пасивна. Друге, біологічне значення понять чоловічого і жіночого визначити легше. Тут чоловіче і жіноче характеризується присутністю або сперматозоїдів, або ж яйцеклітин, і зумовлюється їхніми функціями. Активність та її побічні прояви, більш міцний розвиток мускулатури, агресивність, більша інтенсивність лібідо, як правило, відповідають біологічній мужності, але не обов’язково пов’язані з нею, тому що є породи тварин, у яких цими властивостями наділені жіночі особини. Третє, соціологічне значення цих понять утворюється внаслідок спостережень за реально існуючими чоловічими і жіночими індивідами. Ці спостереження показують, що ні в психологічному, ні в біологічному планах не зустрічається чистої мужності чи жіночності. Оскільки в кожній особистості, зокрема, спостерігаються суміш її біологічних статевих ознак з біологічними рисами іншої статі та поєднання активності і пасивності й оскільки психічні риси як залежать від біологічних факторів, так і не залежать від них.

64 Психоаналіз свідчить, що є два шляхи пошуку об’єкта: по-перше, описаний у тексті, що здійснюється за допомогою опори на прообрази раннього дитинства, і, по-друге, нарцисичний, який шукає власне Я і знаходить його в іншому. Цей останній шлях має найбільш важливе значення для патологічних наслідків, але не має безпосереднього зв’язку з порушеною тут темою.

65 Ті, кому ці погляди видадуться “блюзнірством”, нехай ознайомляться з результатами дослідження взаємостосунків між матір’ю і дитиною, що наводяться у праці Х. Елліса, які за своїм змістом майже цілком збігаються з нашими даними (Das Geschlechtsgefühl, S. 16).

66 Пояснення походження дитячого страху я зобов’язаний 3-річному хлопчикові; одного разу я почув, як з темної кімнати він благав: “Тьютю, поговори зі мною: я боюся, тому що так темно”. Тітка відповіла йому: “Що тобі з того? Адже ти мене не бачиш”. “Це нічого не означає, – відповів хлопчик, – коли хто-небудь говорить, то стає світло”. Таким чином, він боявся не темряви, а тому, що біля нього не було любові людини, і міг обіцяти, що заспокоїться, як тільки отримає підтвердження, що вона присутня. Той факт, що невротичний страх походить з лібідо, являє собою продукт його перетворення, а отже, співвідноситься з лібідо, як оцет з вином, і є одним із найважливіших результатів психоаналітичного дослідження. Докладніший розгляд цієї проблеми див. у моїх “Лекціях із вступу в психоаналіз”, де все ж поки що не подано вичерпного пояснення.

67 Пор. сказане про вибір об’єкта у дитини і, зокрема, про “ніжні течії”.

68 Обмеження інцесту, мабуть, належить до історичних завоювань людства і, подібно до інших моральних вимог табу, зафіксовано в багатьох індивідів унаслідок

органічного успадкування. (Пор. мій твір “Тотем і табу”.) Водночас психоаналітичне дослідження показує, як інтенсивно кожний суб’єкт, зокрема, у процесі свого розвитку, бореться із спокусою інцесту і як часто відступає перед цією спокусою у своїй фантазії і навіть наяву.

69 У період статевого дозрівання фантазії мають безпосередній зв’язок з припиненням у дитинстві інфантильним сексуальним дослідженням і захоплюють навіть частину латентного періоду. Вони можуть бути цілком або здебільшого несвідомими, і тому часто неможливо точно визначити вікові межі їх появи. Вони мають важливе значення для виникнення різних симптомів, оскільки є безпосереднім попереднім ступенем їх розвитку, тобто являють собою ті форми, в яких витіснені компоненти лібідо знаходять своє задоволення. Те ж саме можна сказати і стосовно нічних фантазій, які досягають свідомості у вигляді сновидінь. Сновидіння часто являють собою саме такі відтворення під впливом і у зв’язку з якимось денним подразненням фантазії, – подразненням, яке немовби застопорилося із стану бадьорості (“залишки денних вражень”). Серед сексуальних фантазій пубертатного періоду виділяються деякі такі, які досить поширені незалежно від індивідуальних переживань окремої людини. Такі фантазії – про підглядання за статевими зносинами батьків, про зведення у ранньому дитинстві любою особою, про загрозу кастрації, а також фантазії про перебування у материнській утробі і навіть переживання цього стану, або так званий “сімейний роман”, в якому підростаючий юнак по-різному реагує на своє ставлення до батьків тепер і в дитинстві. Близькість цих фантазій до міфа довів О. Ранк у своїй праці “Das Mythos von der Geburt Helden”, 1909.

70 Правильно стверджують, що Едипів комплекс становить комплексне ядро невротів, являючи собою найістотнішу частину їх змісту. В ньому завершується інфантильна сексуальність, яка вирішальним чином своєю дією впливає на сексуальність дорослих. Кожне немовля має перебороти Едипів комплекс; хто не в змозі цього зробити, той захворіє на невроз. Успіх психоаналітичної роботи все чіткіше показує, що в Едипів комплекс доречно вкладати саме таке значення: визначення його стало тим наріжним каменем, за допомогою якого відрізняють прихильників психоаналізу від тих, хто його заперечує.

71 Пор. сказане про фатальну неминучість у легенді про Едипа (“Тлумачення сновидінь”).

72 Про особливий тип вибору об’єкта у чоловіків // Фрейд З. Очерки по психології сексуальності. – М.-Пг., 1923.

73 Численні особливості любовного життя людини й нав’язливість самої закоханості взагалі можна зрозуміти, тільки визначивши їх відношення до дитинства і врахувавши постійний вплив цього дитинства.

74 Це стосується виникнення у ситуації невроту не тільки “негативних” схильностей, перверсій, а й позитивних, так

званих власне перверсій. Таким чином, ці останні можна пояснити не лише фіксацією інфантильних схильностей, а й регресією їх унаслідок загатчення інших шляхів потоку сексуальної енергії. Саме тому і позитивні перверсії піддаються психоаналітичній терапії.

75 При цьому часто спостерігаєш, що з настанням статевої зрілості потік сексуальної енергії протікає нормально, однак унаслідок внутрішньої слабкості його чекає загибель уже при зіткненні з першими зовнішніми перешкодами, коли він змінюється регресією стосовно першої фіксації.

76 За деякими рисами характеру навіть був визнаний зв’язок з певними ерогенними компонентами. Так, упертість, скнарість і любов до наведення порядку впливають з анальної еротики. Честолюбство зумовлюється сильною уретральньо-еротичною схильністю.

77 Такий знавець людської душі, як Е. Золя, описує в “Радості життя” дівчину, яка у радісній самопожертві віддає коханим особам усе, що має і чого сама домагається, – своє майно і свої надії – без винагороди з їхнього боку. В дитинстві вона мала ненаситну потребу в ніжності, яка перетворюється на жорстокість, якщо перевагу віддано не їй.

78 Можливо, що посилення наполегливості є також наслідком найбільш інтенсивних соматичних сексуальних виявів у ранні роки.

79 Видання, за яким здійснено переклад (гол. ред.).

80 Між іншим, цікаво, що міхур з його вмістом – друга частина чоловічих геніталій – лише незначною мірою привертає увагу дитини. Спираючись на аналізи, ніколи не можна було б дізнатися, що геніталії складаються ще з чогонебудь, крім пеніса.

81 Internationale Zeitschrift fur Psychoanal., 1923, Heft. I. Я хотів би додати, що здебільшого мають на увазі геніталії матері. Афіна, на панцирі якої зображена голова Медузи, саме тому є неприступною жінкою, що її вигляд убиває навіть будь-яку думку про сексуальне зближення.

82 З аналізу молодої жінки я дізнався, що вона, залишившись без батька, але маючи тіток, ще протягом кількох років латентного періоду продовжувала думати, що у матері і тіток є пеніс. Але себе і недоумкувату тітку вона вважала кастрованими.

**Переклад на українську мову з видання:
Freud S. Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. –
Leipzig und Wienn, 1905. – 84 p.
професорів Юрія КУЗНЕЦОВА
та Анатолія В. ФУРМАНА**

Надійшла до редакції 08.08.2008.